

Tisztelettel és szeretettel ajánljuk az Acta Sociologica jelen számát tanszékevezetőnknek Dr. Schadt Mária tanárnőnek, abból az alkalomból, hogy az idő néha áldásos, néha áldatlan múlása következményeként munkaviszonya szempontjából inaktívává válik, alkotó életét tekintve azonban – reményeink szerint – nagyon is aktív marad!

ACTA SOCIOLOGICA • Szociológiai tudományos szemle
IV. évfolyam 1. szám, 2011. tavasz

Kiadó: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szociológia Tanszék –
4 Dimenzió Társadalomtudományi Egyesület

PTE BTK
SZOCIOLÓGIA
TANSZÉK

4 DIMENZIÓ
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
EGYESÜLET

Felelős kiadó: Dr. Schadt Mária

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: Dr. Gáspár Gabriella

A szerkesztőség tagjai: Berger Viktor
Marton Melinda
Paku Áron
Ragadics Tamás

A szerkesztőség címe:
7624 Pécs, Rókus u. 2.
Telefon: 06 72/503-600/3530
E-mail: negydimenzio@gmail.com

ISSN 1787-372X (Nyomtatott)
ISSN 2063-8035 (Online)

Nyomdai előkészítés: IDResearch Kft. / Publikon Kiadó

LAUDÁCIÓ

DR. SCHADT MÁRIA TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI DOCENS

Megtiszteltetés számomra, hogy méltathatom Dr. Schadt Mária tanszékvezető docens asszony szakmai tevékenységét, abból az alkalomból, hogy, elhagyva az egyetem hivatalos kereteit, immár szabad alkotó tevékenységre nyílik lehetősége, amire dolgozó életével rászolgált. Schadt Mária szakmai-kutatói és pedagógiai pályafutása, valamint emberi kvalitásai miatt köszönetet és tiszteletet érdemel.

Nőnek, anyának, feleségnek lenni nem egyszerű, nem volt a korábbi századokban sem, de ma sem könnyű megfelelni társadalmi szerepeinknek, tökéletesen ellátni azokat és mellette a tudományban is maradandót alkotni. A személyes élet sosem független az alkotástól, élményeink kutatói pályánkra is hatást gyakorolnak. Schadt Mária szociológusként a magyar nő kutatás nemzetközileg is elismert alakja lett. A társadalmi nemek tanulmányozásához a család strukturális-funkcionális változásait kutatva jutott el. Genderkutatásainak fókuszában a nők társadalmi szerepeinek változása áll.

Tanulmányai során három diplomát szerzett: 1969-ben a Pécsi Tanárképző Főiskola matematika-rajz szakán, 1981-ben a szegedi JATE BTK pedagógia szakán, majd 1985-ben az ELTE BTK szociológia szakán. Pályája kezdetén matematika-rajz szakos tanár volt, majd a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Szociológia Tanszékén tanársegédként, majd adjunktusként dolgozott. 1996-ban a JPTE BTK oktatója lett, a Szociálpolitikai Tanszékének megalakulása után nem sokkal. 1999-ben védte meg történettudományi PhD-dolgozatát. Egyetemi docenssé 2001-ben nevezték ki, majd 2003-tól a Szociológia Tanszék vezetője lett, megszakítás nélkül 2011-ig. Számos tantárgyat oktatott: társadalmi struktúra- és rétegződéelméleteket, társadalmi mobilitást, 1945 utáni magyar társadalomtörténetet, családszociológiát és Women's Studies-t. Kutatásai ez utóbbi problémakörhöz kapcsolódnak elsősorban, ahogy PhD-dolgozata is. Oktatásfejlesztési tevékenysége során számos szöveggyűjtemény kötődik a nevéhez, sok-sok szakdolgozat és OTDK-dolgozat tutorálásában vett részt. A Társadalomtudományi OTDK Országos Szakmai Vezetőségének tagja 2003-tól, és a BTK Tudományos Diákköri Tanácsának elnöke volt. 2007-ben Mestertanár Aranyéremet kapott a tehetséges fiatalok tudományos felkészítése érdekében végzett eredményes munkáért, a XXVIII. OTDK Társadalomtudományi szekciójának megrendezéséért.

A bolognai folyamat hazai bevezetése során a Szociológia BA és MA szakok, valamint a Társadalmi Tanulmányok BA szak országos megalapításában fontos szerepet játszott, mint a Társadalomtudományi Dékáni Kollégium szakmai bizottságában BA és MA szakok kidolgozásának pécsi koordinátora 2004-től.

Kutatásai során sikeresen ötvözte a magyar társadalomtörténetet és a nőtörténelmet. Ezekkel a hiánypótló szociológiai kutatásokkal a magyar genderkutatások egyik fontos alakjává vált. Publikációi tükrözik munkássága fontos pontjait, nemzetközi elismertsége megkérdőjelezhetetlen. Különösen a női vezetők életútjával és az átalakuló nőideállal kapcsolatos vizsgálatait találtak jelentős nemzetközi visszhangra. Részt vett a Central Connecticut State University (Hardford), „*Women’s Studies*” programjának a hazai egyetemi programokba történő adaptálásában. Több hazai és nemzetközi kutatásban játszott fontos szerepet („Nők és férfiak esélyegyenlősége a kutatásfejlesztésben Magyarországon a 20. század elejétől napjainkig” Jedlik projekt, valamint EU 7. 6. keretprogramban: Meta-analysis of Gender and Science Research Women in Science, Engineering and Technology stb.). Az Európai Unió kutatásokban a kelet-európai munkacsoport tagjaként szerzett elismerést a Pécsi Tudományegyetemen folyó szociológiai kutatásoknak.

Nemzetközi programokban, tanulmányutakon és konferenciákon való részvétele folytán nemzetközi kutatási kapcsolatai kiterjedtek (University Bologna, University of Tor Vergata, Roma, Technical University Istanbul, University of Tampa, Central Connecticut State University Hartford).

Több hazai és nemzetközi szakmai testület tagja: Magyar Szociológiai Társaság, Magyar Történelmi Társulat, Hajnal István Kör, National Council of Family Relation / NCFR/, European Public Health Association /EUPHA/, „WiTEC” (Women in Science Engineering and Technology), az Európai Bizottság Nők és Férfiak Esélyegyenlőségével foglalkozó Tanácsadó Bizottsága szakmai tagja.

Schadt Mária nemzetközileg is elismert szakember, a Women’s Studies avatott kutatója, hallgatói és kollégái által tisztelt és kedvelt oktató, tanszékvezető.

Mindannyiunk nevében szeretnék köszönetet mondani eddigi munkájáért, valamint erőt és egészséget kívánni jövőbeli céljaihoz és alkotó munkájához!

Gáspár Gabriella

TISZTELT OLVASÓNK!

Az Acta Sociologica IV. évfolyamát tartja kezében, amely a 2010. november 9-10-én a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában tartott „Metszéspontok/Intersections” című nemzetközi konferenciánk előadásaihoz kapcsolódik. Kötetünk egyben tisztelegés a Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010-es év előtt, amit a borító színösszetétele is jelez.

A „Metszéspontok/Intersection” konferencia első napján a Napvilág kiadó gondozásában megjelent *Nők a magyar tudományban* című kötet könyvbemutatójára került sor. A kötetet Dr. Fischer Ferenc, a PTE Bölcsészettudományi Karának dékánja, valamint Dr. Bélyácz Iván és Dr. Kosztolányi György akadémikusok mutatták be. A kutatás koncepcióját és nehézségeit a szerkesztők; dr. Palasik Mária és Gellériné Lázár Márta a kiadó képviselőjében, továbbá dr. Schadt Györgyné kutatóként és a házigazda Szociológia Tanszék vezetőjeként mondta el. A női tudományos pályákról, a személyes tudományos karrierokről elbeszélte történetek – a kiadó tervei szerint – egy következő könyvben látnak napvilágot, ennél fogva, ezek összefoglalása sem szerepel kiadványunkban.

A konferencia második napján a plenáris ülésen (előadók: Dr. Szabó Ildikó, Dr. Nagy Endre, Dr. Spéder Zsolt) elhangzott előadásokat követően hat szekcióban folyt tovább a munka. A szekciók munkájából nyújtanak ízelítőt a folyóiratunkban közölt előadások, cikkek, kisebb tanulmányok, magyar és angol nyelven.

A cikkek nagy része a világtépek, és cselekvési minták metszéspontjait érintik, beleértve a demográfiai magatartásokat, a kulturális szimbólumokat, valamint a kortárs művészet definíciós kérdéseit. A határhelyzetek problémája kiterjedt és termékenyítően hat a szociológiai és egyéb társadalomtudományi kutatásokra. Az e kiadványban közölt írások a centrum-periféria viszonyát, a vidéki és nagyvárosi létet, a többségi és kisebbségi élethelyzeteket vizsgálják települési, politikai és kulturális metszetekben.

A szekciómunkát kerekasztal-beszélgetések egészítették ki, amelyek közül külön figyelemre méltó a Hallgatói Önkormányzat által szervezett workshop, amelyben a hazai ifjúság helyzetét, a Nemzeti Ifjúsági Stratégiát, a hallgatói önkormányzatok működését, továbbá a regionális és lokális döntéshozatalban való részvétel lehetőségét vitatták meg a résztvevők.

A konferencia tudományos programját a Szociológia Tanszék Vizuális Műhelye által prezentált „Graffitiállítás” és két dokumentumfilm bemutatója kísérte. A dokumentumfilmek anyagát – amely témájában a Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010 program megvalósításához tartozik – 2005/2006-ban vették fel a Vizuális Műhely tagjai, amikor még csak halvány körvonalai látszottak a 2010-es évnél.

Pécs, 2010 március 1.

A szerkesztők

LAUDÁCIÓ
BEVEZETÉS**I. DIAGNÓZISOK ÉS MOZGÁSOK**

BOGNÁR ADRIENN: Youth and civil participation in Hungary	9
CSISZÉR ANNAMÁRIA: The effects of advertisements on our changing society	19
FARKAS SZILÁRD: Lukács György és a nemzetiségi kérdés	31
GÖRGÖY RITA: Gondtalanul mosolygó boldog anyukák – avagy kisgyermekes édesanyák vallomásai problémáikról, feszültségeikről, lelki egészségükről	39
MADÁCSY JÓZSEF: Insights into the world of Alcoholics Anonymous in Hungary. Some Results of an Empirical Research	55
PÓTÓ ZSUZSANNA: Egy demográfiai panelfelvétel első hullámának leíró statisztikai elemzése a munkaerőpiacra történő belépés és a munkaerő-piaci státusz megszerzése szempontjából	61
TÓTH KATA: A büntetett előéletűekkel szemben támasztott sztereotípiák	75
II. TELEPÜLÉSEK, RÉGIÓK	
BENEDEK DÁNIEL: Közösségi tagság és participáció: Magyarország és Franciaország esete	85
BOROS JULIANNA: A települési szegregáció feltételezett okai és következményei	97

BUCHER ESZTER: Nonprofit hozzájárulás	113
GONDA GÁBOR: Ugyanúgy, de mégis másképp. A német kisebbséget érintő kényszermigrációs folyamatok néhány aspektusa Bonyhádon és Sopronban 1944 és 1946 között	121
RAGADICS TAMÁS: Local communities in small settlements of South-Transdanubian Region in Hungary	129
III. KULTÚRA ÉS OKTATÁS	
DARVAI TIBOR: Rítusok az Úttörővezető c. folyóirat fényképein	139
GÁSPÁR GABRIELLA: Szemét kultúra, avagy kavics a város cipőjében	155
GILBERT EDIT: Centrum, decentrum, periféria, provincia – helyek megélése és kibeszélése pécsi közösségi terekben	165
BOGNÁR ADRIENN – PÉNTEK ESZTER: Mit ér a pécsi bölcsészdiploma – hallgatói szemmel	173
RUSZÁK MIKLÓS: A szocialista lakótelepek megváltozott helyzetének kérdései a fogyasztói társadalomban	183
ZÓKA PÉTER: Egy új társadalom- és kultúraelmélet körvonalai Alexander Bernát történetfilozófiájában	191

I. DIAGNÓZISOK ÉS MOZGÁSOK

ADRIENN BOGNÁR

YOUTH AND CIVIL PARTICIPATION IN HUNGARY

Although Hungarian civil society had great opportunities after the political changes in 1990 for development and strengthening its positions in the social scenes, it is characterised by passivity and low rate of community participation.

This study aims to highlight the advantages of community participation for the younger generations. Then I will present what has characterized the civil sphere and young people's participation in communities since the 1990s.

THE ADVANTAGES OF PARTICIPATION IN COMMUNITIES

Taking part in communities can mean active participation in organised, formal communities and it involves informal self-organizations as well. Concerning the younger generation we can speak about non-formal communities in a higher proportion, therefore the forces attempting to organize the youth into a formal structure are very remarkable. Both organizations play an important role in the socialization of young people, but from the point of view of the chosen topic, formal organizations have greater importance. Taking part in formal organizations is not only beneficial for the individual but also for communities and for the whole society.

It can be ascertained that cooperation for common interest in formal communities can facilitate the ability to handle conflicts or to enforce one's interests and also contribute to acquire democratic attitudes and the need for consensus. In these communities the members of young generation can meet other people's opinion, they learn to listen to others and will be able to consider different aspects. These experiences can result in the increase of tolerance and empathy.

The participation in communities can contribute to the development or consolidation of solidarity, trust, initiative and responsibility. In these communities young people can experience the active (co-)operation as opposed to passive reception and also increase ability to enforce their interest. Obviously it is not a negligible aspect that participation in a community offers the security of the feeling of belonging somewhere and the opportunity to identify. (The identification patterns of a given community are highly important. E.g. in a deviant group this can direct young people towards a deviant career.)

The participation in youth organizations can help young people to find friends with similar interests, to contribute to positive changes in the community and develop their knowledge, skills, abilities and self-understanding. Moreover the participation can help them form an opinion and make it public, in addition their self-esteem and self-confidence might also increase (Bánszegi 2009).

The participation in formal communities plays a remarkable part in the development of young people's "civil-identity" (Glózer 2000). That is why we can refer to civil organizations as "schools of democracy" (Selle and Wollebaek, quoted by Nárai 2004). The results of a Norwegian research conducted in 1998 show that participation in communities strongly influences allegiance and has a positive effect on social relations and the development of trust, thus participation plays important role in creating social capital (Nárai 2004).

The membership of youth in organizational or formal communities has great importance, because young people who are in one of the most important stages of life from the point of view of the socialization process, can acquire the above skills and can gain experience, which might have a significant impact on their future life (Nárai 2004).

In many cases the only opportunity for young people to acquire democratic attitudes and patterns of democratic way of thinking or acting is through the membership in a formal community. Within the frames of education these skills often cannot be acquired and since most parents also lack such skills and way of thinking even families, that play one of the most important roles in socialization, are not capable to mediate them either.

TRENDS ABOUT THE COMMUNITY PARTICIPATION

We can state that members of younger generation principally seek individual ways for their individual success instead of collective acting forms. The researches of the '90s pointed out the lack of political interest and political inactivity of young people. They are characterized by political unconcern, social, political and communal passivity and rejection of formal organizations. According to researches the political interest and the demand on political activity varies even within the target age group. The younger the respondents were, the less they cared about politics. We can also appoint that the political sphere seems to be a distant, opaque world for young people, that they are not able to influence, believing that non-professional politics is ineffective, whereas they consider the prestige of professional politics so low that they do not want to engage themselves in the field (Gazsó and Laki 2004).

However, the lack of participation in communities generates the decrease of skills such as tolerance, empathy, cooperation and team work and have negative affects on the ability to enforce one's interest.

The report of "*Youth 2000*", "*Youth 2004*" and "*Youth 2008*" researches¹ conceive similar findings. The research data prove that the younger generation is characterized by low political and social activity. They have made the same statement concerning different dimensions, such as the participation in the elections or the membership in NGOs and political organizations (Laki, Bauer and Szabó 2001; Bauer and Szabó 2005; Bauer and Szabó 2009).

In relation to political activity a descending tendency can be observed in the 2008 research compared to the research carried out four years earlier. The 2008 research shows that only around one-third of the respondents would take part on an election due the time of the data collection (Bauer and Szabó 2009).

It cannot be overemphasized, that the passivity stated by the researches does not mean that certain factors could not make any change to activate larger groups. The typical unconcern of youth can be stirred by social, economical and political factors in a suitable way. The young generation does not have the necessary behavioural patterns to respond to sudden shocks, partly because of their low rates of participation in communities. Young people do not have the ability to enforce their interest and also lack the forms of action with which they could express their opinion and influence actual events.

The change of regime put an end to many former youth organizations in Hungary and the nonprofit and civil organizations that continued to operate could only partly integrate and mobilize the younger generation. Although the number of youth organizations has been growing since 1995, their membership is gradually declining (Nagy and Székely 2008).

The various organizations and movements can mobilize and reach young people at such a low rate, that, based on the data of the "*Youth 2008*" research, only about one-tenth of the members of the 18-29 year old age-group took part on any events held by different organizations or movements, and only 6% of them were members of a youth organization (mainly religious, cultural or sports organizations). Characteristically, the membership rate in political organizations is even lower: approximately one percent of them are members of political organizations and about a quarter of them are familiar with a youth organization of some sort. We can observe that university students and graduates are overrepresented among the members. There is a gender-based difference as well: men are more likely to take part in organizations (Bauer and Szabó 2009).

---

1 Countrywide researches with approximately 8000 respondents, which represent the 15-29 year old age group.

Similar results were found in a Hungarian research called “School and Society” conducted among high school students. The research was carried out by Eötvös Lóránd University² (Budapest) with the participation of the Department of Sociology on behalf of the University of Pécs. Some of the aims of the research were to survey the democracy image of secondary school students, and to examine how democracy works in schools, as well as to analyze the relation of young people to politics. The theoretical frame of the research was based on the well-known notion of political socialization. We treated political socialization as part of the process of socialization. Out of the main agents of the process (family, peer group, school, media) we focused on school in this research.

The data collection was carried out in five counties plus in the capital among 9th and 11th graders in secondary schools. The sample is representative to the type of school and to the grades. 5962 students filled in our questionnaire.

1. Table: Out of the following organizations which are the ones you would like to participate in or you currently participate in? (distribution shown in percentage)

Organizations	Would participate	Participate
charity	50.6	1.6
environmentalist	48.8	2.1
sports	46.7	13.8
preserving hungarian identity	37.0	2.4
human rights	34.4	1.0
traditionalist	24.5	2.7
counter-racist	22.7	1.8
student union	17.0	6.4
religious charity	12.8	1.9
political party	9.5	1.5

Despite the fact that relatively high level of activity potential was measured, there is a huge gap between the intended and the actual membership in organizations. Among the respondents 13.8% are members of a sport club and 6.4% are members of a student union. Other forms of organizational membership are negligible. On the contrary, the “desired” or intended participation rate is much higher: for example there are organizational forms, in which half of the students would love to participate. Charities, environmental organizations and sport clubs are the most popular among students. Characteristically, politics is the least popular field with young people; only the smallest proportion of students would want to be a member of a political party.

² Mihály Csáákó was the leader of the “School and Society” research.

Besides the low rate of formal organizational membership, it is a noticeable tendency that young people spend less time in informal communities as well. The majority of schedule and leisure-time related researches do not differentiate various activities based on whether they are carried out alone or in a community, therefore in case of sports it is a factor that is impossible to ascertain. But there are still some detectable trends. According to the research data of “*Youth 2004*”, 53% of young people stay at home at weekends too, and in 2008 the percentage of those young people who spend their spare time at home, mainly watching TV, increased further (Bauer and Szabó 2005, 2009).

The studies mentioned above also confirm that the younger generation spend most of their time on watching television or in front of the computer, and the time they spend with friends or acquaintances, with people from their own age group dropped to the second place. We can also establish that students are less willing to participate in communities and social events as their age increases.

A 2005 research conducted in Pécs also demonstrated the above findings. The 15-29 year old respondents spent most of their spare time watching TV, and the more free time they had, the more time they dedicated to television. Both this and the above “*Youth 2004*” research highlight the phenomenon that watching TV is such an important part of the lives of young people that for them it is no longer a leisure activity but almost a binding task. Among other reasons, it is because currently running series, reality shows, movies and contests are such an important aspect of everyday public discourse at school, that without knowing these it is more difficult for young people to integrate into the community (Kákai and Szabó 2005).

Therefore NGOs that provide meaningful leisure opportunities for young people are of great importance. Those young people who lack the financial resources and cannot afford the different market opportunities of spending free time and the trendy forms of entertainment do not have much chance to do useful leisure activities. The recreational activities offered by civil organizations may play a role in preventing crime, drug abuse or unhealthy behaviour, because they offer meaningful and entertaining activities. With the help of these organizations young people can not only learn how to spend their leisure time in a useful way, they might have a positive effect on organizing their schedule, which they can also benefit from, even in adult age.

CIVIL ORGANIZATIONS IN HUNGARY

In Hungary, the development of civil society has had several sudden stops. The process of achieving middle class status was set back in the beginning of

the Turkish dominion. In consequence the conditions of strengthening civil organizations emerged late in our country.

Also both World Wars were breakpoints in the development of civil society, and later, during the Communist regime, even the operation of previously established non-governmental organizations was eliminated. The terms that made possible for civil organizations to develop and to strengthen did only appear with the change in regime in 1989 (Pavluska 1999).

Since the change in regime not only the number of nonprofit organizations has increased at a significant rate, but also their social and economic role. In spite of the booming development from the change in regime, and the positive trends ever since, a strong, unified nonprofit sector could not be achieved in Hungary until now.

According to the data of the Central Statistics Office (KSH), 64 925 organizations operated in Hungary in 2008. Three-fifths of these worked as joint non-profit social organizations, while two-fifths of them operated in forms of foundations. More than 15% of all non-profit organizations function as leisure or hobby organizations, while 10-15% of them are active in the field of education, sports, and culture (*Statistical Review 2009*).

YOUTH CIVIL ORGANIZATIONS

Naturally the membership in civil society organizations is not only important regarding the youth, but the unique and specific characteristic of concerns for youth makes it a prominently important task. They can be characterized by a lower ability to enforce their interests than older people since they have significantly less experience in this area. They prefer informal communities opposed to formal organizations, and compared to the older age groups they can be characterized by higher rates of social, political, and communal passivity.

The interpretation of youth participation has very wide frames. On one hand it can include different programs run or advertised by an organization on the other hand it is possible that young people are involved in decision-making processes as well. Civil organizations might also help young people to contribute actively to the development of their settlement by taking part in the preparation of communal decisions or in the actual decision-making process.

All participation forms have significant positive implications concerning the young generation as well as the whole society.

It is difficult to find accurate information about the number of youth civil organizations operating in our country, because the classification of organizations is based on the activity not on the target group.

According to the data published by the „*Youth 2004*” research and the Central Statistics Office in 2005, 4 percent (2061) of the nonprofit organizations are youth organizations. It can be ascertained that the average income of youth organizations is significantly lower than the average income in the civilian sector. In comparison to the 17 million HUF average, these organizations have an average income of just 7.5 million HUF. Youth organizations typically function in the form of foundations or associations (Nagy and Székely 2008). According to the analysis of the regional youth in the Southern Transdanubia region, in *Baranya* County 10.8%, in *Somogy* County 16.8% and in *Tolna* County 8.4% of social organizations work for aims related to children, young people or students (Makkos, Kátai, Patai and Horváth 2005).

The distribution of youth organizations in the country shows a great variety on regional and subregional level as well. Unfortunately, the typical trend is that small, underdeveloped areas with poorer municipalities host the lowest number of youth organizations, even though in these settlements there would be a great need for the social development of young people, and for the increasing the power of municipalities to keep the young generation within their zone.

More than one third of the organizations (37%) operate in the Central Hungarian region, mostly in the capital. The remaining organizations are approximately equally distributed throughout other regions.

2. table: *The regional distribution of Youth NGO*

Region	1995	2000	2005
Central Hungary	36%	36%	37%
Central Transdanubia	9%	8%	8%
Western Transdanubia	9%	8%	8%
Southern Transdanubia	8%	9%	9%
Northern Hungary	9%	11%	11%
Northern Great Plain	12%	13%	13%
Southern Great Plain	17%	16%	14%

Source: Nagy and Székely (2008: 133)

The vast majority of organizations are operating in cities, while only one-fifth (22%) can be related to the activities of small towns. ‘Ordinary cities’ are highly relevant among the cities, and their number outweighs those operating in county towns and in the capital (Nagy and Székely 2008).

SUMMARY

We can state that young people choose individual ways to aim their personal success instead of collective acting forms. The lack of participation in communities leads to the decrease of tolerance and empathy, and reduces the ability to enforce interests or to cooperate and act together for the reason of the common aim.

From the aspect of socialization it would be important for the youth to take part in various communities, but the non-profit and civil organizations could only partly integrate and mobilize the younger generation.

REFERENCES

- Bánszegi Zsuzsa (2009): *Fiatalok társadalmi részvétele*. Budapest: Foglalkoztatási és Szociális Hivatal.
- Bauer Béla and Szabó Andrea (2005): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Internet: <http://www.szmi.hu/images/dok/ifj kutatatas/ifj2004/ifj20041.pdf> (downloaded: 10.11.2010.)
- Bauer Béla and Szabó Andrea (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Internet: <http://www.szmi.hu/images/dok/ifj kutatatas/ifjusag2008.pdf> (downloaded: 08.11.2010.)
- Bíró Endre (2002): *Nonprofit Szektor Analízis – civil szervezetek jogi környezete Magyarországon*. Budapest: EMLA Egyesület.
- Gaszó Ferenc and Laki László. (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág.
- Glózer Rita (2000): Civil szervezetek – kommunikációelméleti keretben. In *Civil Évkönyv 1999*. Budapest: Európa Ház, 18-24.
- Kákai László and Szabó Andrea (2005): *A pécsi fiatalok helyzete, életmódja 2005-ben*. Internet: <http://ifjusag.pecs.hu/ifjupecs2005.pdf>
- Laki László (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In Kovách Imre (ed.): *Társadalmi metszetek Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág, 177-205.
- Laki László, Bauer Béla and Szabó Andrea (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés*. Internet: <http://www.szmi.hu/images/dok/ifj kutatatas/ifj2000/ifj20001.pdf> (downloaded: 11.09.2010.)
- Makkos Viktória, Kátai Gábor, Patai Péter and Horváth László (2005): *Dél-dunántúli regionális ifjúsági helyzetelemzés*. Szeged: Belvedere Meridionale. Internet: [http://www.mobilitas.hu/uploads/1/menu/715/fajlok/Dél-dunántúli Regionális Ifjúsági helyzetelemzés 2005.PDF](http://www.mobilitas.hu/uploads/1/menu/715/fajlok/Dél-dunántúli_Regionális_Ijfúsági_helyzetelemzés_2005.PDF) (downloaded: 11.09.2010.)

- Nagy Ádám and Székely Levente (2008): Az ifjúsági civil világ. *Civil Szemle*, 5 (1-2): 132–149. Internet: http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_14-15.pdf (downloaded: 11.09.2010.)
- Nárai Márta (2004): A civil szervezetek szerepe és jelentőségük az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. *Educatio*, (4): 616-634. Internet: <http://www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/984> (downloaded: 11.09.2010.)
- Pavluska Valéria (1999): *A nonprofit szektor*. Pécs: JPTE FEEFI, 99-110.
- Statisztikai Tükör (2009): *III/192, A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2008-ban*. Budapest: KSH.
- Szabó I. (1991): *Az ember államosítása*. Budapest: Tekintet

ANNAMÁRIA CSISZÉR

THE EFFECTS OF ADVERTISEMENTS ON OUR CHANGING SOCIETY

INTRODUCTION

The main aim of commercial advertisers is to persuade receivers. Their goal is to make the advertised products as successful as possible in order to attract more consumers and to grow their profit. These advertisements, let them be printed, verbal or audiovisual have an effect on the members of our society, sometimes even unconsciously. In my paper I attempt to answer the following research questions: How do advertisements effect our society? What kind of changes do they induce? The sales of products are becoming more and more specified nowadays and supposingly, the advertisements have different effect on men and women. I am interested in the veracity of the above mentioned statement, therefore in our research we devided the target groups (namely men and women) and studied them separately. The reseach I would like to present was carried out by Meroving Kft. through eye-tracking technology. We have studied several visual advertisements, among which I am going to present four pictures in the current paper.

EYE-TRACKING METHOD

The eye-tracking technology which was used to carry out the research is a simple and effective means of evaluating web pages and user interfaces. It makes possible to accurately measure different kinds of gaze patterns. Eyetracking offers a practical alternative to conventional discount usability testing (Krug 2000: 25), which was very popular in the previous decades. In contrary with the qualitative and subjective usability testing which reflected users' conscious thoughts and feelings as well as the observers' impressions, eyetracking is objective based on quantitative research data. Eyetracking can show which parts of an advertisement or a web page are visible and which ones are invisible for users, by analyzing their gaze plots. Eyetracking is capable of following different eye movements, the saccades and fixations. Saccade is the fastest movement of which the human body is capable and centers content within the foveal area. (We primarily take in visual

data from the outside world through the fovea, which provides the greatest visual acuity. We move our head and eyes to focus the fovea on objects of interest that we want to see.) Fixation occurs when this movement stops, permitting the eye to acquire content (*Eyetrack* 2004: 3) During saccadic activity we cannot see at all. We perceive the world visually only through fixations. The brain virtually integrates the visual images that we acquire through successive fixations. The eye-tracker is an instrument that is capable of capturing data about both saccadic activity and fixations on the foveal area. To accomplish this, it uses an infrared light source to illuminate the eyes, a CCD (Charge Coupled Device) sensor to capture a reflection of the user's eyes, and eye-gaze analysis software to process the data (Penzo 2005: 2). Thus, eyetracking can tell us what a user is looking at and for how long. With the help of an eye-tracker researchers can optimize positions for the labels of field in a form, the best placement for a navigation bar, or the most visible location for a logo or an advertisement by evaluating gaze data. Eye-technology lets researchers observe the behaviours of users and provides quantitative, objective data, such as test person's diameter, fixation coordinates, fixation length, saccade angles (Outing-Ruel 2004: 7) that lets them develop a deeper understanding of how users interact with web pages. It provides a set of tools that lets researchers define areas of interest, or boxes of content on a web page such as an ad, then determine a user's attentiveness to them by evaluating the percentage of time the user spends viewing each area of interest relative to time spent viewing other areas of a page during normal page browsing. Usability and marketing studies are just two of the possible applications for eyetracking technology. Researchers can take advantage of this method to discover better interaction paradigms by capturing a screen coordinate of a user's gaze.

THE RESEARCH

The research was carried out with eight test subject, four men and four women between 15-60 years. The test subjects were selected regardless of their social status and profession. All of them were residents of the capital (because the eye-tracking equipment is a non-carriable one, the test subjects are asked to come to the test venue). The mentioned age group has been chosen because they constitute the potential consumers, the target groups of the examined brands. The test subjects were shown 20 visual advertisements of different brands, and their precise eye movements were recorded through the sessions with the help of an eye-tracking equipment. Each picture was shown for about a minute. The aim of the research

was to find out which parts of the pictures are looked by men and which ones are looked by women, is there any difference between them?

The test pictures

For the present conference paper I have chosen four pictures that best represent the researched field.

Picture 1.

Justification of the choice: on the picture the main role is played by objects (cars) not by human beings, in a natural environment. This picture was chosen to test how objects attract attention, especially objects that might be more attractive to men. My preliminary hypothesis was that both men and women look at the red car first, then at the driver inside it, after that they look at the trademark and finally at the registration number. Men are scrutinizing the car for a longer period, women do the same with the person inside instead. Following this they will pay attention to the left hand side vehicle, later to the text in the bottom left corner. According to my preliminary hypothesis men are only checking the words with capital letters, women will read the smaller characters as well. Lastly, attention will be paid to the background environment, going from left to right.

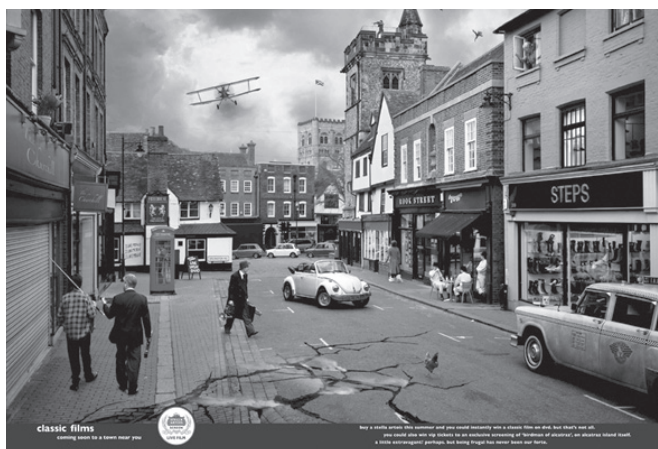
Justification of the choice: the second picture does not represent any human beings either, but the picture itself is more feminine, with its colours and its objects. Therefore it is supposed to attract females' attention most. It also contains a caption like the first one, but in the opposite side (in the upper right corner).

Picture 2.

According to my preliminary hypothesis the picture itself will be scrutinized by women and looked through quickly by men. Women's attention will first be captured by the curtain which is situated in the middle of the picture. Then they will look at the patterned wall and read the caption. After that women will look at the little table and chairs in the bottom right corner, putting greater emphasis on the teddy bear. Later on they will glance at the pillows and then at the window on the left side. Men will only take a quick look at the picture, especially at the pillows and table and chairs with the teddy bear. Supposingly men won't read the caption.

Picture 3.

Justification of the choice: the third picture is the most complex and hectic one. Full of excellent colours, feelings, people, animal, plants, buildings, objects and also visible trademarks and captions. It is full of movement.

My preliminary hypothesis is that this will be the most viewed picture both by women and men. Women will mainly be focusing on people, while men on buildings and vehicles. Men will first look at the white car in the middle of the picture, then at the helicopter above, followed by the buildings in the background. After that they will glimpse at the people on the left hand side, then at the sitting people on the right side of the picture. Afterwards they will glance at the buildings on the right side and the red telephone box on the left side, then the pothole on the road, followed by the cock. Later they will focus on the diving people in the background and the three parking cars. On the contrary, women will be focusing first of all on the walking people on the left side, on the man, who is crossing the road, then they will glance at the cock with the pothole, and the sitting people on the right side. They will also scrutinize the shopwindows and the building on the right side. After they will pay attention on the diving people in the background. They won't take into consideration the cars, the helicopter and the telephone box, the trademarks and labels and any other objects on the picture.

Picture 4.

Justification of choice: on the fourth picture only human beings can be seen, advertising a certain brand. Two men and a woman are visible targeting our test subjects. When choosing this picture we were interested in whether a tendency between genders interest can be observed. In fact we were interested in whether men will mainly look at the woman, and female test subjects will look at the men. Therefore my preliminary hypothesis is that men will scrutinize the woman, first of all her face, then her body. Afterwards they will only glimpse at the two men, and they won't take into consideration the trademark label in the bottom right corner, mainly because of its bad position. Contrary to this, women will scrutinize the two men, first their faces, then the lying one's bust. Afterwards they will look at the woman, but only at her face. Finally they will glimpse at the trademark in the bottom right corner.

Results of the research. What men were looking at

In the following chapter I attempt to present the results of the research concentrating on men's interest, what they were looking at, what did they check. The pictures represent the results of the eye-tracking method, marking the points what only men have checked, not showing women's interests. All four pictures are illustrating a more focused result of the research. There are pictures representing both genders' gaze plots, and showing an average of what test subjects had watched, but in the following I have chosen gender specific pictures representing only male test subjects' gaze plots.

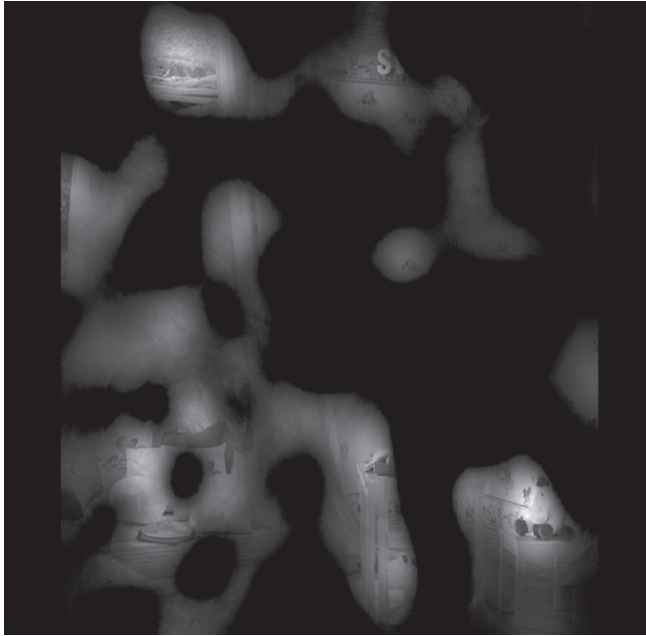
Picture 5.

From the results of the eye-tracking research turns out that men were checking the red car's driver, its trademark and its registration number. They have also watched the white car and the label in the bottom left corner. Opposite to my preliminary hypothesis, they did not check the background environment, they were only interested in the objects. My supposition concerning that men will only read the characters in capital letters and won't check the smaller ones has been verified.

Picture 6.

As for my preliminary hypothesis I have considered this test picture as a female one, referring to the fact that it will mainly be viewed by female test subjects and men will only take a quick look at it, watching the pillows, and the table with the chairs and the teddy bear, not paying attention to the caption. Men have indeed watched the pillows, the table, the chair with the teddy bear. Moreover they have not read the caption. This part of my hypothesis has been proven. But among these they have also checked some parts of the wall, the curtain, and the window. Meaning that I was wrong in thinking this test picture will only attract women's attention, seemingly it was equally interesting for men as well.

Picture 7.

Concerning the liveliest test picture my hypothesis regarding that men will mainly focus on buildings and vehicles and won't be interested in people has been refuted. They have checked the walking people on the left side, the man crossing the road, the people sitting in front of the shop, the cock, and even the diving people in the background. Beside these they spent time watching the white car in the middle of the picture, the other car in the bottom right corner, the pothole on the road, the helicopter, also some of the right side buildings, and the trademark in the bottom left corner. Opposed to my preliminary supposition, they were not interested in the red telephone box, and in the parking cars. I can say that they were equally interested in human beings and in objects as well. But they were more attracted by motion than by stabil objects.

Picture 8.

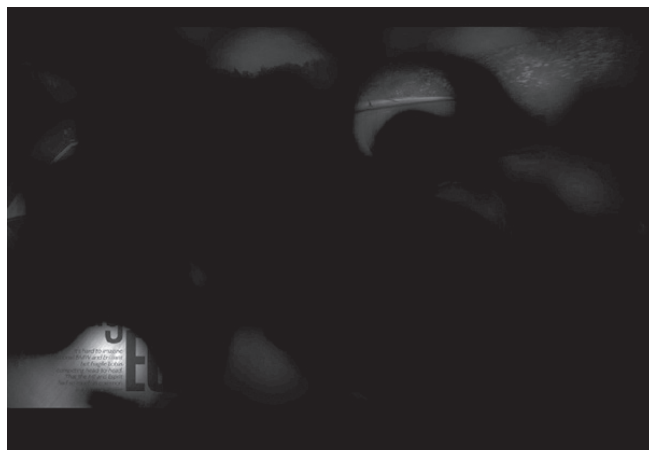

Concerning the fourth test picture my preliminary hypothesis has partly be proven. Men have indeed watched the female character, first of all her face and mainly her upper body. In fact men were not interested in the male participants of the picture. Opposed to my supposition they have checked the trademark logo in the bottom right corner.

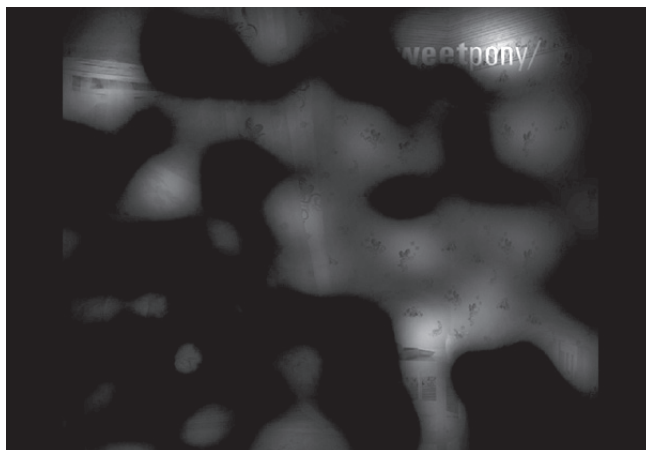
Results of the research. What women were looking at

For presenting the results of what female test subjects were looking at I am showing the test pictures representing their gaze plots. These test pictures only show what women were interested in. Male gaze plots have been extracted from these pictures. The stronger a gaze plot on the test picture is, the more test subjects have watched that part of the picture.

Picture 9.

To my big surprise it turned out that concerning the first test picture, objects (in this case cars) do not attract women's attention at all. However, I was right in assuming that they are willing to read the caption, and not only the capital letters but also the smaller ones. Women have also checked parts of the red car, especially the person sitting into it. Opposed to my preliminary hypothesis they were neither interested in the trademark nor in the registration number of the car. Moreover they did not even check the white car and the surrounding natural environment. The test picture that I have called a „male like” one, really turned out to be more attractive to men.

Picture 10.

The second test picture that researchers have analysed focusing on women, was a more „feminine” one with its colours and represented venue. As I have supposed women have scrutinized the picture carefully, paying attention to the colourful curtain, the patterned wall, staring at the little table with the chairs and the teddy bear on one of them, then reading the caption. They were not very interested in the curtain, only blinked at some parts of it, and did not take the pillows into consideration either. Although, they have checked the window with the white curtain. In fact it turned out that women are more willing to look at a picture with brighter colours, representing feminine topics, rather than watching pictures full of male like objects.

Picture 11.

The liveliest test picture was popular among women as well. Interestingly, my preliminary hypothesis was completely false, because women were not interested in human beings but in buildings and objects and labels. They only glimpsed at the walking people on the left side, but they did not check the man crossing the road, the sitting people on the right side, the cock, or any other human beings. Although, they glanced at one of the diving people. What they were very much interested in, is the buildings, the red telephone box, the parking car, the helicopter, the pothole, the shopwindow, and also the trademark sign in the bottom left corner. They have carefully checked all the buildings and vehicles that I have considered male like but were not interested in the supposingly female topics, like people, faces, animals.

Picture 12.

The results of the fourth test picture are close to my preliminary hypothesis. Women have indeed scrutinized the male faces, first of all, the one opposing the viewer. They have also checked the lying man's face and his bust, but they were not interested in the female character at all. Interestingly to me, female test subjects did not check the trademark logo in the bottom right corner.

CONCLUSION

Analysing the research results I came to the conclusion that there is a significant difference between the interest of men and women. Therefore it is advisable for commercial advertisers to run preliminary researches (even eye-tracking researches) before launching a new product advertisement. Although it is quite

unpredictable what a certain viewer will check but there seem to be some common trends. We can state that when there are female and male participants on a picture viewers tend to be more interested in the opposite gender, men will mainly check female characters while female the male ones, focusing first of all on their faces then on other parts of their body. After analysing a small sample it turned out that there are certain topics which do not interest women (like cars) but men tend to be interested in female like topics, brighter, lively colours. I draw this conclusion after analysing the results of a small sample (four test pictures), I do not state that the results could be applied for a wider sample as well, or constitute a universal truth. For revealing those data a research on a bigger sample should be carried out. My preliminary hypothesis that men are more interested in buildings and vehicles while women are interested in human beings has not been proven. In fact when a picture represents both human beings and objects, men tend to be very interested in human beings, while women tend to focus on objects. Both genders like reading colourful captions written in capital letters (it is false that men are lazy to read texts, but they prefer shorter ones), however the good positioning of the text is very important.

In light of the research results we can conclude that careful and appropriate advertisement is needed to reach the target groups and the desired effect. Advertisements do have an effect on the society and on commercial advertisers' work. In the 21st century commercial advertisements should be more gender specified than before, taking into consideration gender specific needs.

REFERENCES

- Eyetrack: A History of News Consumer Behavior (2004).
<http://www.poynterextra.org/eyetrack2004/history.htm> (downloaded 2010.11.09)
- Krug, Steve (2000): *Don't Make Me Think! A Common Sense Approach to Web Usability*. Indianapolis: Que.
- Outing, Steve and Laura Ruel (2004): *The Best of Eyetrack III. What We Saw When We Looked Through Their Eyes*.
<http://poynterextra.org/eyetrack2004/main.htm> (downloaded 2010. 11. 09)
- Penzo, Matteo (2005): *Introduction to Eyetracking. Seeing Through Your Users' Eyes*.
<http://www.uxmatters.com/mt/archives/2005/12/introduction-to-eyetracking-seeing-through-your-users-eyes.php> (downloaded 2010. 11. 09)

FARKAS SZILÁRD

LUKÁCS GYÖRGY ÉS A NEMZETISÉGI KÉRDÉS

Tanulmányom célja, hogy bemutassa a nemzet-nemzetiség fogalmak körül dúló vitát hazánkban az 1910-es évek legvégén, és kijelölje ebben Lukács György helyét és szerepét. Először a korabeli magyar szellemi élet kontextusába próbálom beilleszteni a vitát, majd bemutatni azokat az okokat, amelyek miatt a nemzetközi gondolkodásban visszhangtalan maradt. Ezután a résztvevők téziseit tekintem át, törekedve arra, hogy kiemeljem azokat a pontokat, ahol a vélemények összeütköznek vagy egybekapcsolódnak.

Azzal szeretném kezdeni, hogy röviden reflektálok arra az általánosan elfogadott vélekedésre, miszerint magyar filozófia tulajdonképpen nincs, hogy a magyar filozófiatörténet csupán recepciótörténet, azaz tulajdonképpen nem több, mint a nagy nyugati irányoknak, iskoláknak, gondolkodóknak a meghonosítására, átvételére tett kísérlet. Percz László egy angol filozófiai enciklopédia számára a magyar filozófiáról írott szócikkében található a következő sommás megfogalmazás: „magyar filozófusok vannak, magyar filozófia nincs”. (Percz 2001: 275) Az egyetlen kivételt talán Lukács György képezi.

Véleményem szerint ez az állítás nem fogadható el maradéktalanul. Még csak gyerekepőben járnak azok a kutatások, amelyek kifejezetten filozófusaink nemzetközi ismertségének, hatásának kérdésével foglalkoznak, de már látszik, hogy Lukács mellé több név is kerül majd. Többek között Palágyi Menyhérté, aki Albert Einsteinnel folytatott levelezésével nem kis mértékben járult hozzá a mára világhírűvé vált tanok létrejöttéhez. Fontos kérdés, hogy valójában mi az európai szinthez tartozás mércéje. Nem lehet, hogy több esetben a kérdésfeltevésük, problémaorientáltságuk zárta ki gondolkodóinkat az európai filozófia véráramából? Gyakran annyira speciálisan magyar – vagy kelet-európai – problémákra fókuszáltak, hogy ez okozta nemzetközi visszhangtalanóságukat. Erre kiváló példa a kicsit lejjebb általam elemzett nemzetiségi kérdés. Véleményem ezek a gondolkodói életművek fontos, kimagasló egyéni teljesítmények. Nem állíthatjuk, hogy az európai filozófiában nincs helyük, legfeljebb csak azt, hogy ennek kijelölése még nem történt meg. Részletesebben a magyar filozófia és filozófusok mellőzöttségének okaival Somos Róbert (2004b) foglalkozik *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* című könyvének első fejezetében. Itt több tényező mellett a nyelvi elszigeteltséget és a kánonképződés hiányát említi okként.

Abból a szempontból is megvilágosító erejű a Percz Lászlótól vett rövid idézet, mivel rámutat még egy alapvető jellemzőjére a magyar filozófiai életnek. Nevezetesen, hogy a századforduló környékén tevékenykedő filozófusok nem alkotnak önálló hagyományt. Bár az 1910-es években formálódni látszik egy – elsősorban Böhm Károly és Alexander Bernát nevével fémjelzett – sajátosan magyar, úgynevezett „nemzeti filozófia”, de aztán ez a kísérlet kudarcba fullad. Ezt a témát teljes alapossággal Percz László elemzi könyvében (Percz 2008). Tehát nem kapcsolódnak össze az életművek a szerzők közti számos vita ellenére sem.

Ilyen vita bontakozott ki például a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban Réz Mihály vitaindító tanulmányának hatására 1918-ban a *Huszadik Század* lapjain. Nyilván felesleges felhívni a figyelmet rá: két évvel a trianoni békeszerződés megkötése előtt járunk, tehát ez a téma központi jelentőségű a korban. A következő számban Jászi Oszkár válaszol Réznek. Bár a két szerző egymással ellentétes elveket képviselt a vitában, egymástól teljesen eltérő megoldási javaslatokat tettek, abban mégis megegyeztek, hogy mindketten tévedtek; alig két év elteltével a történelem rácáfol vélekedéseikre. Írásaikat elemezve szeretném bemutatni a problémakört, elsősorban azokra a pontokra koncentrálva, amelyek mentén majd Lukács György hozzászól a kialakult vitához.

Réz Mihály (1918) írásának címe *A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából*. A *Huszadik Század* 1918-as július-augusztusi számában jelent meg ama lehetőség megteremtésének szándékával, „hogy egy nyugodt, objektív polémiában ezt a kérdést megvitassuk” (Réz 1918: 1). Írásában meglehetősen radikális véleményt fogalmaz meg, és markánsan kijelöli az egész további vita irányvonalát, fogalmi körét. Szerinte korának történelmét az egymással élethalálharcot vívó fajok küzdelme alkotja, a küzdelem fő eszköze pedig a nemzetállam, amely az erősebb jogán biztosítja uralmát a gyengébb, jelen esetben a nemzetiségek fölött. A faji vagy – ami ebben az esetben Réz szerint ugyanaz – nemzeti törekvések céljának tehát nem a politikai szabadságjogok megszerzését, hanem az adott országon belüli majd kívüli uralom biztosítását tartotta. „Ami a faji törekvések mindenik stádiumában végcélnak látszik: az csak a legközelebbi stádium elérése. A nemzetiségnek: a nemzeti lét. A nemzetnek: a nemzeti egység. Az egységes nemzetnek: a függetlenség. A független államnak: a más államok feletti befolyás” (Réz 1918: 17). A szerző ebből kifolyólag teljesen jogosnak és helyénvalónak gondolta egy ország nemzeti kisebbségeinek elnyomását az uralkodó nemzet által. A nemzetiségeknek adandó bármiféle kedvezmény szerinte veszélyezteti ezt az uralmat, hiszen ahelyett, hogy csökkennének az ellentétek, nagyobb tömegekre terjed ki, és intenzívebbé válik a nemzetiségi öntudat, nő a kisebbségek szembenállása az államha-

talommal. Réz a nemzetiségi tömegeknek a nemzetiségi intelligenciáról való leválasztását, az államnemzet gazdasági és kulturális befolyás alatt tartását javasolta. A tudomány – így saját – feladatát abban látja, hogy szempontokat adjon a gyakorlati politika számára a nemzetiségek vizsgálatához, illetve a kezelésükhöz. Minden egyes nemzetiséget egy végtelenül komplex egyéniségként kell szemlélni szerinte, amely rengeteg elemből tevődik össze. Nyelvi, faji, osztályszerű és vallási, pártalapú és területi, valamint gazdasági és kulturális szempontokat kell figyelembe venni, ha hatékonyan akarunk fellépni velük szemben.

Az államhatalomnak tehát amellet, hogy semmiféle segítséget, engedményt nem nyújthat a fennállását veszélyeztető centrifugális erőknek, egységbe kell saját nemzetét tömörítenie az osztály-, párt- és vallási ellentétek kiküszöbölésével, miközben ugyanezen eszközök felhasználásával törekednie kell a nemzetiségek koherenciájának megbontására, egyes rétegeinek az uralkodó nemzet megfelelő csoportjaihoz való közelítésére. Nem szabad engedni, hogy nemzeti öntudatra ébredjenek, hogy ez megerősödhesen bennük. Leghatékonyabban tehát éppen a vallási, kulturális és osztályellentétek hangsúlyozásával lehet ezt meggátolni. Arról, hogy melyek a szerző legfontosabb gyakorlati javaslatai a nemzetiségi kérdés tekintetében kora Magyarország számára, itt viszonylag kevés információt találunk, de Varannai Zoltán *A nemzetiségi kérdés mint a fajok harca. Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei* (2000) című tanulmányában részletes útmutatást találunk. Először is meg kívánta akadályozni a nemzetiségi tömegek kulturális fejlődését, öntudatra ébredését oly módon, hogy az általuk lakott vidékeken nem létesített volna állami iskolákat, ugyanakkor magyar nyelvű egyetemeket hozott volna létre ugyanott a hazafias szellem erősítésére. Ezekből kiszorította volna az ellenséges kisebbségek intelligenciájának fiait, így megakadályozva ezen rétegek újratermelődését, csökkentve egyben az értelmiségiek számát. A megyei autonómiát Réz veszélyesnek ítélte, hiszen az a választójog kiterjesztése esetén a nemzetiségi vidékeken a kisebbségek kezébe adta volna a helyi hatalmat, amelyet a magyarság elnyomására használhatnának föl. Tudjuk azonban, hogy ez az egész Réz-féle politika Magyarország szempontjából utópisztikusnak bizonyult. Ekkor már semmi sem biztosíthatta hosszabb távon az ezeréves határok fennmaradását a nemzetközi erőviszonyokkal szemben. A Trianont követően létrejövő „utódállamok pedig mintha éppen az ő politikai programját hajtották volna végre: kisebbségeikkel nem meg egyezésre törekedtek, hanem visszaszorításukkal igyekeztek uralmukat megszilárdítani” (Varannai 2000: 55).

Jászi Oszkár *A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából* című tanulmányában a *Huszdik Század* 1918-as szeptemberi számában vála-

szol Réz írására. Jászi a demokratikus-szociális elvű átalakulás mellett szállt síkra. Teljes mértékben szembe helyezkedik Réz vélekedésével, amely szerinte így foglalható össze: „Az elégedetlenkedő nemzetiségeket féken kell tartani az állami és a társadalmi erőszak eszközeivel: rájuk nézve kedvezőtlen jogrenddel, közigazgatással, gazdasági és egyházi politikával. És ha mindez nem sikerül, akkor megmarad utolsó eszköznek az az erő, mely magát az államiságot eredetileg létrehozta: a fegyverek ereje, az erőszak: polgárháború vagy háború” (Jászi 1918: 98). Az utolsó mondat, a végkövetkeztetés – a háború kikerülhetetlensége – ugyan nincs meg Réznél, de Jászi véleménye szerint ez szükségszerű, logikus lépés, csupán vitapartnerre nem merete kimondani azt. Alapvetően elhibázottnak tartja már Réz gondolatmenetének kiindulópontját is, hogy a nemzet-nemzetiség problémájára biológiai nézőpontból tekint, és ezeket a faj fogalmának mintájára képzelel el. Ez túlzott leegyszerűsítés, hiszen valamiféle determinációt feltételez, így elvész a sokszínűség, az egyéni motiváció, maga az egyén, aki pedig a nemzet nélkülözhetetlen alapeleme. Kritizálja Réz Mihályt amiatt is, hogy „aki a történelmi materializmusnak jól bevált osztályelméletét alkalmazza a nemzetiségi harcok bizonyos jelenségeinek magyarázatára, az szükségkép mindent gazdasági motívumokra vezet vissza” (Jászi 1918: 101). Ezt egyenesen abszurdnak és jogosulatlannak találja.

A korban Jászi ment el a legmesszebbre minden magyar politikus közül a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának terén. A tudomány feladatát – Rézhez hasonlóan – ő is abban jelölte meg, hogy elveket biztosítson a gyakorlati politika számára. A döntő különbség kettejük között éppen ezen politika céljainak tekintetében van. Jászi álláspontja szerint az egyre élesedő nemzetiségi ellentétek enyhítésének eszköze lehetne minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti ki. Általánosabban fogalmazva: „hogy a nemzetiségi kérdést megfelelő rugalmassággal és liberális szellemben kezeljük” (Jászi 1918: 108). Nem sokkal ezen írás megszületése után aztán, 1918 őszén és telén – rövid minisztersége idején – keserűen kellett tudomásul vennie, hogy a hazai nemzetiségek és a szomszéd államok politikusai kereken visszautasították összes kompromisszumos javaslatát, nem kértek az összeomlott Monarchia helyén általa ajánlott Dunai Egyesült Államok, sem pedig egy Keleti Svájc tervéből. Végül neki is be kellett látnia, hogy az új erőviszonyok fognak dönteni a határok és a népek sorsáról.

Ebbe a vitába kapcsolódott be Lukács György a *Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához* című írásával 1919 elején.¹ A gyakorlati kérdések, a politikai javaslatok helyett ő sokkal inkább elméleti síkon közelíti meg a kérdést, fogalmi tisztá-

1 Mások is állást foglalnak az ügyben, hozzászólnak a vitához, mint például György János Dunai konföderáció (1918) című írásával.

zásra – ahogy ő mondja, filozófiai analízisre – törekszik.² Írása elején felhívja rá a figyelmet, hogy a filozófiában nagyon gyakori, hogy a problémák megoldhatatlanságának hátterében bizonytalan vagy téves kiindulópont, az alapfogalmak pontos meghatározásának hiánya áll. Somos Róbert ezzel a Lukács-írással kapcsolatban nagyon határozott és részletes, ámde helyenként túlzó kritikát fogalmaz meg. Helyesen mutat rá a mű gyenge pontjaira, problémás fogalomhasználatára és ellentmondásosságaira, végkövetkeztetésével azonban nem tudok egyet érteni. Ez így hangzik: „Lukács György számára tehát 1918-ban nem létezett nemzeti és nemzetiségi probléma” (Somos 2004a: 65). Elfogadhatatlan számomra ez a tétel, hiszen Lukács több ponton is érdemben szól hozzá a Réz és Jászi által kezdet vitához. Igaza van viszont Somos Róbertnek abban, hogy a korabeli terminológia a „nemzet”, „nemzetállam”, „nemzetiség”, „állam” fogalmait illetően elég zavaros. Ugyanakkor éppen erre a helyzetre hívja fel a figyelmet Lukács, és ezen próbál változtatni – többek között – az előbb említett fogalmak tisztázásával, filozófiai analízisével, ahogyan ezt a szándékát írása elején ki is nyilvánította.

Elsőként a faj fogalmának korabeli meghatározásaiból adódó nehézségeket taglalva jut el Lukács a nemzetiség fogalmához, ahogyan Réz és Jászi is tette. Azt állítja, hogy egy naturalisztikus fajfogalom alkalmazása belső ellentmondásokba ütközik. „A nemzetiség összetartó, egységet teremtő elve tehát nem a naturalisztikus és így problematikus fajközösség, hanem a nyelv, szokások teremtette sorsközösség és az ennek folytán kifejlődő karakterközösség egy embercsoportban” (Lukács 1980: 276). Látszólag súlyos problémát okoz a későbbiekben, hogy Lukács a fenti fogalmaknak több, gyakran össze nem egyeztethető meghatározását is adja, ahogy erre Somos Róbert felhívja a figyelmet. Véleményem szerint azonban ezek nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást kiegészítő definíciók kísérletek, annak érdekében, hogy minél árnyaltabb értelmezését kapjuk a fogalmaknak. A faj fogalomból kiinduló gondolatokat folytatva a nemzetiség fogalmát összekapcsolja az osztállyal, hiszen mindkettő a társadalmi harcok során aktualizálódik, nyeri el értelmét, vagy ahogy Lukács írja: mindkettő „csak az intézményi rendszerek aktuális érvényességének tartalmáért vívott küzdelemben adódik” (Lukács 1980: 276). Tehát az intézményrendszer és a gazdasági rendszer uralmáért folyó társadalmi harcok termékeiként is felfoghatóak a nemzetek. Rímél ez arra, amit Réz Mihály mondott, nevezetesen, hogy ezen területek uralása biztosíthatja a nemzetiségek fölötti ellenőrzést egy államban. A nemzetiség és az osztály viszonyát próbálja tisztázni Lukács a későbbiekben is. Ez lényegileg szintén meg-

² Furcsának tűnik ez amiatt is, mert a szerző már tagja a Magyar Kommunista Pártnak, sőt ebben az időben népbiztosi funkciót tölt be.

feleltethető annak, amit Réz a nemzetiségek értelmiségi csoportjainak korlátozásával kapcsolatban állított. Lukács azoktól a nemzetiségektől, amelyek nem rendelkeznek az uralkodó osztályok csoportjába tartozó osztállyal (lehet ez nemesség vagy értelmiség stb.), elvitatja az önállóságot, történelem nélküli nemzetiségeknek mondja őket. Azaz tagadja, hogy ezek – Réz-féle terminológiával élve – történelmi öntudattal rendelkeznének. Ez a fogalom a későbbiekben Lukácsnál megfeleltethető a nemzeti kultúrának, amely az értelmiségi osztály küzdelmeinek eredményeként jön létre. Véleménye szerint az „osztály-összeütközések minden nemzetiségi küzdelemhez elválaszthatatlanul hozzá vannak növe” (Lukács 1980: 283). Írása végén pedig így fogalmaz: „Minden imperialisztikus kapcsolatban felmerülő nemzeti vagy nemzetiségi probléma ennél fogva, ha lehántjuk róla színvonal-összecserelésből és fogalomzavarból táplálkozó ideologikus burkát, lényegében osztályproblémának bizonyul” (Lukács 1980: 297). Somos Róbert szerint „ennél abszurdabb állítással nem is fejeződhetne be ez a hozzászólás” (2004: 65). Ő e két fogalom, a nemzetiség és osztály összekapcsolásában látja az mű gyenge pontját, olyanynira, hogy emiatt megkérdőjelezi a nemzetiségi problémakör létezését Lukácsnál. Az vitathatatlan, hogy az egész írás erős hegeli és főleg marxista terminológiával terhelt, de azt szeretném bizonyítani, hogy a hozzászólásnak ettől függetlenül van pozitív hozadéka. Ráadásul nem Lukács vezeti be az osztály fogalmát a vita kontextusába, hanem annak már Réz írásában is fontos szerepe van (Réz 1918: 7).

A nemzetiségi kérdés körül tapasztalható félreértések tisztázásában – Lukács szerint – fontos szerepe lehet a kultúra- és a nemzetfogalom pontosításának is. A kettő viszonyáról azt mondja, hogy a nemzet elképzelhetetlen kultúra nélkül, viszont ez utóbbi megáll önmagában is (pl. a középkori kultúra). Ugyanakkor egyetlen nemzeti kultúra sem választható el az általa interpretált nemzeti(ségi) kultúráktól, hiszen azok termékenyítően hatottak rá létrejötté során. Ennek magyarázatához meg kell különböztetnie Lukácsnak kétféle nemzetfogalmat. Beszél kulturális és szociológiai nemzetről. Ezek fő különbségét abban látja, hogy míg az utóbbi tételező szubjektuma az empirikus én, vagyis a valóságos, az élő, az ember, addig a kulturális nemzet szubjektuma nincs a valóság szintjén tételezve, csupán az általa létrehozott objektumokban – ha tetszik kulturális termékekben – létezik. A szociológiai nemzetfogalomnak emiatt etikai vetülete van, ami leginkább a szolidaritásérzésben nyilvánul meg. Ennek a nemzetet alkotó nemzetiségek és osztályok között is kölcsönösnek és feltétlennek kell lennie. Mintha csak Jászi szavait hallanánk, hiszen ő is az etika nevében akart feloldani mindenféle – vallási, faji, politikai, osztály és kulturális – ellentétet az államban (Jászi 1918: 100-101).³

3 A szolidaritás fogalmát már Réz Mihály is használja hasonló összefüggésben a nemzetiségi kérdés tárgyalásakor. (Réz 1918: 7)

A kétféle nemzetfogalom viszonya Lukács szerint azon a kérdésen múlik, hogy a kultúrát arisztokratikusnak vagy demokratikusnak kell-e tételeznünk. Ez pedig attól függ, hogy „megvan-e minden emberben az ontológiai lehetőség arra, hogy magát mint a kultúra aktív szubjektumát tételje?” (1980: 294). Lukács nem válaszolja meg a kérdést, de annyit megállapít, hogy csupán az igen válasza esetén lehet kapcsolatot tételni a kétféle nemzetfogalom között. Ha ugyanis az arisztokratikus nézőpontot fogadjuk el, ami azt feltételezi, hogy csupán egy szűk réteg a nemzeti kultúra létrehozója és fenntartója, akkor az imént említett etikai tényező, a szolidaritásfogalom Lukács szerint kireked a kontextusból.

A nemzet lényege tehát – egy újabb lukácsi definíciós kísérlet szerint – összefoglalható az állam polgáraiban eleven szolidaritásérzésben államukkal szemben. „Minden nemzetnek fennállása tehát attól függ, mennyire képes tagjaiban ezt a sorsközösséget, ezt a szolidaritást kifejleszteni (...). De egy vegyes nemzetiségű állam számára kimondható az a szociológiai összefüggés, egy ilyen alakulat csak akkor képes tartósan fennállni, ha megvan benne a lehetőség nemzetté fejlődni, vagyis minden őt alkotó nemzetiségnek – mint nemzetiségnek – többet nyújtani, mint amit az önmaga számára, ha önálló állammá alakulna, létrehozni képes volna, vagy mint amit a vele homogén szomszéd állam nyújthatna neki. A nemzet szociológiai fogalmából következik tehát, hogy minden erőszak és elnyomás csak felbontó hatású lehet számára” (Lukács 1980: 287-288). Azt láthatjuk, hogy Lukács egyet értett Réz gondolataival, ugyanakkor világosan látta annak buktatóit is.

Konklúzióm tehát, hogy Lukács György *Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához* című írása nem áll meg önmagában. Nem eléggé szisztematikus, gyakran ellentmondásos, és elsősorban a hegeli-marxi fogalmiság⁴ erőltetése miatt helyenként kifejezetten megtévesztő, misztifikáló. Mindezek ellenére azonban úgy gondolom, hogy a nemzetiségi-vitában fontos helye, szerepe, fogalomtisztázó értéke van.

IRODALOM

- György János (1918): Dunai konföderáció. *Huszdik Század*, 18 (11): 225-232. Interneten: http://mtdportal.extra.hu/huszdik_szazad/text/1918/1918%2011.pdf
- Jászi Oszkár (1918): A nemzetiségi kérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából. *Huszdik Század*, 18 (9): 97-111. Interneten: http://mtdportal.extra.hu/huszdik_szazad/text/1918/1918%2009.pdf
- Litván György (1982): Jászi Oszkár és a nemzeti-nemzetiségi kérdés. *História*, 4 (4-5): 58-59.

⁴ Somos Róbert kimutat még husserli, bolzanói fogalmakat is, melyek „semmilyen megvilágító erővel nem rendelkeznek nemzetiségi kérdés viszonylatában” (Somos 2004a: 65).

- Lukács György (1980): Hozzászólás a nemzetiségi kérdés vitájához. In Karádi Éva-Vezér Erzsébet (szerk.): *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Budapest: Gondolat, 271-297.
- Percz László (2001): *Szép rendbe foglalva*. Budapest: Ister.
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum.
- Réz Mihály (1918): A nemzetiségi kérdés a politikai tudomány szempontjából. *Huszdik Század*, 18 (7-8): 1-17. Interneten: http://mtdaportal.extra.hu/huszdik_szazad/text/1918/1918%200708.pdf
- Somos Róbert (2004a): Lukács György és a nemzetiségi kérdés. In Kupa László és Gyurok János (szerk.): *Határment régiók és kisebbségek a 19-20. században*. Pécs: B&D Stúdió, 55-65.
- Somos Róbert (2004b): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest: Kairosz.
- Varannai Zoltán (2000): A nemzetiségi kérdés mint a fajok harca. Réz Mihály nemzetiségpolitikai nézetei. *Európai utas*, 11 (4): 54-55. Interneten: <http://www.hhrf.org/europaiutas/20004/17.htm>

GÖRGÖY RITA

GONDTALANUL MOSOLYGÓ BOLDOG ANYUKÁK – AVAGY KISGYERMEKES ÉDESANYÁK VALLOMÁSAI PROBLÉMÁIKRÓL, FESZÜLTSEGEIKRŐL, LELKI EGÉSZSÉGÜKRŐL

Dolgozatomban családszociológiai témát választottam, kisgyermekes – 6 év alatti gyermeke(ke)t nevelő – édesanyák vallomásai alapján kísérletet tettem sajátos krízishelyzeteik megismerésére, ismertetésére és megértésére. Elsősorban a magasan kvalifikált nők helyzetét, a különböző női szerepkörökkel, illetve a család-karrier dilemmával kapcsolatos szerepkonfliktusát, az anyaság, mint identitásváltás kérdéskörét veszem górcső alá az alábbiakban.

Tettem ezt mindenekelőtt azért, mert úgy gondolom, hogy a hazai népesség-fogyás megállítása, illetve a születésszám növelése; a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség biztosítása; a fiatal párok, elsősorban a fiatal nők egészségi állapotának megőrzése ill. javítása; valamint a kistelepülések fenntarthatósága, a fiatal diplomások (nagy)városba költözésének, elvándorlásának megakadályozása érdekében a kisgyermeket nevelő szülők (elsősorban az édesanyák) szociálpolitikai, családpolitikai, mentálhigiénés, foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai támogatásának fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.

Mélyinterjúim hiteles adalékok lehetnek a konkrét támogatás, segítségnyújtás lépéseinek kidolgozásához és megvalósításához. A szakirodalomban többen (Komlói 1997: 13-34; Satir 1999: 193-194) foglalkoztak a családi életciklusok krízishelyzeteivel. Úgy gondolom, hogy a tipikus problémák, potenciális krízishelyzetek felsorolásán túl nagy szükség van az adott élethelyzetek részletes, magukat az érintetteket is megszólaltató többszemponútú elemzésére.

Buda Béla (1998: 53) figyelmeztet, hogy napjainkban társadalmi elvárás, hogy a gyermeket vállaló nőknek „az anyaság szépsége jegyében mindennek örülniük kellene”. Munkámmal ahhoz kívánok hozzájárulni, hogy a magyar társadalomban nyíltan lehessen beszélni az anyai szerep ambivalenciájáról, arról, hogy az anyává válás mellett, hogy hatalmas, semmi más élménnyel össze nem hasonlítható öröm, identitásváltó állapot (Matesz 2008), ún. fejlődési krízishelyzet (Kiss–Gál 2006: 133) egy nő életében, mely teljes mértékben átrendezi addigi életét, és elemi erővel hat személyisége egészére.

Vállalt feladatom teljesítése érdekében kiindulásképpen négy mélyinterjú – melyek egyúttal életútinterjúk is – készítettem. Kutatásomban két elemzési módszerrel dolgoztam, egyrészt biográfia-elemzést (Kohli 1990; Bögre 2004), másrészt tartalomelemzést (Antal 1976; Krippendorf 1995) alkalmaztam. A biográfiai/élettörténeti módszer alkalmazása során interjúalanyaim életpályáját egészében értelmeztem, a tartalom-elemzés során pedig elemi egységekre bontottam, majd kategorizáltam a szövegeket.

Vizsgálatom mintája nem reprezentatív. Nem lehet reprezentatív már mintaválasztásom fő szempontja – vagyis kifejezetten a magasán kvalifikált kisgyermekes édesanyák krízishelyzeteinek, problémáinak megfelelő bemutatása – miatt sem, hiszen annak eredményeként az iskolai végzettség szerinti megoszlás egyértelműen a diplomás emberek javára dőlt el.

Interjúim elemzése során az alábbi témaköröket érintettem: gyermekkori családi légkör; anyakép/anyaminta, illetve az interjúalany kapcsolata édesanyjával; a „pozitív lázadás” – a „maximalizmus ördögi köre”¹; a kisgyermekes család főbb feszültségei, krízishelyzetei, konfliktusai; az alkalmazott konfliktuskezelő stratégiák; a „tökéletes anya”, illetve a tökéletesség megvalósíthatósága; lelkiismeret-furdalás/bűntudat és annak kapcsolata a tökéletességre törekvéssel; család-karrier dilemma; a párkapcsolat jellege, családtervezés; a családon belüli szerepek, munkamegosztás; az interjúalany jelenlegi életérzése – elégedettség; a gyermeknevelésen kívüli tevékenységek, társasági élet; kapcsolat a nagyszülőkkel.

GYERMEKKORI CSALÁDI LÉGKÖR, AZ INTERJÚALANY KAPCSOLATA ÉDESANYJÁVAL

A négy interjúalany (Edit, Zsuzsa, Renáta és Zsóka)² közül hármuk gyermekkora pozitívnak egyáltalán nem tekinthető, csupán egyikük mondhat meleg, támogató, boldog gyermekkori környezetet magáénak. Bár a szülők közötti állandó, kiélezett konfliktusokról csak Renáta számolt be, szüleivel való kapcsolatát mind Edit, mind Zsuzsa felszínesnek írta le, elmondták, hogy szüleik tulajdonképpen nem igazán foglalkoztak velük, sokat dolgoztak. Zsuzsa kiemelte továbbá, hogy édesanyjának „nyűgöt” jelentettek az otthon töltött évek, a kötöttségek, ezért sokszor „lepasszolta” őt és testvérét a nagyszülőkhez, hogy szórakozni járhasson.

Gyermekkorukban beszélgetőtársaim közül kettőjüknek (Renátának és Zsókanak) volt erősen kötődő, meleg viszonya édesanyjával, és kettőjük (Edit és Zsuzsa) édesanyjához fűződő kapcsolata – ahogy a fent említett családi légkör egé-

1 A „mérgező”, tekintélyelvű szülők a maximalizmust/tökéletességre törekvést ültetik el gyermekeikben (erről lásd bővebben Forward 2000: 116).

2 Az interjúalanyok nevét tanulmányomban megváltoztattam.

sze is – felszínes volt. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez utóbbiak jelenlegi kapcsolta édesanyjukkal döntően ellen-azonosulásként, míg az előbbieket jelenlegi anyai viszonyrendszerük elsősorban azonosulásként, illetve megfelelni vágyásként definiálható.

Edit pályaválasztásának motivációja például egyértelműen lázadás volt, hiszen direkt mást akart, mint amit a szülei elvártak tőle, mindenképpen olyan felsőoktatási intézménybe szeretett volna járni, ami nem Pécsen van, el akart kerülni a szülei közeléből. Ugyanakkor az is kiderül a vele készített interjúból, hogy általában konfliktuskerülő, és így szüleivel szemben sem vállalja nyíltan ellenérzéseit, eltérő véleményét, hanem csendben lázad.

Zsuzsa is – férjével együtt – a mai napig lázad a szülői szigor ellen, és kamaszkortól kezdve tulajdonképpen egyfolytában szinte provokálja szüleit – így édesanyját is – a cselekedeteivel (15 éves korában párkapcsolatot létesített egy nála tizenhárom évvel idősebb férfivel, akivel azóta is – tizenegy éve – házasságon kívüli együttélést folytat, mely kapcsolatból két gyermek is született). Véleményem szerint konzervatív, katolikus vallásukat gyakorló szüleivel szembeni provokációnak tekinthető, hogy tíz év együttélés során sem házasodott össze interjúalanyunk a párjával, hiszen tulajdonképpen nem tudja mivel indokolni a házasságkötés elmaradását. Edíthez hasonlóan Zsuzsa is egyrészt cselekedeteivel egyértelműen lázad szülei, illetve édesanyja elvárásai ellen, másrészt ő is konfliktuskerülőnek tekinthető, hiszen nyíltan nem vállalja az összeütközést. Például újra és újra nyugtatgatja konzervatívnak mondott vallásos édesanyját, hogy *„majd egyszer, édesanyám, ki kell várni”*, annak ellenére, hogy úgy gondolja, hogy soha nem is fognak összeházasodni. Kapcsolata tehát döntően ellen-azonosulás édesanyjával, és csupán kis részt töltenek ki benne az azonosulási törekvések. Elmondása szerint *„azért eléggé más világ vagyunk szerintem”,* illetve egyrészt *„nagyon sok mindenben egyetértünk, meg nagyon sok mindent úgy csinállok, ahogy ő csinálta velem, de nagyon sok mindent nem”*. Ez utóbbit bontotta ki részletesen, továbbá a gyerekneveléssel kapcsolatban egyenesen így fogalmaz: *„így próbáljuk, viszonylag így lazábban, úgymond. A párom szülei is ilyen elég szigorúak voltak vele, és akkor ő is így, mint hogy ha így küzdenénk ez ellen, így lázadva ez ellen”*.

„A POZITÍV LÁZADÁS”

Dr. Susan Forward (2000: 69) így ír a „pozitív lázadásról”: „Amikor a mérgező szülők nyomasztó, megfélemlítő, büntudatkeltő vagy érzelmileg bénító irányítása alá kerülünk, többnyire kétféle módon reagálunk: meghátrálunk vagy fellázadunk. Mindkét reakció gátolja a pszichológiai leválást, még ha maga a lázadás az

ellenkezőjének tűnik is. Az igazság az, hogy ha fellázadunk szüleink ellen, akkor is ők irányítanak bennünket, csakúgy, mintha engednék nekik”.

Mind Edit, mind Zsuzsa esetében úgy tűnik, hogy életük során keveredik a két válaszlépés, hiszen egyik oldalon cselekedeteikkel szembeszegülnek („lázadtak”, „küzdöttek”, „áthágták”) szüleik – így édesanyjuk – elvárásaival, a másik oldalon viszont kerülnek a nyílt szembenállást, „meghátrálnak”.

Edit vallomása szerint például szüleivel nem beszélnek meg a nézeteltéréseket, a múlt és a jelen fájdalmait, csalódásait, tehát „meghátrálnak” a konfliktusok elől, továbbá interjúalanyunk konkrétan a pályaválasztás során is kétszer meghátrált, abbahagyta az általa választott szegedi egyetemet, majd egy (szintén saját elhatározásból megkezdett) budapesti főiskolát. Válaszadónk gyermekkorára emlékezve ki is emelte a „*lelki terror*”, a szigorú teljesítmény-elvárás meglétét, valamint hogy a mai napig gyerekként kezelik. Zsuzsa is rámutatott, hogy szülei a zenei pálya felé „terelgették”, illetve hogy tulajdonképpen részükről elvárás volt a zenei pálya követése.

Renáta és Zsóka is említik az ellen-azonosulást, ill. „rivalizálást” édesanyjukkal való kapcsolatuk vonatkozásában, de szavaikból az derül ki, hogy ez a viszonyulás másodrendű, kapcsolatukban egyértelműen az azonosulás illetve a megfelelni vágyás a meghatározó, valamint a mai napig erősen kötődnek édesanyjukhoz.

Susan Jones és Marilyn Nissenson (2001: 31) a szeparáció témája kapcsán az alábbiakat hangsúlyozzák: „ahogyan Carol Gilligan pszichológus írta, a lányok teljes elszakadása anyjuktól »sem nem szükséges vagy elkerülhetetlen, sem nem természetes vagy előnyös«. Nancy Chodorowhoz [...] hasonlóan úgy érvel, hogy a serdülő lányok úgy válnak éretté, hogy közben kapcsolatban maradnak anyjukkal saját személyiségük megszilárdítása során is. A nők személyiségének fejlődése tisztán tükrözi a kötődés jelentőségét az emberi életút során”.

Renáta egyrészt elmondta, hogy nagyon mély, meleg kapcsolat, erős kötődés van édesanyja és közte, és hogy édesapja mellett édesanyjának is meg akart felelni már gyermekkorában is, másrészt, hogy mióta anya lett, néha egyfajta „rivalizálást” folytat édesanyjával. A „rivalizálás”/ellen-azonosulás főként a gyereknevelés kérdéseinek vonatkozásában kerül elő, például nem szereti, ha édesanyja beleszól bizonyos dolgokba, és látja édesanyja hibáit is (például néha következetlennek látja gyermekeivel szemben). A vélt, vagy valós hibákat szóvá is teszi, amiért utólag mindig lelkiismeret-furdalása van. Zsóka vallomása szerint édesanyjához fűződő viszonyában az azonosulás, a megfelelés, valamint az ellen-azonosulás vágya egyaránt fellelhető, „*mindegyikből van egy kicsi*”. Világnézeti kérdésekben vagy azonosulni szeretne vagy megfelelni édesanyjának, „*egyéb apróságokban*” pedig, amelyek „*emberi gyengeségek főleg*”, azokban ellen-azonosulni.

„A MAXIMALIZMUS ÖRDÖGI KÖRE”

Dr. Susan Forward (2000: 116) kifejti, hogy az általa „mérgező” jelzővel illetett szülők tekintélyelvű nevelésükkel, magas elvárásaikkal a maximalizmus, a tökéletesség kényszerét ültetik gyermekeikbe, melytől ők sokszor egész életükben nem tudnak szabadulni.

Interjúalanyaim visszaemlékezései alapján úgy vélem, hogy közülük hárman igyekeznek megfelelni a szülők által beléjük itatott tökéletesség kényszerének, Renáta tulajdonképpen részletesen meg is fogalmazza ezt, amikor az alábbiakat mondja:

„Minden, ami vagyok, anyámnak köszönhetem. És én tényleg, tehát nálunk tényleg ez van. Jó, az apámmal is nagyon fontos érték volt ez, hogy a gyerek tanuljon, meg jó eredményeket hozzon az iskolába, meg minden, de ő, hát tehát hogy ha mondjuk...és volt is egy ilyen szituáció, azt elmondom neked tők őszintén, hogy amikor testvérem született, az ilyen nagyon kritikus volt. Tehát az anyukám majdnem belehalt. És én ezen sokat gondolkoztam, hogy ha mondjuk akkor az történik, hogy ő nem éli ezt túl, akkor én lehet, hogy elkallódom, vagy nem tudom. Hogy akkor ki foglalkozott volna velem. Annak ellenére, hogy jó tanuló voltam. Meg így biztos, hogy vitt volna tovább ez az ilyen megfelelni vágyás, vagy ez a lelkiismeretesség.”

Édesapjával való kapcsolatát elemezve is hangsúlyozta, hogy annak ellenére, hogy szinte egyáltalán nem kötődött érzelmileg az édesapjához – hiszen ő egyáltalán nem foglalkozott vele –, tudat alatt mégis nagyon fontos volt számára, hogy apja elvárásainak megfelelően és jól teljesítsen az iskolában. Ugyanakkor – ahogy a fentiekben már szó volt róla – interjúalanyunk gyermekkorában kifejezetten konfliktusos, feszült családi légkör elszenvedője volt, szülei rossz házassága nyílt titok volt, a felelősséget viszont senki nem vállalta, „megoldás” nem született. Többször kitért arra is egyrészt, hogy „nehezen dönt”, illetve hogy nem tud dönteni, szeret visszatáncolni döntéseiből, illetve kikapukat hogy magának döntéshelyzetekben, másrészt, hogy maximalizmusa önbizalomhiánnyal párosul annak ellenére, hogy már gyermekkorában is jó képességű gyerek volt: „nem akarom elhinni, hogy amit én tudok, vagy amit én lerakok az asztalra, az tényleg színvonalas”.

Edit is arról számolt be, hogy szülei elvárták tőle, hogy jól teljesítsen az iskolában, illetve, hogy diplomát szerezzen, ugyanakkor ha tanulmányaival, iskolai eredményeivel nem volt gond, nem nagyon foglalkoztak vele. Visszaemlékezéséből megtudjuk, hogy nem volt önbizalma, például – szintén jó képességei ellenére – felsőfokú tanulmányai során kétszer is meghátrált, nem fejezte be a megkezdett képzéseket, illetve hogy az egyetemi nehézségek között biztatásra, támogatásra lett volna szüksége. Gyenge önértékelésében véleményem szerint nagy sze-

repe volt annak, hogy eredeti pályatervéről, mely szerint pedagógus szeretett volna lenni, lebeszéltek mondván, hogy nem alkalmas rá:

„hogy nem tudok beszélni, nem vagyok eléggé kommunikatív, ez volt az indok, hogy ez nem nekem való. [...] Persze nem vagyok az, de néha nem vagyok meggyőződve, hogy nem azért-e mert ők ezt gondolták, és ez irányba... nem azt mondom, hogy nyomtak, de ezt erősítették bennem. Tehát tudom, hogy sokszor volt az, hogy nem várták ki azt, hogy én most mit gondolok valamiről, hanem megválaszták helyettem.”

Zsuzsa esetében szintén felszínes, elvárásokkal teli családi légkörrel ismerkedhetünk meg, szülei tulajdonképpen elvárták tőle, hogy (ő is) zenei pályára menjen. Ő viszont annak ellenére, hogy nagyon sok különórára (néptánc, hangszerstanulás, kórus, színházi statisztáskodás, stb.) járt, végül egyik mellett sem tudott dönteni, megokolása szerint azért, mert egyik művészeti ágban sem érezte magát elég jónak, „meghátrált” (Forward 2000: 69).

KRÍZISHELYZETEK, FESZÜLTSEGEK, KONFLIKTUSOK

Interjúalanyaim közül hárman arról számoltak be, hogy a feszültségek, krízishelyzetek szinte kizárólag a gyermekneveléssel, a gyerekekkel kapcsolatos problémákból, helyzetekből (elsősorban a betegségekből és a testvérféltékenységből) adódnak, és ha fel is merülnek nézeteltérések, azok véleményük szerint nem számítanak „igazi” konfliktusnak, krízishelyzetnek.

Renáta például a testvérszületést illetve féltékenységet, a gyermekek hosszabb betegségeit és a második gyermek tizenhárom hónapos koráig tartó időszakot említette kiemelt helyen. Elmondása szerint kistestvére születése *„a személyisége mélyén, az érzelmei mélyén rejlő sebeket okozott a nagyobbik lányuknak”, „nagyon mélyen, és nagyon jól elfedett és kifelé nem annyira mutatott sérüléseket okozott”*. A második gyermek több mint egy éves koráig *„éjjel nem aludt tulajdonképpen”, „másfél-két óránként föl kellett hozzá kelni”,* ami őt és férjét *„teljesen kikészítette”, „végkimerülés közeli állapotok voltak a kisebbik gyermekünkkel”*. Ennek következtében ráadásul még *„hatványozottabban”* kevesebb energia és türelem maradt a nagyobbik kislányra, és ilyenkor a következőképpen reagált: *„hamarabb fölidegesítem magamat, mondjuk esetleg ingerültebben, vagy rákiabálok, amikor utána tudom már, hogy nem kéne, és nem is ez a konkrét dolog váltotta ki”*. Vagy ebben a különösen megterhelő, kialvatlan időszakban a kisebbik gyermek szoptatása alatt *„tök idegesen kiküldöm”*.

Csupán Zsóka számolt be arról, hogy férjével öt évbe telt az összecsiszolódás (az eltérő családi háttér, eltérő szocializáció, más értékrendszer, elvárások okán), mely sokszor heves vitákat, veszekedéseket jelentett, és csak két éve van egység

közöttük. Zsóka férje egy kis faluból származik, ahol szülei életének – és így férje gyermekkori életének is – jelentős részét tette ki a földművelés, a föld körüli munkák és az állattenyésztés. Zsóka viszont egy 20-23 ezres városból származik, értelmiségi családból, ahol kerti munkával, állatokkal csak időnként (szüret a nagycsaládban, édesapja segít nagymamájának a konyhakertet gondozni) találkozott. A föld, és az akörüli teendők gyermekkori környezetében nem tartoztak szervesen hozzá a mindennapi élethez, mint falun. A gyermeknevelés is egészen máshogy zajlott, mást jelentett kettőjük gyerekkori családjában, ahonnan az apai és anyai mintákat, szerepköröket átvették. Interjúalanyunk kiemelte például, hogy férjével való kapcsolatában konfliktusokat jelent, hogy párja nem ismeri a gyermekek személyiségfejlődési fázisait, illetve a minden család életében bekövetkező ún. fejlődési krízishelyzeteket.

Buda Béla (1998: 53) a kisgyermekes családok krízishelyzeteivel összefüggésben hangsúlyozza, hogy „Leginkább a gyerek táplálásának nehézségei, a csecsemőkori és kisgyermekkori betegségek és viselkedési rendellenességek terhelik meg a fiatal házaspárt, és hoznak létre gyakran olyan circulus vitiosus, hogy az önértékelésben meggyengült, e problémával általában magára maradó fiatal anya azután még több hibát vét a gyermekgondozásban, különösen a gyerek zavaró viselkedési megnyilvánulásait (alvászavar, étkezési rendellenességek stb.) súlyosbítja ezzel, amely még inkább megterheli”.

A TÖKÉLETESSÉG KÉRDÉSE (AGGODALOM – LELKIISMERET-FURDALÁS – BELÁTÁS)

Valamennyi interjú felhívja a figyelmünket arra a szomorú tényre, hogy a kisgyermekes édesanyák gyakorlatilag folyamatosan aggódnak valamiért (gyermekek betegségei, a gyermekekkel való jövőbeli kapcsolat minősége, a munkába való visszatérés nehézségei, stb).

Kiemelten foglalkoznunk kell ezzel a kérdéssel nemcsak szakmai (mentálhigiénikusi és pszichológusi, pszichiáteri) körökben, hanem egyrészt családi, másrészt társadalmi, valamint szociálpolitikai szinten is, annál is inkább, mert „az alkalmazkodás, megbirkózás elégtelenségéből származó pszichés zavarok a nők között valamennyi civilizált országban lényegesen gyakoribbak, mint a férfiak között” (Kopp–Csoboth–Purebl 1999: 239). Interjúalanyaink valamennyien – gyermekkori háttérüktől, szüleikkel való viszonyuktól függetlenül – tökéletességre törekedtek legalábbis az otthon töltött évek háromnegyed részében. Meg akartak felelni mind a saját, mind házasi vagy élettársi, mind szűkebb és tágabb környezetük elvárásainak anyai, házastársi, női és háziasszonyi szerepkörükben egyaránt.

Ezen felül közülük hárman folyamatosan képezték magukat az otthon töltött évek alatt is, mintegy annak biztosítékaként, hogy szakmai, illetve munkahelyi téren is maximálisan teljesítsenek.

Kis-Gál Írisz Edina (2006: 157) könyvében a következőket tanácsolja kismatársainak: „bízunk magunkban!!! Nem kell tökéletesnek lenni, csak JÓNAK! És ha szeretjük a gyerekünket, ki vagyunk békülve önmagunkkal, és mindent úgy teszünk, ahogy mi magunk (nem más) jónak látjuk, már jó anyák is vagyunk. De akármilyenek is vagyunk, ANYA csak egy van! És az MI vagyunk!”

Mind a négy interjúalany elbeszélésében hangsúlyozottan szerepel a lelkiismeret-furdalás problémaköre annak ellenére, hogy amennyire lehet, tudatosak voltak a gyermeknevelésben, a legjobbat akarták gyermekeiknek és ahhoz megfelelő műveltséggel, ismeretanyaggal is rendelkeztek. Valamennyien beszámoltak arról, hogy a gyermeknevelés feszültségei, sokszor megoldhatatlannak tűnő gondjai, valamint a háztartási munkákkal való kimerítő, ugyanakkor egy idő után a monotonitással is fenyegető küzdelem során sokszor ingerültek, türelmetlenek voltak gyermekeikkel, kiabáltak velük. Négyük közül hármuk esetében testi fenytésre is volt példa. Mindannyian vádolják ezek miatt önmagukat, annak ellenére, hogy úgy látják, hogy a gyermeknevelés emberpróbáló, kimerítő, „*nagyon nagyon nehéz dolog*”.

Renáta rámutatott, hogy hibáink, tévedéseink belátása sokkal könnyebb akkor, amikor már a gyermeknevelés mellett más jellegű tevékenységet, munkát is folytatunk:

„Akkor úgy éreztem, hogy ezt a szélmalomharcot sokszor kicsit autokratikusan oldottam meg, hogy »márpedig ez lesz!«. Tehát egyszerűen nem bírtam utolérni magamat, és akkor ilyen direkt utasításokat osztogattam szegény gyerekeimnek. És akkor nehéz volt. Egyszerűen csak azzal küzdöttem, hogy utolérjem magamat, meg hogy minden meg legyen csinálva, hát gyakorlatilag ilyen kipipálás szintjén. És most egy kicsit több lehetőségem van gondolkodni talán ezeken. Az irodában, üres időmben. Tehát hogy így nem annyira zaklatott az életvitel, és van lehetőségem mondjuk két lépést hátrahátrálni, vagy kilépni a helyzetből, és akkor belátni, hogy most hülye voltam”.

Másutt kifejtette, hogy amikor „csak” édesanya volt, egyértelműen elérhetőnek tűnt számára a tökéletesség, hiszen folyamatosan azzal küzdött, hogy a család életéhez szükséges elemi dolgok meglegyenek. Már nem volt lelki- és fizikai ereje, energiája ahhoz, hogy magasabb rendű kérdésekkel (például a gyerekek egyéni, lelki igényeivel) foglalkozzon, és csak sok idő múlva döbbsent rá, hogy hibázott, vagy türelmetlen, ideges volt. Jelenleg, aktív dolgozóként könnyebben belátja tévedéseit, és ilyenkor még jobban tud azokon javítani is.

De nem „csak” hibáink, tévedéseink belátása igen fontos, hanem – ahogy arra Kiss-Gál (2006: 72) fentiekben már idézett írásában is rámutat – az is, hogy édes-

anyaként újra és újra tudatosítsuk, hogy nem kell, és nem is lehet tökéletesnek lennünk, elég „csak” jónak. Ennek felismerésében nagyon sokat segíthet más kismamákkal való beszélgetés, amely oldja elszigeteltségünket és világossá teszi, hogy más édesanyák is hasonló gondokkal szembesülnek. Továbbá hangsúlyozza a szerző a mozgás jótékony hatását, és nem utolsó sorban a család megértő támogatásának jelentőségét is: a »Szedd már össze magad!« megjegyzések csak rontanak a helyzetünkön» (Kiss-Gál 2006: 72).

A mentálhigiénés tanácsadás, programszervezés, személyiség- és készségfejlesztő tréningek tartásával sokat segíthet mind a tökéletesség kényszerpályájának megtörésében, és ezzel összefüggésben a kisgyermekes édesanyák sokszor kóros mértékű lelkiismeret-furdalásának megszüntetésében, valamint az önértékelés erősítésében, mind az elszigeteltség oldásában és a pszichés kimerültséget ellensúlyozó fizikai aktivitás támogatásában is.

CSALÁD VAGY KARRIER DILEMMA

Alapvetően egyikük sem karrierista, de valamennyiüknél felmerült, hogy szellemi igényeik kielégíthetetlenek, önállóságra, egyedüllétre, csendre illetve a gyermeknevelésen, háztartáson kívüli tevékenységekre nagy szükségük lenne.

Négyük közül csupán egyikük (Renáta) életében merült föl élesen annak kérdése, hogy családját vagy karrierjét, szakmai előrejutását helyezi-e előtérbe, de ő is a családot választotta. Renáta számára egy igen ígéretes külföldi álláslehetőség kapcsán merült föl először a család vagy karrier dilemma, ekkor bevállása szerint hónapokig tartó nagyon komoly depressziót, sőt három-négy napig szinte „örületet” jelentett számára, melynek során „borzasztó nagy igény” volt benne arra, hogy „valaki nyugtasson meg”. Erre azonban sem férje, sem édesanyja nem vállalkozott, magának kellett döntésre jutnia. Elmondta, hogy „elkapta a gépszíj” egy időben a munkahelyén, de amikor konkrétan dönteni kellett, a családjá volt a fontos, az, hogy hogyan lehet összeegyeztetni a felajánlott állás(oka)t családi életükkel. Az említett külföldi álláslehetőségen kívül két nagyon jó lehetőséget (egy felsővezetővé való budapesti előléptetést, és egy jó középvezetői állást) is visszamondott a család elsődlegessége miatt.

Zsóka pedig egyrészt hangsúlyozta, hogy mindig is nagy családot szeretett volna, másrészt bevállotta, hogy valójában nem tudta, hogy ez mivel jár. Hite szerint ugyanakkor nem véletlenül kapta – elsősorban képzőművészeti és zenei – tehetségét, ezért úgy gondolja, hogy e téren még feladata van, illetve – nem elhanyagolható szempontként kiemelte, hogy – szeretne is kibontakozni.

PÁRKAPCSOLAT JELLEGE, CSALÁDTERVEZÉS

Négyük közül hárman élnek házasságban, egyikük tizenhárom éve él együtt párjával házasságon kívül. Két pár kapcsolata tekinthető konzervatívnak, házasságkötésük előtt nem éltek együtt, és a házasságkötés után egyértelmű volt, hogy amint lehet, vállalnak gyermeket is. A házasságban élők közül ketten több (négy illetve hét) évig éltek együtt választottjukkal a házasságkötés előtt.

A négy párból három sokáig nem tervezett előre kapcsolata alakulásában, viszont közülük kettő esetében a házasságkötés mintegy határvonalat jelentett, azt követően ugyanis minél előbb gyermeket is szerettek volna.

A párok közül három nagycsaládot tervezett (legalábbis) a házasságkötés megtörténte óta, Zsókanak három gyermeke van, Edit jelenleg várandós a harmadik babával, Zsuzsa pedig egy kis időt vár a harmadik gyermek vállalásával, de továbbra is négy-öt gyermeket szeretne.

SZEREPEK ILLETVE MUNKAMEGOSZTÁS

Edit és Zsóka párkapcsolatában klasszikus szerep- illetve munkamegosztás (a nő végzi a gyerekek körüli teendőket, és vezeti a háztartást, a pénzkeresés pedig főként az apa vállán van) érvényesül, Zsuzsáéknál és Renátáéknál viszont keverednek a szerepek annak ellenére, hogy – az előbbiekhöz hasonlóan – az ő szüleiknél is klasszikus feladatmegosztás volt.

ELÉGEDETTSÉG

Bruno Bettelheim (2000: 22) az édesanyák aggodalmaival kapcsolatban például a következőket írja: „Manapság tehát a modern szülő igen sokat tud arról, mi minden miatt aggódhat a gyermek fejlődése során! És sajnos aggódik is”. Interjúalanyaim vallomásaival összhangban Bettelheim rámutat, hogy a szülő aggódik, hogy kudarcot vall szülőként, hogy kárt okoz szeretett gyerekének. Azonban a „szülői aggály, bár érthető, komoly kárt okoz a szülőnek is, a gyermeknek is. Winnicott, aki megalkotta az »elég jó anya« fogalmát [...] azt állítja, hogy a csecsemő, amikor az »elég jó anya« arcába néz, ott önmagát látja – mondhatnánk, önmagát találja –, mivel az anya arcán, a gyermek iránti mélységes empátiájának köszönhetően a gyermek érzései tükröződnek vissza. Ezért a gyermek mintha tükörbe nézne, amikor anyjára néz, és megtalálja benne önmagát. A nem elég jó anya arca viszont nem tükrözi vissza a gyermek érzéseit, mert az asszony túlságosan el van foglalva a saját bajaival, például azon aggódik, jól neveli-e a gyermekét, és szorong, hogy kudarcot vallhat vele. A csecsemő pedig, amikor nem találja meg magát anyja

arcának tükrében, szintén az anya aggodalmára reagál, és maga is aggódni kezd önmagáért. Ami még rosszabb, egy idegen arcát látja ott, ahol a számára legismertősebbel kellene találkoznia. Magányosnak érzi tehát magát” (2000: 22).

Négy elbeszélőnk közül hárman (Edit, Zsuzsa és Renáta) hibáik, tévedéseik ellenére összességében elégedettek az otthoni évek alatt felmutatott teljesítményükkel, és csak Zsóka nyilatkozott úgy, hogy elégedetlen önmagával. Azonban ő is hangsúlyozta, hogy bízik benne, hogy nem okoztak kárt gyermekeiknek, illetve hogy az biztos alap későbbi életükhöz, hogy teljes családban nőnek fel, és érzik, hogy szüleik szeretik egymást és őket.

A GYEREKNEVELÉSEN KÍVÜLI TEVÉKENYSÉGEK – TÁRSASÁGI ÉLET

Beszélgőtársaim közül hárman tanultak kisgyermekük gondozása, nevelése közben is, Renáta és Zsóka (utóbbi több mint 200 km-re az otthonától) egyetemre járt, államvizgázott, és Zsóka nyelvvizsgára is készült, Zsuzsa pedig nyelvvizgázott, és jogosítványt szerzett. Ezek a tevékenységek amellet, hogy hatalmas erőfeszítéseket, bonyolult szervezést igényeltek és így kimerítőek voltak, örömet, pozitív élményeket is okoztak számukra, hiszen újra felnőtt közegben mozoghattak, megmértettek, és pozitív visszajelzéseket kaptak teljesítményükre, kvalitásaikra vonatkozólag, és kicsit oldották az anyasággal bekövetkezett identitásváltás feszültségeit.

Renáta például elmondta, hogy tudatosan készült arra, hogy a várandósság idején újra egyetemre járjon:

„csináltam mellette ugye ezt a szociológiát, ami egy nagyon tudatos dolog volt. Az nem, hogy szociológia, az nem volt annyira tudatos, de hogy valami, az volt tudatos. És ez nagyon bejött. Tehát ez nagyon kellett. Ez nekem olyan... Tehát nekem adott egy szabadságfokot. Hogy kimozdulok otthonról, az hogy megint hogy ugye viszonylag egykorú társasággal vagyok, az hogy intellektuálisan kihívás, új dolgokról tanulok, hallok. Szerintem ez azért sokat segített. Sokat segített az ilyen mélypontoknál, hogy van egy ilyen plusz, ami csak az én kis külön privát szférám. Ebbe nem szól bele senki, mert ezt én úgy csinálom, ahogyan én gondolom”.

Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy ez csak úgy tudott „működni”, hogy a férje ebben támogatta, biztosította a tanuláshoz, az egyetemre járáshoz a feltételeket. Továbbá elmondta, hogy ezen kívül néha volt lehetősége Pécsen „kimozdulni”, barátnőjével kikapcsolódni.

KAPCSOLAT A NAGYSZÜLŐKKEL

A négy interjúalany közül kettőnek jó a kapcsolata mindkét ágon a nagyszülőkkel (de legalábbis a nagymamákkal), kettőjük kapcsolata viszont anyósukkal meg lehetőségen konfliktusos.

Edit esetében mindkét részről nyugdíjasok a nagyszülők, de máshol laknak (szülei több mint 200 kilométerre tőlük), ezért nehezen mobilizálhatók, ennek ellenére segítenek, ha megkéri őket. Anyósáékkal vannak konfliktusaik a gyerekneveléssel kapcsolatban, de az interjúalany konfliktuskerülő stratégiát alkalmaz velük kapcsolatban, férje az, aki vitába száll a szüleivel. Interjúalanyunk viszont nagyon nehezen dolgozza fel a nevelési módszereivel kapcsolatos kritikákat, feszültebb lesz tőle a gyerekeivel való kapcsolata is. Ki is emeli, hogy *„ezek például olyan konfliktusok, amiken rágódok napokon keresztül, és ez nem is tesz jót se nekem, se a gyerekeknek”*.

Zsuzsa esetében valamennyi nagyszülő helyben van, Pécssett lakik. Szülei-vel való kapcsolatát jónak ítéli (csak anyukájára bízta rá gyermekeit), viszont anyósáékkal szembeni konfliktusait elfojtja magában, elmondása szerint *„egyáltalán nem foglalkoznak a lányokkal”*.

Valamennyi nagyszülő helyben van és nyugdíjas, a nagymamák könnyen mobilizálhatók Renáta életében is. Édesanyjával kifejezetten jó a viszony, gyermekei is sokszor vannak vele, édesapja külön él édesanyjától. Anyósáék is külön élnek, apósa a kisebbik gyermeket még nem is látta, de anyósával jó a kapcsolata.

Zsóka esetében mindkét részről még aktívak, dolgoznak a nagyszülők, és máshol is laknak. Édesanyja több mint 200 kilométerre él tőlük, anyósáék pedig 30 kilométerre. Ezért nehezen, és csak ritkán tudnak segíteni neki. Mindent megtesznek, amit tudnak. Édesanyjával ennek ellenére kifejezetten jó, erősen kötődő a kapcsolata, anyósával való kapcsolatát is átlagon felülnek ítéli.

A CSALÁDOK TÁMOGATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Az alábbiakban az általam készített interjúkból kiindulva, ugyanakkor a teljesség igénye nélkül megkíséreltem felvázolni a kisgyermekes családok támogatási lehetőségeit.

1. mentálhigiénés tanácsadás: házassági és nevelési tanácsadás, pár- és családterápia
2. személyiség- és készségfejlesztő alkalmak biztosítása és népszerűsítése (önértékelés-önbizalom erősítése; önvádolás-lelkiismeretfurdalás oldása ill. megszüntetése, stresszkezelő (coping) technikák és megfelelő kommunikáció elsajátítása).
3. rendszeres kiscsoportos kötetlen beszélgetések (tapasztalatcsere, „rácsodálkozás”, hogy problémáikkal nincsenek egyedül, nem kell magukban keresniük a hibát)
4. figyelemfelhívás: hibáink, tévedéseink belátása sokkal könnyebb akkor, amikor a gyermeknevelés mellett más jellegű tevékenységet (képzés, munka, stb.)

is folytatunk, hiszen ekkor identitásuk már nem csupán anyai szerepüktől függ.

5. oktatáspolitikai: kisgyermekes édesanyák képzésének támogatása (pl. Gyed alatti felsőfokú képzés ingyenességének visszaállítása), ill.
6. oktatáspolitikai: támogassa a fiatalok családi életre való felkészítését kötelező (oktatási keretek között) és szabadon választható formában (egyházi keretek, alapítványok, tömegkommunikáció) egyaránt.
7. foglalkoztatáspolitikai eszközök: pl. részmunkaidő, atipikus foglalkoztatási formák, távmunka, „családbarát munkahelyek” támogatása (pl. bölcsődék-óvodák létesítése a munkahelyeken), illetve a fiatal, diplomás nők fizetésének 20-30%-os emelésével kevésbé iskolázott házzvezetőnők részmunkaidős foglalkoztatásának biztosítása.

A felsoroltakon kívül számos eszközzel kell, hogy támogassa a gyermeket vállalkozat a szociálpolitika (pl. Gyed időtartamának és feltételeinek visszaállítása; bölcsődei és óvodai férőhelyek bővítése, családi napközik körének bővítése, működésük támogatása stb.), a jogalkotás (a fiatal illetve a gyermeket nevelő nőkkel szembeni diszkrimináció szankcionálása), a lakáspolitikai (pl. lakáshoz jutás támogatása, több generáció modern körülmények közötti, élhető együttélésének támogatása), az adórendszer, a médiumok (az anyaság, mint szerepkör reális bemutatása, a gyermeket nevelő családok társadalmi megbecsültségének növelése) stb.

A felsorolt támogatási lehetőségek közül a terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban csupán a családi életre való felkészítésről, valamint a részmunkaidős foglalkoztatás speciális formájáról írok részletesebben.

A családi életre való felkészítésnek legyenek kötelező (iskola) és szabadon választható (egyházi keretek, tömegkommunikáció) formái is, hiszen szerepeink közül a szülői szerep a legfelelősségteljesebb szerep az életben, a társadalom döntő többségét mégsem tanítja, illetve nem készíti fel rá senki. Az iskola – mint az egyik legfontosabb mentálhigiénés terület – erre nagyon sok lehetőséget adhat, hiszen ott az azonos életkorú gyerekek, fiatalok tömegesen elérhetőek. Hivatalos oktatási keretek között ki kell dolgozni a családi életre való felkészítés összes lehetséges módját. Egyrészt nyitottá és felkészítés révén alkalmassá kell tenni a pedagógusokat, hogy az oktatásba minden lehetséges módon és eszközzel vigyék be a családi élettel kapcsolatos ismereteket, és lehetőség szerint fejlesszék az azt segítő készségeket. Legyen közös elvárás a pedagógusok felé, hogy szinte bármely tantárgy anyagába építsék be a családi életre vonatkozó legfontosabb kérdéseket, ugyanakkor elsősorban a középiskolákban külön, kötelező tantárgyként is be kellene építeni

a tanrendbe a családi életre való felkészítést. Ha mentálhigiénikus szakembereként mintegy kis magvakként elültetjük a középiskolás fiatalok gondolkodásmódjába a családi élet fontos mérföldköveit, döntéshelyzeteit, stb., későbbi életük során sokkal könnyebben fognak a családi élet (párkapcsolat, szülői szerep) kétségeivel, nehézségeivel megbirkózni, és nyitottabbá válnak a téma szabadon választható formában (például szülők önszervező csoportjaiban) történő megvitatására is. Például ha az ember már középiskolás korában megismeri a családi élet fejlődési ciklusait, és tudja, hogy azok milyen tipikus krízishelyzetekkel járnak, vagy tudja, hogy minden párkapcsolatban elérkezik egyszer az ún. eltávolodási szakasz, akkor teljesen máshogy áll majd hozzá saját életében is ezekhez a helyzetekhez, és nagyobb eséllyel küzd majd meg a velük járó problémákkal is. A mindenki számára elérhető családi életre való felkészítés jelentős mértékben javítaná a közgondolkodást, csökkentené az előítéleteket.

A részmunkaidős foglalkoztatás hazai bővítését véleményem szerint az alábbiakban kifejtett speciális szempontból is kiemelten támogatni kellene. A fiatal, diplomás nők fizetésének 20-30%-os emelése egyúttal lehetőséget teremtene kevésbé iskolázott nők gyermekgondozói, illetve házvezetőnői részmunkaidős foglalkoztatására is, mely több (egymással szorosan összefüggő, oda-vissza kapcsolatban álló) szempontból is pozitív hatással járna a magyar társadalom egészének vonatkozásában.

Elsősorban – azzal, hogy a fiatal nők egy része felszabadulna a háztartási munkák egy részének szorongáskeltő feladatától és szabaddá vált idejét gyermekei, illetve a saját mentális egészségmegőrzésére fordíthatná – egészségesebbek lennének a magyar családok, kevesebb lenne a diszfunkcionális család (kevesebb válás, kevesebb szenvedélybeteg, kevesebb magatartászavaros gyermek és fiatal, kevesebb egyéb deviancia). Ezzel összefüggésben mentálisan és fizikálisan egészségesebbek lennének a nők, akiknek így jobb lenne munkahelyi teljesítményük is. A kevésbé kvalifikált női munkaerő részmunkaidős, viszonylag kötetlen foglalkoztatásával egyrészt tovább lehetne csökkenteni a női munkanélküliséget, másrészt a kevésbé iskolázott fiatal nőknek részmunkaidős háztartásvezetői munkakörük mellett szintén több ideje maradna családjukra, gyermekeikre, harmadrészt pedig a részmunkaidős foglalkoztatás lehetőséget adhatna az 50 év feletti hölgyeknek részt venni unokáik nevelésében (ami az ő mentális és fizikális egészségükre is jelentős pozitív hatást gyakorolna), és/vagy háztartásvezetői feladatok ellátására más családoknál. A részmunkaidős foglalkoztatási formák bővítése az európai uniós elvárásoknak való megfelelésen túl a hazai munkáltatóknak és munkavállalóknak egyaránt javára válna, nem utolsó sorban pedig a felsoroltak hatására növekedhetne a társadalmi szolidaritás is Magyarországon.

ZÁRSZÓ

Az általam készített mélyinterjúk egybehangzó, hiteles tanúkként, társadalmi üzenetekként foghatók fel a tekintetben, hogy az anyaságot nem szabad túlmisztifikálnunk, egyoldalúan felmagasztalnunk, hanem a tabukat eltörölve beszélünk kell az anyai szerep ambivalenciájáról. Interjúalanyaim hangsúlyozzák, hogy amellett, hogy az anyaság nagyszerű, csodálatos dolog, és nincs hozzá fogható boldogság, ugyanakkor rendkívül nehéz, kimerítő, kompromisszumokat igénylő állapot is. A következő kifejezések rendre előkerültek az anyaság feladatainak, hétköznapijainak leírásakor: „*idegörlő*”, „*áldozatos*”, „*belátást*” igénylő, sokszor a „*napi rutinnal*” folytatott „*küzdelem*”, „*szélmalomharc*”, „*kilátástalan*”, „*fáradt*”.

Kiemelik a különböző erőforrások fontosságát, melyek egy (elsősorban a férj vagy az édesanya) vagy több emberhez (más családanya, barát nők, stb.), illetve belső erőforrásokhoz (például élő hit, stresszkezelő technikák, önkontroll, stb.) egyaránt köthetők.

A téma szélesebb körű, ugyanakkor mélyebb elemzése érdekében további interjúkat kívánok készíteni (megközelítően 30) kisgyermekes, diplomás nővel, közöttük esetleg olyanokkal, akik hasonló élethelyzetű, kisgyermekes családokkal közösséget alkotnak, illetve akik jelenleg is nagycsaládban élnek, továbbá akiknek férjeik különböző végzettségűek, különböző munkakörökben dolgoznak, illetve szocializációjuk, vagy személyiségük, meggyőződésük miatt nagyobb, vagy kisebb részt vállalnak a gyermeknevelésből. További lehetséges kiegészítése lehet a témakör vizsgálatának a fiatal, kisgyermekes apák meginterjúvolása a gyermeknevelés kérdéseiről, a családi munkamegosztásról, feleségük helyzetéről, egy esetleges házvezetőnő foglalkoztatásának lehetőségéről stb., illetve természetesen a különböző szakpolitikák eszközrendszerének részletesebb elemzése is.

IRODALOM

- Antal László (1990): *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest: Magvető.
- Bettelheim, Bruno (2000): *Az elég jó szülő. Könyv a gyermeknevelésről*. Budapest: Cartaphilus.
- Bögre Zsuzsanna (2004): *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában* (1948-1964). Budapest, Pécs: Studia Sociologica, Dialóg Campus.
- Buda Béla (1998): *Elmélet és alkalmazása a mentálhigiénében. Újabb tanulmányok a mentálhigiénés szemlélet és az elsődleges megelőzés témaköréből*. Budapest: TÁMASZ.
- Forward, Susan (2000): *Mérgező szülők. Hogyan szabaduljunk meg fájdalmas örökségünktől, és nyerjük vissza életünket?* Budapest: Háttér.

- Jones, Susan – Nissenson, Marilyn (2001): *Anyák és lányaik*. Budapest: Háttér.
- Kiss-Gál Írisz Edina (2006): *Kismamalelkünk rejtelmek. Avagy az anyaság és velejárói*. Kisújszállás: Szalay Könyvek, Pannon-Literatúra Kft.
- Kohli, Martin (1990): Társadalmi idő és egyéni idő: Az életút a modern társadalomban. In Gellériné Lázár Márta (szerk.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest: Akadémia.
- Komlósi Piroska (1999): A család támogató és károsító hatásai a családtagok lelki egészségére. A család helyzete a társadalomban. In Gerevich József (szerk.): *Közösségi mentálhigiénié*. Budapest: Animula Kiadó, 13-34.
- Kopp Mária – Csoboth Csilla – Purebl György (1999): Fiatal nők egészségi állapota. In Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és a férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium, 239-259.
- Krippendorf, Klaus (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Balassi.
- Satir, Virginia (1999): *A család együttélésének művészete*. Budapest: Új Családműhely, Coincidencia Kft.

JÓZSEF MADÁCSY

INSIGHTS INTO THE WORLD OF ALCOHOLICS ANONYMOUS IN HUNGARY. SOME RESULTS OF AN EMPIRICAL RESEARCH

It is a well-known fact that alcoholism is a serious problem in Hungary. Although the figures mirror a decreasing tendency in the last decade, according to the Hungarian Central Statistical Office, 539 thousand people, that is more than five percent of the population was alcoholic in 2008 in Hungary (HCSO 2009). At the same time this estimation seems to be too cautious, considering that it is based on the Jellinek formula worked out several decades ago. The formula takes the number of deaths caused by cirrhosis of the liver into account, and the liver cirrhosis related mortality rate has decreased with the development of the medicine. So what was a right estimation some decades ago can be an underestimation in our time. Most of the experts suppose that the actual number of alcoholics in Hungary can be approximately 7-800 thousand indeed. Since the number of the registered alcohol addicts is hardly more than 20 thousand, there is at least a thirty-fivefold difference between them and the estimated number of all alcoholics (HCSO 2009). It means that only one from thirty five alcoholics undergoes medical treatment. We can regard it as a need for alternative treatments of alcoholism – like Alcoholics Anonymous (AA) – in Hungary.

As they define themselves, “Alcoholics Anonymous is a fellowship of men and women who share their experience, strength and hope with each other that they may solve their common problem and help others to recover from alcoholism.” It is a worldwide network of approximately one hundred and thirteen thousand groups, with about ten or twenty members in each one. AA is a self-help organization of lay people not making any request for professional help.

AA members think that alcoholism is not a sin or weakness, but a physical, mental and spiritual disease. It cannot be cured, but it can be made symptomless by total abstinence from alcohol and by living a spiritual life. There are two forms of not drinking: dryness and sobriety. The dry alcoholic is who abstains from alcohol by his or her own power, but continues to think and feel like an active, drinking alcoholic. Only the other state – sobriety – means real change and freedom. It

cannot be achieved by one's own resources, but the help of a Higher Power is needed to reach it. The core of the disease is the extremely self-centred "alcoholic ego", so the recovery program of AA focuses on the spiritual development of the individual, by fixing one's connection with oneself, others and the Higher Power. AA has a 12 step program to reach sobriety. The main points of the program are:

- admittance of powerlessness over alcohol and surrender oneself to a Higher Power understood individually;
- moral self-examination, admittance of shortcomings and endeavour to remove them by the help of a Higher Power;
- making amends to people harmed during the periods of active alcoholism;
- improving conscious contact with one's Higher Power;
- passing the message on to other alcoholics.

Although the story of the fellowship had begun in 1935 in the United States, the Hungarian AA was founded hardly more than 20 years ago. In the communist dictatorship before 1989 it was almost impossible to establish anonymous and consequently uncontrollable fellowships like this. Under these conditions it is pretty surprising, that the first Hungarian AA group was able to be formed in 1988, one year before the democratic transformation. One of the Hungarian founders told me in an interview that their small group was visited by the police, and their members were summoned and examined, but since they were not more than a few people, the authorities did not find them dangerous and let them work finally. Now there are approximately 140 AA meetings a week in Hungary.

Following these introductory thoughts I would like to present some results of a survey I performed at the national assembly of the Hungarian AA in 2009. The collection of data took place with the assistance of a questionnaire. It was filled out by 126 of the 600 participants. Some questions were parallel with the questions in the 2007 Membership Survey of the North American AA (Alcoholics Anonymous 2008) and the 2008 Membership Survey of the Hungarian AA¹ to make comparison possible. The questionnaire examined among others demographical and sociocultural data, alcoholic carrier, the ways by which members were introduced to AA, length of abstinence and AA membership, work on the program of recovery, slips or relapses, factors protecting sobriety and human relations in and out of AA.

---

1 The 2008 Hungarian Membership Survey is unpublished. Grateful thanks to the General Service Office of the Hungarian AA for giving permission to use the results of the research.

According to the results, the “typical” Hungarian AA member is a man or woman between the ages of 40 and 60, who has been recovering in AA for six and a half years after an active alcoholic period lasting 20 years and several unsuccessful attempts to stop drinking. The rate of employment is 58 percent, which is somewhat higher than that of the active adult population of the country. It can be connected with the extremely high educational level, which is far above the national average. More than 90% of the sample has high school or higher level qualification.

According to the data, the respondents were trying to minimize the help they asked for before their affiliation to AA. One third of the respondents did not ask for any help during their 20 years of drinking. Finally two thirds of them decided to do it, but most of their efforts were unsuccessful. The mediatory role of the traditional hospitals giving medicinal treatment seems to be quite moderate. At the same time, almost 60 percent of the respondents were introduced to AA by other parts of the health care system. In the respondents’ opinion the main reasons for their failures were the lack of real motivation and the lack of being aware of their sickness and fundamental information about it.

The AA program contains five suggestions, these are Don’t drink!, Attend meetings!, Have a sponsor!, Work the steps!, Be of service! The questionnaire examined how AA members realize these suggestions. The results show that a striking number of the respondents, 36% have no sponsor. (Sponsor is a close AA friend, a helper experienced in the process of recovery.) They often reckon their home group as a sponsor. Members having no sponsor, have eight percent more relapses during their sobering up in AA. Another point is that one third of the respondents do not shoulder carrying the message. The data shows that members performing twelve-stepping have ten percent less relapses. Having a sponsor and being of service seem to be protective factors in sobering up. At the same time I found that other factors, like prayer, self-examination or reading of the AA literature correlated with a larger number of slips and temporary relapses during AA membership. It is a possible explanation that there is a kind of circular causality between these factors and relapses. We can hypothesize that while some factors in the AA program protect against relapse, there is a reverse effect at the same time, namely relapses may cause more intensive step-working.

Another essential point of the program is the surrender of self to a Higher Power, which is one aspect of the complex concept of spirituality. The questionnaire measured religiousness and the identity of the Higher Power as understood by the respondents. Three groups of the respondents could be separated: religious,

non religious and non religious believer members. In the sample there was no significant change in the number of religious respondents before and after joining AA. But a substantial decrease happened in the number of not religiousness, and a big increase took place in the number of the not religious believers after joining AA. As regards the Higher Power as individually understood, most of the not religious members are atheist or agnostic, their Higher Power is the fellowship of AA itself, or the Nature or the Universe. The not religious believers may also understand their Higher Power as Nature or Universe, but a lot of them believe in God, without following any concrete religion. So AA's spirituality really represents a kind of plurality in the world views of members, as the fellowship states it.

The observation of the protective factors mentioned by the respondents (*Table 1*) can bring additional data in the question of spirituality.

Table 1: Protective factors in recovery in AA

Protective factors in recovery	Frequency of mentions (%) (N = 396)*
The program (Step-working, meetings, sharing, service, sponsorship etc.)	31,3
The fellowship (AA itself, giving assistance, fellows, commonalities, love etc.)	26
Inner/Spiritual life and development, moral values (Self-knowledge, humility, honesty, patience, self-love etc.)	24,7
Higher Power/Spirituality (God, religion, faith, prayer, spiritual experience etc.)	10,1
Family	3,5
Changing in lifestyle	2,3
Friends out of AA/Workplace and colleagues	1,3
Professionals	0,8

* More responses were possible

Among protective factors there were at least two dimensions of spirituality. On the one hand it meant moral values and inner life, on the other hand it was the connection with a Higher Power. According to the results, spirituality as moral values and inner life was more significant for the respondents, than the other aspect of spirituality. All in all the immanent factors, like the fellowship, the AA program or morality and inner life, far excelled the transcendent factors of faith or God as regards the number of mentions.

A debatable point of the literature emerges here: whether AA is a sect or not. As Arminen (1998: 16-21) describes, the two utmost points are that AA is a sect or AA is a voluntary association. AA can be described as a sect because of the parallelisms in the AA ideas and the Protestant theology, the particular liturgy of AA meetings, the placing the community before individuals, the similarities in the members' personal stories or the orderliness in their way of living. At the same time AA can be described as a voluntary association, having no strict hierarchy, no leaders, no orders, but the fellowship has democratic decision-making mechanisms and each member can live the program according to his or her individual needs. Both approaches seem to be quite powerful, consequently none of them can give us a full description. I think that AA's self-interpretation as a *spiritual fellowship* of people sharing a very serious, common life-problem and a common solution of it seems to be more exact.

In some measure the question of human relations in and out of AA can be connected to the previous point.

Table 2: Membership status of the AA members' partners (%)

	AA member	Not AA member	Member of another 12-step fellowship
Spouse (N=37)	24,3	46	29,7
Life-partner (N=17)	29,4	47	23,6
Partner in a love affair (N=9)	55,6	33,3	11,1

The results clearly show that AA members prefer AA fellows in love affairs, friendships and daily businesses. I think that the first two columns of *Table 2* may be meaningful. We can suppose that marriages and life-partner relationships are older than love affairs, so probably more marriage or life-partner relationship came into being before joining AA, and more love affairs came into being after joining AA. We can see that more AA members are present among the love affair partners of the respondents. In addition AA members have twice as many – on an average eight – close friends in AA as out of AA. Furthermore almost two-thirds of them prefer AA member professionals and technicians when it is necessary to contact them.

Reviewing the results we can conclude that the Hungarian AA has the potentiality to become a strong social network for alcoholics in recovery. The often

unmotivated active alcoholics have their best chance to sober up when they hit the bottom in a hospital. But they often do not know what to do after the treatment. So it is an extremely important task to improve the connection between the health care institutions and the self-help groups. Since the stigma of alcoholism or the lack of information about it prevents most of the alcoholics from asking for help, another challenge is to help with the dissemination of alternative, anonymous treatments and making the society realize that alcoholism is a disease.

REFERENCES

- Alcoholics Anonymous (2008): *Alcoholics Anonymous 2007 Membership Survey*. New York: A.A. World Services, Inc. Internet: http://www.aa.org/pdf/products/p-48_07survey.pdf
- Arminen, Ilkka. (1998): *Therapeutic Interaction. A Study of Mutual Help in the Meetings of Alcoholics Anonymous*. Helsinki: Hakapaino Oy.
- Hungarian Central Statistical Office (HCSO) (2009): *Care of drug consumers and alcohol addicts (1997–)*. Internet: http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/i_fek005.html

PÓTÓ ZSUZSANNA

EGY DEMOGRÁFIAI PANELFELVÉTEL ELSŐ HULLÁMÁNAK LEÍRÓ STATISZTIKAI ELEMZÉSE A MUNKAERŐPIACRA TÖRTÉNŐ BELÉPÉS ÉS A MUNKAERŐ-PIACI STÁTUSZ MEGSZERZÉSE SZEMPONTJÁBÓL

ELMÉLETI HÁTTÉR

Az Életünk fordulópontjai adatbázis a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének (KSH-NKI) koordinálásával folyó kutatás keretében jött létre. Ez hazánkban jelenleg a legnagyobb olyan kérdőíves vizsgálat, amely adatokat gyűjt a hazai népesedési helyzet átalakulásáról, az átalakulás okairól. A vizsgálat keretében több mint 16 000 felnőtt magyar állampolgár adatainak felvétele történt meg, először 2001/02 fordulóján. Ugyanezen személyeket három évvel később, 2004/05 fordulóján ismét felkeresték. Az így létrejött adatbázisok nemcsak két keresztmetszeti jellegű pillanatfelvételt jelentenek a magyar társadalom egy 0,16%-os mintáján, hanem követéses jelleg miatt arra is alkalmasak, hogy az életút egyes fontosabb eseményeinek következményeit is feltérképezzék (Életünk fordulópontjai). A kutatás összesen 3 fordulóban vette fel az adatokat, az első forduló kérdőívének 142 kérdése 643 változót generált. A kérdőív egyik vizsgált kérdésblokkja a munkaerőpiaccal kapcsolatos, amelyen belül a munkaerőpiacra történő belépést is górcső alá veszi. Én ennek jellegzetességeit szeretném vizsgálni, mivel „az életpálya egészét meghatározhatják a munkaerőpiacra történő belépés feltételei és körülményei” (Koncz 1987: 252). Ehhez azonban szükséges a szakirodalmi háttér áttekintése, hogy a potenciális és a rendelkezésre álló változók körét lehatárolhassam.

Koncz (1987) szerint a nem az egyik legmeghatározóbb tényező a munkaerőpiacra történő belépés szempontjából. A szerző kiemeli, hogy a származásnál is fontosabb tényező a pályáját kezdő egyén neme. Mindemellett elismeri, hogy a szülők iskolai végzettsége is nagy hatást gyakorol, azonban itt is megkülönbözteti a két nemet; a lányok pályaválasztása nagyobb mértékben nyugszik a szülői háttérre tekintetbeli minőségén, mint a fiúk esetében. A könyvfejezet a kedvezőbb szeg-

mensekbe történő belépés kulcsfontosságú tényezőjeként identifikálja a „korszerű és konvertálható szakismeret”-et (Koncz 1987: 253). Koncz közismert tényként hivatkozik arra is, hogy a nők iskolázottsága meghaladja a férfiakét, de szakképzettségük elmarad mögöttük.

Tehát Koncz (1987) nyomán három, a munkaerőpiacra történő belépés szempontjából fontos tényezőt emelhetünk ki:

- nem,
- iskolai végzettség, szakképzettség és
- családi háttér (a szülő iskolai végzettségének hatása).

A Róbert Péter által szerkesztett kötetben szerzők a Blau és Duncan (1998) által írt cikk megállapításainál már továbbmennek a munkaerőpiacra történő belépésnél, ők a munkaerő-piaci státusz megszerzését meghatározó tényezőket térképeztek fel egy útmodell segítségével. A legelső tényező, amiből kiindulnak, a háttérkörülmények egyik komponense, az apa iskolai végzettsége, míg második, ezzel egyidejű tényezőként azonosított változó az apának a gyermek 16 éves korában betöltött foglalkozási státusza. Időben ezeknél később alakul ki magának a kérdezettnek részint az iskolai végzettsége (ezért a szerzők feltételezik, hogy az előbbiekben tárgyalt két tényező okként hat ezen okozat kialakulására), másrészt pedig az első foglalkozásának státusza. A modell az 1. ábra szerint építkezik.

1. ábra: A munkaerő-piaci státusz megszerzését befolyásoló tényezők ok-okozati összefüggései

Forrás: Blau-Duncan 1998: 143 alapján (saját szerkesztés)

A cikkben készített korrelációs és regressziós együtthatók alapján mind a négy változó érdemi hatással van a vizsgált eredményváltozó alakulására, részint közvetett (indirekt), részint közvetlen (direkt) módon.

A szintén Róbert Péter (2001) szerkesztette tanulmánykötet egyik művében található további információk, lehetséges magyarázó hatások, amelyek befolyásolják a státuszmegszerzést. A cikk rögtön a bevezetőben felveti (majd a munka során tanúsítja is), hogy az egyik ilyen tényező a kulturális tőke, mely tartalmazza:

- az otthonról hozott viselkedési mintákat,

- speciális képességeket és tudást,
- tervezési képességet, és
- az elérhető társadalmi kapcsolatok használatának képességét.

Ezeket az ismérveket nem közelíthetjük direkt módon, nyilvánvalóan indikátorokra lesz szükség a mérésükhöz. A cikkben a mérésükre életkörülmény-tényezőket használtak fel (színház és múzeumlátogatás gyakorisága, könyv olvasás, könyvek száma a szülő és a gyerek részéről is, valamint zene- és/vagy idegennyelv-tanulás, vagy más speciális kurzusok látogatása a gyerek részéről). A tanulmány második felében a szerző a kulturális tőkét részekre bontja, elkülönítve vizsgálja:

- a házon kívüli kulturális részvételt,
- az otthoni kulturális tevékenységet és
- a családi iskolázási légkört.

További tényezőként említi a fenti munka a gazdasági tőkét, mely szintén hatással van a hipotézis szerint a státuszmegszerzés folyamatára és eredményére. A gazdasági tőke alatt a cikk írója elsősorban az anyagi javakat, erőforrásokat, az életstílust ebből a szempontból meghatározó körülményeket érti (gyermekkorban bizonyos ételek fogyasztásának gyakorisága, lakás komfortszintje, cipők, ünneplőruhák száma, a lakás bizonyos paraméterei és a testvérek száma).

A munkában további magyarázó hatásként jelenik meg

- a nem,
- a korcsoport,
- a gyermekkori lakóhely és
- a szülői háttér egyes dimenziói.

A tanulmányból kiderül, hogy a státuszmegszerzésben a kulturális tőke szerepe fokozottabb, mint a gazdasági tőkéjé.

Az elméleti háttér fényében tehát az érintett változók körét le lehet határolni. Az Életünk fordulópontjai kérdőív azonban nem egy saját kutatás (ami elsődlegesen az én kutatási problémám vizsgálata céljából jött létre), így bizonyos változókat hiába keresnénk, különös tekintettel az első kérdőívre, amelyre ebben a cikkben koncentrálok. Ezért a következő táblázatban bemutatom a változókat, amelyeket a szakirodalmi háttér követelne, és nincsenek az adatbázisban, valamint azokat is, amelyek megtalálhatóak.

1. táblázat: A munkaerőpiacra történő belépést és a státuszmegszerzést befolyásoló változók köre és a státuszuk (hogyan az első forduló kérdőívéből létrejött adatbázisban megtalálhatók-e)

Az érintett változók	A változó státusza*	A változó neve, kódjai, típusa
Nem	✓	k1neme, 1/2, nominális
Iskola	✓	k1befisk, 9 kategória, ordinális
Munka	✓	k1dolge, 1/2, nominális
Munka forma	✓	k1dolgf, 11 kategória, nominális
Munka kezdet	✓	k1mkezdz, -, skála
Kor	✓	k1kor, -, skála x1korcs, 6 kategória, ordinális
Gazdasági tőke	✓	k1szupen, k1szubut, k1szumun, k1szu- kap; 5 kategória, ordinális
Gyermekkori lakóhely	✗	-
Szülő iskolai végzettsége, foglalkozása	✗	-
Eredeti család kulturális tőkéje	✗	-
Eredeti család gazdasági tőkéje	✗	-

*megtalálható: ✓ ; nem található meg: ✗

A 2004/2005-ös 2. kör kérdőívében már megtalálható a szülők iskolai végzettsége, a 2008/2009-es lekérdezésben pedig benne van a gyermekkori lakóhely (de már a szülők iskolai végzettsége nincs). Egyik verzióban sincsenek benne az eredeti család kapcsán számításba vehető egyéb magyarázóváltozók. A következőkben a fenti táblázatban kipipált, vagyis az első, 2001/2002-es adatbázisban megtalálható változók leíró statisztikai eredményeit fogom bemutatni, kivéve a „munka formájára” vonatkozóan, mivel ez nem jellemzi igazán a kért munkaező-piaci státuszát (csak azt mutatja, hogy önálló, alkalmazott, nyugdíjas, tanuló vagy pl. gyese/gyeden van, stb.).

LEÍRÓ EREDMÉNYEK

A nem és az iskolai végzettség bontásában vizsgálom először a válaszadók számát.

2. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők iskolai végzettség és nem szerinti bontásban (első sorok, fő) és iskolai végzettségük aránya nemek szerint (második sorok, %)

	Férfi	Nő	Végösszeg
Nem járt iskolába	16	33	49
	0,22%	0,37%	0,30%
Kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály	280	668	948
	3,77%	7,48%	5,79%
8 általános iskolai osztály	1343	2242	3585
	18,07%	25,11%	21,91%
Szakmunkásképző	2713	1650	4363
	36,50%	18,48%	26,67%
Szakközépiskola	1398	1600	2998
	18,81%	17,92%	18,32%
Gimnázium	590	1197	1787
	7,94%	13,40%	10,92%
Felsőfokú szakképzés	119	308	427
	1,60%	3,45%	2,61%
Főiskola	513	836	1349
	6,90%	9,36%	8,24%
Egyetem	460	396	856
	6,19%	4,43%	5,23%
Végösszeg	7432	8930	16362
	100,00%	100,00%	100,00%

A nem és az iskolai végzettség között minden ésszerű szignifikancia szinten létezik a kapcsolat ($p=0,000$), bár ez csak gyengének tekinthető a Cramer mutató alapján ($C=0,243$). Összességében a mintában a legnagyobb tömeget a szakmunkásképzőt végzett férfiak jelentik, míg a legkisebb számban szintén a férfiak közül a „nem járt iskolába” kategória képviselői jelennek meg. A legnagyobb eltérést a két nem között a „kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály”-t végzettek esetén fedezhetjük fel, mivel ebben a kategóriában a nők száma majdnem 2,5-szerese a férfiak számának.

3. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők nemi aránya az iskolai végzettségek szerint (%)

	Férfi	Nő	Végösszeg
Nem járt iskolába	32,65%	67,35%	100,00%
Kevesebb mint 8 általános iskolai osztály	29,54%	70,46%	100,00%
8 általános iskolai osztály	37,46%	62,54%	100,00%
Szakk munkásképző	62,18%	37,82%	100,00%
Szakközépiskola	46,63%	53,37%	100,00%
Gimnázium	33,02%	66,98%	100,00%
Felsőfokú szakképzés	27,87%	72,13%	100,00%
Főiskola	38,03%	61,97%	100,00%
Egyetem	53,74%	46,26%	100,00%
Végösszeg	45,42%	54,58%	100,00%

Ha a százalékos adatokat tekintjük, a leginkább szembeütő az, hogy a 8 általános iskolai osztálynál alacsonyabb végzettségűek több mint héttizede nő, és még ennél is nagyobb eltolódás van – itt is a nők javára – a felsőfokú szakképzés esetén (majd háromnegyed-egynegyed a megoszlás a nemek tekintetében). A 8 általános iskolai osztály esetében egy kicsit kiegyenlítettebb a helyzet, itt már „csak” 62,54% a nők aránya, ugyanúgy, ahogy a főiskolai végzettség esetén. Ehhez az arányhoz hasonló arányban vannak jelen a szakmunkások között a férfiak. Kiegyenlített a két nem helyzete a szakközépiskola és az egyetem tekintetében, a gimnázium esetén van komoly női túlsúly (kétharmados az arányuk). Mindezen arányokat óvatossággal érdemes kezelni, hiszen a nemek nem egyenlően oszlanak meg, hanem a nők magasabb részt, 54,58%-ot képviselnek (így az eltérések, ha a nők javára történnek, enyhébbek, mint ahogy első pillantásra tűnnek).

A 4. táblázatból látjuk, hogy a dolgozók aránya a mintában 51,8%. A fenti két szempont, vagyis a kérdőzött iskolai végzettsége és hogy dolgozik-e, között minden ésszerű szignifikancia szinten létezik a kapcsolat a Chi-négyzet teszt alapján ($p=0,000$), és ez a kapcsolat a Cramer mutató értéke szerint közepes szorosságú ($C=0,395$). Tehát azt mondhatjuk, hogy a vizsgált minta esetén az, hogy a kérdőzött dolgozik-e, nagyban függ az iskolai végzettségétől. Az egyes iskolai végzettségeken belül képzett arányok jól mutatják a tendenciát: a leginkább alacsony végzettségek (első két kategória) esetén a nem dolgozók aránya 94% körül mozog, ennél jobb a helyzet az alapfokú végzettségűeknél, ahol már „csak” héttized ugyanaz az arány, és itt „fordul a kocka”, azaz innentől minden egyes iskolai végzettség tekintetében jellemzőbb, hogy dolgoznak a kérdőzettek, mint az, hogy nem. Érdekes módon a

gimnáziumi érettségi az a kategória a középfokú és felsőfokú végzettségűek között, ahol a legmagasabb a nem dolgozók aránya, az ide tartozók majdnem fele ilyen. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy ebben a kategóriában vannak a legtöbben (468 fő), tehát az összes ide tartozó kérdezett majdnem háromtizede – azok, akik még iskolába járnak, ahol szintén magas mind az iskolába járók létszáma (450 fő) és aránya (hattized) is, az a szakközépiskolai végzettség. Úgy tűnik, a legkevésbé az egyetemi diplomával rendelkezőknek kell aggódniuk a munkanélküliség miatt, nekik majdnem a nyolctizedük dolgozik.

4. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők iskolai végzettség és munka (dolgozik-e) szerinti bontásban (első sorok, fő) és a dolgozók aránya az iskolai végzettségük szerint (második sorok, %)

	Dolgozik	Nem dolgozik	Végösszeg
Nem járt iskolába	3	49	52
	5,8%	94,2%	100,0%
Kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály	60	944	1004
	6,0%	94,0%	100,0%
8 általános iskolai osztály	1131	2679	3810
	29,7%	70,3%	100,0%
Szakmunkásképző	2926	1835	4761
	61,5%	38,5%	100,0%
Szakközépiskola	1663	1015	2678
	62,1%	37,9%	100,0%
Gimnázium	813	798	1611
	50,5%	49,5%	100,0%
Felsőfokú szakképzés	278	107	385
	72,2%	27,8%	100,0%
Főiskola	968	289	1257
	77,0%	23,0%	100,0%
Egyetem	630	168	798
	78,9%	21,1%	100,0%
Végösszeg	8472	7884	16356
	51,8%	48,2%	100,0%

5. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők munkába lépési életkorainak átlaga iskolai végzettség és nem szerinti bontásban (év)

	Férfi	Nő	Végösszeg
Nem járt iskolába	16,2	23,6	20,4
Kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály	16,7	19,5	18,6
8 általános iskolai osztály	16,9	17,9	17,5
Szaktanácsképző	17,7	17,8	17,8
Szakközépiskola	18,6	18,5	18,6
Gimnázium	19,2	18,8	18,9
Felsőfokú szakképzés	19,0	18,8	18,9
Főiskola	20,5	20,3	20,4
Egyetem	22,4	22,7	22,6
Végösszeg	18,3	18,7	18,5

Az átlagos munkába lépési életkor az egész minta esetén 18,5 év, és nincs lényeges eltérés a két nem között ebben a tekintetben, a férfiak átlagosan mindössze négytized évvel fiatalabb korban léptek be első munkahelyükre dolgozni, mint a nők. A nemek közti különbség az egyes iskolai végzettségek esetében sem mondható mérvadónak, a leginkább kiemelkedő a „kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály” kategóriában, ahol majdnem három év a különbség a két nem között, a férfiak javára. Az egyes iskolai végzettségek tekintetében van eltérés, de ez adódik abból, hogy a magasabb iskolai végzettség több iskolában töltött évet generál. Az alapfokú (vagy még az alatti) iskolai végzettségek esetén a férfiak jellemzően még 17 éves koruk előtt kiléptek a munkaerőpiacra, a nők esetén ez későbbre tololódott. A középfokú végzettségénél átlagosan a 18-19 éves korban történő munkakezdés dominál, ez még az FSZ képzésre is vonatkozik, a főiskola csak körülbelül egy-másfél év pluszt jelent, míg a diploma megszerzése után munkába lépőknél érzékelhető plusz két év az előző kategóriához képest.

Kor szempontjából is érdemes vizsgálni a lekérdezett mintát. A kort, mint az 1. táblázatban feltüntettem, két változó is tartalmazza: az egyik egy skála típusú változó, a másik pedig egy ordinális skála, ami nem a tényleges kort, hanem korcsoportokat tömörít. A korcsoportos változót fogom használni, mert az ebben az esetben (a leíró statisztikánál) célravezetőbb.

6. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők korcsoportonkénti létszáma (fő) és aránya (%)

	Létszám (fő)	Arány (%)
18-29 éves	4004	24,5
30-39 éves	2840	17,4
40-49 éves	3246	19,8
50-59 éves	2891	17,7
60-69 éves	2272	13,9
70-75 éves	1110	6,8
Végösszeg	16363	100,0

A kor szempontjából első ránézésre talán az a legszembetűnőbb, hogy a lekérdezett mintában a legnagyobb tömeget a 18-29 évesek csoportja jelenti, ők majdnem kiteszik a válaszadók negyedét. A legkevesebben pedig a 70-75 éves korosztályban vannak, az ő arányuk nem éri el a 7%-ot.

Megvizsgáltam az iskolai végzettség és a korcsoportok szempontjából képezhető kereszt táblát is, amiből az derült ki, hogy a három legalacsonyabb iskolai végzettséget jelentő kategóriában főleg az idősebb korcsoportok fordulnak elő nagy eséllyel, különösen a 60 év feletti. A szakmunkásképzőnél ez az arány már megfordul, ott nagyobb az esélye a fiatalabb korosztályok előfordulásának. Az ennél magasabb iskolai végzettségnek is inkább a fiatalabbak a gazdái, a gimnáziumi érettségi jellemzően a 18-39 éveseké, az FSZ jellemzően a 18-59 éveseké, a főiskolai végzettség a 18-39 éveseké, míg az egyetemi diploma főként a 40-59 éveseké. A kapcsolat a két változó (az iskolai végzettség és a korcsoport) között minden ésszerű szignifikancia szinten jelentős volt a Chi-négyzet teszt szerint ($p=0,000$), bár a Cramer mutató ezt csak gyengére értékelte ($C=0,196$).

Létrehoztam a korcsoportok és a munka (dolgozik-e) között képezhető kereszt táblát is, a kapcsolat ebben az esetben is minden ésszerű szignifikancia szinten jelentős volt ($p=0,000$), a kapcsolat közepes szorosságúnak minősült ($C=0,499$); ez valamennyire adódik abból, hogy a 18-29 évesek egyik fele még iskolába jár, míg a 60 év feletti korosztályok döntő többsége már nyugdíjas. Ami ebben a táblázatban mégis érdekes volt, az az, hogy az aktív korosztály két csoportjának (a 30-39 éveseknek és a 40-49 éveseknek) háromnegyede dolgozik, míg az 50-59 éves korosztálynak nagyságrendileg már csak fele dolgozik, ugyanúgy, ahogy a legfiatalabbaknak is, a 18-29 éveseknek. A két legidősebb korosztálynak pedig együttesen kevesebb mint 7%-a dolgozik.

A gazdasági tőke vizsgálatához a következő négy változót használtam fel:

- Segítették-e a szülei pénzzel az első lakása megszerzését? (k1szupen)
- Segítették-e a szülei bútorozással, felszereléssel az első lakása megszerzését? (k1szubut)
- Segítették-e a szülei munkavégzéssel az első lakása megszerzését? (k1szumun)
- Segítették-e a szülei kapcsolataikkal az első lakása megszerzését? (k1szukap)

A négy változó esetében az érdemi válaszokat (volt „nem tudom”, illetve „nem válaszol” válaszlehetőség is, de ezeket nem vettem számításba) egy ötös skálán mérték a kérdőív készítői:

1. nem segítettek
2. kis mértékben segítettek
3. nagy mértékben segítettek
4. teljes mértékben segítettek
5. nem volt rá szükség

A „nem volt rá szükség” kategória eltérő a többitől olyan szempontból, hogy e nélkül a skálaérték nélkül intervallumskálának tekinthetjük az érdemi válaszokból álló skálát, ezekből a négy változóra vonatkozóan létrehozható egy átlag, amelynek értékei szintén az 1-4-es szakaszon mozoghatnak, itt természetesen tört értékek is előfordul(hat)nak majd. Ebből az új, már skála típusúnak tekintett változóból képezhetünk standardizálás segítségével egy nulla várható értékű, egy szórású változót. Ezt fogom a továbbiakban a gazdasági tőke index változójának tekinteni. Ennek alapvető jellemzői:

- 11.160 fő adatai alapján keletkezett (5.203 fő nem adott érdemi választ – azaz vagy a „nem volt rá szükség”, vagy a „nem tudom”, vagy a „nem válaszolt” válaszlehetőséggel élt),
- az eloszlása nem szimmetrikus, értékei -0,83 és 3,69 között mozognak (ez azért van, mert a kérdezettek több mint négytizede minden változó esetén a „nem segítettek” kategóriát jelölte)
- a gazdasági tőke index értékének növekedésével nő a gazdasági tőke mértéke; annál inkább, annál többféleképpen tudták segíteni a szülők a kérdezettet első lakása megszerzésében

A gazdasági tőke index esetén érdekes lehet megvizsgálni, hogy hogyan alakulnak ennek átlagértékei az egyes iskolai végzettségek és a munka (dolgozik-e) kategória-kombinációiban. A negatív értékek az átlagnál alacsonyabb gazdasági tőkére

utalnak, a nulla körüli értékek átlagos gazdasági tőkére utalnak, a pozitív értékek jelentik az átlag feletti gazdasági tőkét, azaz minél inkább eltér az érték a nullától, annál inkább eltér az adott csoport gazdasági tőkéje az átlagostól pozitív vagy negatív irányban.

7. táblázat: Az 1. kérdőívet kitöltők gazdasági tőke indexének átlaga iskolai végzettség és munka (dolgozik-e) szerinti bontásban (standardizált érték)

	Dolgozik	Nem dolgozik	Végösszeg
Nem járt iskolába	-0,83	-0,71	-0,71
Kevesebb, mint 8 általános iskolai osztály	-0,21	-0,47	-0,46
8 általános iskolai osztály	-0,14	-0,23	-0,21
Szaktanácsképző	0,10	-0,13	0,00
Szakközépiskola	0,24	-0,04	0,14
Gimnázium	0,27	0,13	0,21
Felsőfokú szakképzés	0,40	0,08	0,31
Főiskola	0,39	-0,06	0,27
Egyetem	0,28	-0,12	0,19
Végösszeg	0,18	-0,18	0,00

A „dolgozik” oszlopban majdnem egy egyértelműen növekvő skálát láthatunk, illetve a felsőfokú szakképzésig növekvő, onnan pedig visszaforduló tendencia tűnik szembe. A semmilyen végzettség és az alacsony negatív gazdasági tőkével áll együtt, a középfokú végzettség már eredményez egy 0,1-0,27-ig terjedő átlagos gazdasági tőke értéket, míg ez az FSZ esetén éri el a maximumát, a 0,4-edet, a főiskolánál ehhez képest mindössze egyszázados lemaradás jelenik meg, az egyetemenél viszont, meglepő módon, mindössze 0,28-as ez az érték, ami körülbelül a gimnáziummal egyező szintet jelent. A „nem dolgozik” kategóriában képezhető átlagos gazdasági tőke indexértéke -0,18, azaz itt, összességében, iskolai végzettségtől függetlenül nem jellemző, hogy a kérdezettek jó gazdasági tőkével rendelkező háttérrel bírnak. Majdnem minden végzettségi csoportban a negatív indexérték jellemző, kivéve a gimnáziumot (ez a 0,13 az egész oszlopban a legmagasabb, tudjuk, hogy ezek közül az emberek közül sokan folytatják még tanulmányaikat).

TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNY

A továbbiakban célom a második két forduló adatbázisához hozzájutni, és leíró elemzéseket végezni azokon a munkaerőpiacra történő bekerülést, illetve a munkaerő-piaci státuszt meghatározó változókon, amiket az 1. táblázat alatt felvázoltam.

Céлом továbbá, hogy a panel adatokra vonatkozó többváltozós módszereket is használjam, a három adatbázison együtt, mégpedig a következőket irányoztam elő:

- az event history-t (eseménytörténet),
- diszkrét eseménytörténeti elemzéseket (logisztikus regresszió) és
- az útelemezést

Bukodi Erzsébet (2004) módszertani útmutatója nyomán.

ÖSSZEZÉS

A cikkben célul tűztem ki, hogy felvázoljam egy longitudinális demográfiai adatfelvételen bonyolítandó elemzés tervét és kiinduló eredményeit. Az Életünk fordulópontjai adatbázis bemutatása után a vizsgálat tárgyát mutattam be, amelynek a munkaerőpiacra történő belépést, illetve a munkaerő-piaci státusz megszerzését választottam. Ez után az ezeket érintő változók körét határoltam le, ami a nem, az iskolai végzettség, az hogy dolgozik-e már, hogy hány éves korában kezdett dolgozni, a korcsoport és a gazdasági tőke lett. Ezek nem képezik a szakirodalmi háttér fényében érintett összes jellemzőt, azonban a vizsgált adatbázis a többi még elemzendő szempontra vonatkozóan nem tartalmazott további információkat. A fenti változókat a kutatás első fordulójának adatbázisán elemeztem, mert egyelőre csak ez állt rendelkezésemre. A leíró statisztikai eredményekből kiderült, hogy a mintában

- az iskolai végzettség és a nem jelentős kapcsolatban vannak egymással minden ésszerű szignifikancia szint mellett ($p=0,000$), ahol is a magasabb végzettség (legalább szakközépiskola) inkább a nők jellemzője, az egyetemet kivéve, ahol fordul az arány;
- az iskolai végzettség és a munka (dolgozik-e) is jelentős kapcsolatban vannak egymással minden ésszerű szignifikancia szint mellett ($p=0,000$), az alacsony végzettségek esetén a nem dolgozók aránya igen magas, míg a szakmunkásoktól már nagyobb a dolgozók aránya (60% feletti), és szépen növekedve az egyetemi végzettségénél majdnem eléri a 80%-ot;

- a munkába lépési életkorról semmi meglepőt nem lehet megállapítani, az átlagok annak megfelelően alakulnak az iskolai végzettség függvényében, hogy mennyivel kell tovább tanulnia annak, aki magasabb „fokra tör”;
- korcsoportok szempontjából az az érdekes, hogy majdnem a vizsgált kérdezettek negyede 18-29 éves korosztályba tartozik. Azt is érdemes kiemelni, hogy a korcsoportok és az iskolai végzettség között létezik kapcsolat (a tendencia azt mutatta, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségek esetén az idősebbek nagyobb arányban fordulnak elő), míg szintén volt kapcsolat a korcsoportok és a munka (dolgozik-e) változó között (ez elég nyilvánvaló szintén);
- a gazdasági tőkét egy saját, az érintett változókból készített index értékeinek mentén vizsgáltam az iskolai végzettség és a munka (dolgozik-e) szempontjából. Az eredmények alátámasztották a szakirodalmi forrásokat, hiszen azt láthatjuk ezekből, hogy a jobb gazdasági tőkével jellemezhető válaszadók nagyobb valószínűséggel szereznek magasabb iskolai végzettséget, és annak is több az esélye, hogy éppen a munkaerő-piac hasznos tagjai.

A cikk végén pedig a további elemzéshez javasoltam többváltozós statisztikai eszközt.

IRODALOM

- Blau, Peter M. és Otis Dudley Duncan (1998): A rétegződés folyamata. In Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás*. Budapest: Új mandátum, 141-152.
- Bukodi Erzsébet (2004): *Ki kívül (nem) házasodik*. Budapest: Századvég.
- Életünk fordulópontjai*. Internet: <http://dpa.demografia.hu/>. (Az 'Életünk fordulópontjai'ról információt tartalmazó még egy hivatalos honlap: <http://www.demografia.hu/index.php/kutatasok/életuenk-fordulopontjai/életuenk-fordulopontjai-adatgytesiprogram>.)
- Koncz Katalin (1987): *Nők a munkaerőpiacon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tóth András és Gábor László (2001 [1991]): A kulturális és társadalmi tőke szerepe a státuszmegszerzés folyamatában. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás*. Budapest: Századvég, 84-113.

TÓTH KATA

BÜNTETETT ELŐÉLETŰEKKEL KAPCSOLATOS SZTEREOTÍPIÁK

Tudat alatt szüntelen foglalkozunk embertársainkkal, értékeljük őket a velük folytatott interakciók során, ítéletet alkotunk róluk magunkban. Ez pozitív és negatív következményekkel egyaránt jár, hiszen a bennünk élő sztereotípiák leegyszerűsítik a valóságot, ezáltal segítik a további információfeldolgozást, de implikált elméleteink torzítják is a bennünk kialakuló képet, részrehajlást és hibákat eredményeznek. Az aktiválódott sztereotípiák olyan láncreakciót indíthatnak be, amely belőlünk és másokból is a sztereotípiát megerősítő viselkedéseket vált ki.

A nemek szerinti kategorizálás az emberekkel való érintkezésünknek már olyanmennyire részévé vált, hogy legtöbbször még tudatában sem vagyunk annak, hogy ez alapján ítélünk. Sok szempontból osztályozhatjuk a körülöttünk levőket, de egyik besorolási mód sem annyira jelentős, mint a maga a nem. Williams és Best kutatása alapján (1982, idézi az egyik ilyen sztereotípiát Smith – Mackie 2006: 286) a férfiakat agresszívebbnek, kevésbé érzékenynek tekintik a nőknél.

Előítéleteket vált ki az a másikról való ismeret is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ítelték már szabadságvesztésre őt, függetlenül attól, hogy annak mi volt az oka (Fehér 1999). Egy személyről, aki már követett el bűncselekményt, nagyobb mértékű agresszivitást feltételeznek, mint a büntetlen előéletűekről.

Kutatásom során arra voltam kíváncsi, a nemekre és a büntetett előéletűekre vonatkozó sztereotípiák milyen mértékben torzítják egymást.

A VIZSGÁLATI MÓDSZER

Vizsgálatom két részből tevődött össze. Mindegyik alapját egy általam készített történet szolgálta. Ennek négy verziója készült el, de csak a szereplő személyében különböztek egymástól. A később megítélendő fiktív célszemélyek két független változó variációi voltak: büntetett/büntetlen, férfi/nő.

Előfeszítéses módszert alkalmaztam, vagyis a történet előtt, az instrukcióban megadtam, kiről olvashatnak a kísérleti személyek a továbbiakban. Mindegyik szereplőről tudni lehetett, hogy 34 éves, magyar, férfi vagy nő, továbbá az instrukció legvégén szerepelt, ha büntetett előéletű volt. Erre azért volt szükség, hogy

bizonyos sémákat aktiváljak a helyzet kontextusa által. Az előfeszítés képes a sztereotípiákat automatikusan, a tudatosság megkerülésével előhívni (Atkinson 2005).

A történetek megírásakor a LCM-modell¹ alapján (Semin – Fiedler 1992, idézi Antal 2008) szigorúan leíró igéket használtam (pl. megpofoz, megsimogat, ad, mond valamit stb.), kerültem az olyan állításokat, amik nyíltabban utalnak a szereplő valamilyen vonására, szándékára vagy mentális állapotára.

A történet 3 epizódból állt.

Az első részében egy agresszív tett szerepelt, mivel az elsőbbségi hatás alapján az elsőként kapott információk játsszák az összbenyomás kialakításában a döntő szerepet (Atkinson 2005: 691). A cselekedet egyértelműen szándékos volt, de a szituáció leírása során törekedtem arra, hogy a megfigyelő mind a helyzeti tényezőknek, mind a szereplőnek tulajdoníthassa a cselekvés okát. Ennek az az oka, hogy ha az agresszív tett szándékos, tehát valóban a szereplő agressziójáról van szó, és nem a véletlenről, akkor lehet csak felmérni az LCM rendszerével, hogy a különböző sztereotípiáknak mennyire része az agresszivitás mint vonás.

A történet következő részében egy proszociális epizód került bemutatásra: a szereplő hazafelé menet pénzt adott egy metró-aluljáróban egy piszkos, szakadt ruhájú embernek, aki megállította őt, és mondott neki valamit. Az olvasók fantáziájára bízom, ki és miért kapott tőle ekképp segítséget.

A történetet egy gondoskodást sugalló epizód zárta. Amikor a fiktív szereplő hazaért, látta, hogy a lánya nem tud elaludni. Vitt be neki egy pohár tejet és megsimogatta a fejét, majd mindketten nyugovóra tértek.

Vizsgálatom első részében az instrukcióban hangsúlyoztam, hogy figyelmesen olvassák el a történetet. Elmondtam, hogy lesz egy következő alkalom is, amikor erről még szó esik, de azt nem árultam el, hogy emlékezeti vizsgálat következik majd. A történet elolvasása után egy tulajdonságlistát kaptak Máriáról, illetve Béláról. Az egyes állítások után jelölniük kellett egyetértésük mértékét egy ötfokú skálán, hogy szerintük mennyire jellemző rá az adott tulajdonság. Ez több célt is szolgált: az így kapott statisztikai adatok egyrészt egy empirikus vizsgálat alapját képezték, másrészt pedig ezek végiggondolásakor rögzült bennük valamelyest a történet.

A vizsgálat második részét pedig egy emlékezetvizsgálat alkotta. Bartlett (1985) szerint az attitűdjeink jelentősen befolyásolják a felidézést. A célszemély egy napjá-

1 A Linguistic Category Model, vagyis a LCM-modell modell megalkotásakor a szerzők (Semin – Fiedler, 1992, idézi Antal, 2008) abból indultak ki, a különböző nyelvi kategóriák eltérő implicit jelentéssel rendelkeznek, tehát egy esemény leírásakor a beszélőnek lehetősége van a konkrét–absztrakt dimenzió különböző pontjain elhelyezkedő nyelvi eszközökkel kifejezni az állítmányt. Az állítmányt leíró cselekvést jelentő ige a leginkább konkrét, a legkevésbé értelmezést magában rejtő megfogalmazási mód, az állítmányt értelmező vagy állapotot jelentő ige ennél már absztraktabb, a sztereotípiázás pedig akkor a legnyilvánvalóbb, ha az egyén jelzőt használ állítmányként.

ban pozitív és negatív viselkedések egyaránt szerepeltek, és a leírások nyitva hagyták a történeteket, így lehetségessé vált ezáltal a sztereotípiának megfelelő kiegészítés. A történet exponálása és felidézése között mindegyik esetben egy hét telt el. Ez nem elég hosszú időtartam ahhoz, hogy elfelejtsék, miről szólt a szöveg, de elegendő ahhoz, hogy csak a történet fő mozzanatai maradjanak meg az emlékezetükben, saját képzeletük által kiszínezve.

A négy történettel egy pécsi iskola négy gimnáziumi osztályát kerestem fel. Az eredeti célkitűzésem az volt, hogy mindegyik változatot legalább 30 diák elolvassa és kitöltse utána a teszteket. Ezt sajnos nem tudtam teljesíteni, mivel a vizsgálati személyek azok a diákok lehettek csak, akik mindkét alkalommal jelen voltak; másrészt az iskolaigazgató tesztfelvétellel szemben támasztott negatív attitűdje miatt meghiúsult a vizsgálat egy része, és más intézménytől kellett segítséget és engedélyt kérnem a kutatásom befejezéséhez.

A vizsgálatban szereplő személyek átlagos életkora 17,59 év. Az első csoport Máriáról, a büntetett előéletű magyar nőről olvashatott, összesen 18 fő. A 2. csoportba 20 kísérleti személy került. Az ő történetükben Mária mint (büntetlen) 34 éves, magyar nő szerepelt. A 3. csoport csak 13 főből áll, ők Béláról, a büntetett előéletű, 34 éves, magyar férfiről alkottak véleményt. A 4. csoport létszáma 15, az előfeszítő inger pedig számukra Béla, egy 34 éves, magyar férfi volt. Az így kapott eredmények a kis elemszám (össz. 66 fő) miatt nem tekinthetők reprezentatívnak és nem általánosíthatók, de rálátást nyújtanak a végzős gimnazisták elítéltekkel kapcsolatos, illetve nemi sztereotípiáira.

HIPOTÉZISEK ÉS EREDMÉNYEK

Hipotéziseim a következők voltak:

- A nemi sztereotípiák szerint a férfiak inkább agresszívek, mint a nők.
- A bűnözőkről alkotott sztereotípiák szerint a bűnelkövetők inkább agresszívek, mint az átlagos emberek.

Azt vizsgáltam, hogy a személypercepció (különböző személyiségvonások és viselkedés-értelmezések) szempontjából a nem vagy a priusz bír nagyobb hatással. Az absztrakció szintje hogyan változik az egyes epizódok során? Mely viselkedéseket milyen mértékben általánosították a vizsgálati személyek a különböző célszemélyek esetében? Ez megfelel-e a személypercepciójuknak (vonáskálák és predikció tekintetében)?

A tulajdonságlista által nyert adatokat az SPSS 17.0-s verziójával; az emlékezet-vizsgálat során kapott történeteket pedig első lépésben az Atlas ti 5.0-s, majd az SPSS 17.0-s verziójával elemeztem.

Az elemzés során két kétértékű független változót használtam, így 4 csoportra bontottam őket: büntetett nő, büntetett férfi, büntetlen nő és büntetlen férfi; a függő változóként pedig a személyiségpercepció szerepelt, különösképp az agresszivitás, a proszociális és a gondoskodó viselkedés tekintetében.

Először azt vizsgáltam, hogy a tesztben az agresszivitáshoz asszociálható tulajdonságokat a faktoranalízis elkülöníti-e egy külön csoportba, és ha igen, mely tulajdonságok tartoznak ide. A faktoranalízis azonban nem vált be. Ezért korrelációs kapcsolatokat vizsgáltam. Mivel a tulajdonságlistában közvetlenül nem kérdeztem rá a agresszivitásra, a listában szereplő hozzá legközelebb álló tulajdonságból indultam ki, a veszekedésből. Megnéztem, hogy mely tulajdonságokkal áll ez szignifikáns kapcsolatban. Ezek közül kiválasztottam a pozitív előjelűeket, mert ezek mozognak együtt a veszekedés tulajdonságával. A lenti táblázatban látható, hogy a veszekedős tulajdonság megítélése közepes szorosságú kapcsolatban áll a barátságtalan, az idegesítő, a hideg, a felelőtlen, a modortalan és a beképzelt jelzőkkel. Bár az együttérző, a megbízhatatlan, és a beképzelt tulajdonság is szignifikáns kapcsolatban áll vele, de a köztük levő kapcsolat gyenge, így nem vontam be őket a további elemzésbe.

Az első hipotézisem alapján a nemi sztereotípiák szerint a férfiak inkább agresszívek, mint a nők. Ehhez először átkódoltam az osztályokat a nemük szerint, függetlenül attól, hogy elítéltek voltak-e vagy sem. Így keletkezett az, hogy nőt vagy férfit ítélték meg. Jelentős eltérés a két nem megítélésében 5%-os szignifikancia-szinten nincs statisztikailag. Az eredeti hipotézis tehát elvetendő.

A második hipotézisem alapján a bűnözőkről alkotott sztereotípiák szerint a bűnelkövetők inkább agresszívek, mint az átlagos emberek. Az alábbi táblázatban jelölt tulajdonságokra kaptam szignifikáns különbségeket a kriminális előélet tekintetében:

1. táblázat: A gimnazisták által bünelkövetők jellemzésére használt tulajdonságok

		N elemszám	átlag
barátságtalan	büntetett	31	2,4516
	büntetlen	35	2,5714
	Total	66	2,5152
idegesítő	büntetett	31	2,5161
	büntetlen	35	2,6571
	Total	66	2,5909
hideg	büntetett	31	2,7097
	büntetlen	35	2,4857
	Total	66	2,5909
felelőtlen	büntetett	31	3,0000
	büntetlen	35	2,1714
	Total	66	2,5606
modortalan	büntetett	31	2,9355
	büntetlen	35	2,2000
	Total	66	2,5455
beképzelt	büntetett	31	2,3548
	büntetlen	35	2,0857
	Total	66	2,2121
veszekedős	büntetett	31	3,4194
	büntetlen	35	2,7429
	Total	66	3,0606

Forrás: saját vizsgálat

Vagyis a büntetett előéletűeket felelőtlenebbnek, modortalanabbnak és veszekedőbbnek tartják, mint a büntetlen előéletű személyeket. A hipotézist csak részben sikerült alátámasztanom.

Ezt követően létrehoztam egy aggregátum változót, amelyben az agresszivitás szempontjából lényeges tulajdonságok szerepeltek. Ezek értékelésének átlaga lett az aggregátum változó értéke.

2. táblázat: A megítélt és az ítéletet mondó személyek nekem szerinti elkülönítése

Átlag / aggregátum	Osztály		
Nem	Büntetettet ítél	Büntetlent ítél	Végösszeg
Férfi ítél	2,53	2,53	2,53
Nő ítél	2,88	2,37	2,61
Végösszeg	2,77	2,42	2,58

Forrás: saját vizsgálat

A büntetett és büntetlen aggregát megítélése között eltérés van, ezért megvizsgáltam, hogy statisztikailag is eltérőnek minősül-e ez a két átlag, de statisztikailag nem tekinthető szignifikánsnak az eltérés.

Harmadszor voltam kíváncsi, a személypercepció (különböző személyiségvonások és viselkedés-értelmezések) szempontjából a nem vagy a priusz bír nagyobb hatással. Ezt a két tulajdonság négy lehetséges kombinációjának azonos módszerrel történő vizsgálata tárja fel. A kapott eredmények alapján a priusz jobban meghatározó:

3. táblázat: A személyiségpercepció nem és priusz alapján történő vizsgálata

Átlag / aggregátum	OsztályM2		
osztálym	Büntetettet ítél	Büntetlenl ítél	Végösszeg
Férfit ítél	2,81	2,33	2,56
Nőt ítél	2,74	2,48	2,60
Végösszeg	2,77	2,42	2,58

Átlag / aggregátum	nem		
osztálym	Férfi ítél	Nő ítél	Végösszeg
Férfit ítél	2,70	2,73	2,72
Nőt ítél	2,60	2,68	2,66
Végösszeg	2,64	2,70	2,68

Forrás: Saját vizsgálat

Végül azt vizsgáltam, az absztrakció szintje hogyan változik az egyes epizódok során. A három különböző viselkedést (vagyis agresszív, proszociális, gondoskodó) milyen mértékben általánosították a vizsgálati személyek a különböző célszemélyek esetében, milyen nyelvi kategória segítségével fejezték ki magukat a felidézéskor? Ez megfelel-e a személypercepciójuknak (vonásskálák és predikció)? Szignifikáns eredményt csak a büntetett férfiak esetén kaptam. Az ő esetükben az agresszív epizódban a másik 3 csoporthoz képest több absztrakt állítmányt használtak, a proszociális, illetve a gondoskodó epizódban pedig kevesebbet.

DISZKUSSZIÓ

A vizsgálatom során nem sikerült igazolnom a nemi sztereotípiák létezését. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a férfiakat ne tartanák inkább agresszívebbnek, mint a nőket, hiszen számos kutatás (Banaji 2003) támasztja alá e sztereotípiák létezését.

A kapott eredmény mindössze arra a négy gimnáziumi osztályra vonatkoztatható, hiszen a kutatásom több szempontból is támadható az adatgyűjtést illetően.

Egyrészt a kutatásban részt vevő személyek száma rendkívül alacsony, nem elegendő ahhoz, hogy nagyobb populációra általánosítani lehessen. Ehhez további adatfelvételre lenne szükség. Másrészt, az általam használt tulajdonságlista nem biztos, hogy fedte az agresszió megnyilvánulási formáit. Eredeti szándékom az volt, hogy a történet után megítéltetett jellemzők ne torzítsák a diákok történetről szőtt attribúcióit, ezért nem tartottam helyesnek, ha közvetlenül rákérdezek, mennyire tartják agresszívnek Máriát, illetve Bélát. Utólag hibának vélem, hiszen a veszekedős, a barátságatlan, az idegesítő, a hideg, a felelőtlen, a modortalan és a beképzelt tulajdonságok nem fedik az agressziót, viszont vizsgálni lehetett volna, mennyire járnak együtt az agresszív jelzővel. A tulajdonságlista más szempontból is kifogásolható, hiszen túl sok jellemzőt ítéltetem meg a diákokkal. A sztereotípiák feltérképezésének szándéka állt ennek hátterében, de a faktoranalízis nem hozta meg a kívánt eredményt, és ezzel talán felületes, nem átgondolt válaszadást értem el. A faktoranalízis alkalmazásakor minél nagyobb a mintanagyság, annál megbízhatóbb faktorokat eredményez az elemzés, vagyis a kis elemszám kisebb megbízhatóságot eredményezett. Azonban szükséges volt ezen struktúra-feltáró módszer alkalmazása, hiszen nem voltak előre meghatározott függő és független változók, hanem a változók közötti összefüggések feltárására törekedtem.

Azt a hipotézisemet, hogy a bűnözőkről alkotott sztereotípiák szerint a bűnelkövetők inkább agresszívek, mint az átlagos emberek, csak részben sikerült alátámasztanom. A büntetett előéletűeket felelőtlenebbnek, modortalanabbnak és veszekedősebbnek tartják, mint a büntetlen személyeket, de a korrelációs kapcsolatok vizsgálatával megállapított további jellemzők tekintetében nem találtam szignifikáns eltérést a két csoport között. Ezt szintén okozhatták a fent vázolt problémák.

Vizsgálatom azt igazolta, hogy a személypercepció, vagyis a különböző személyiségvonások és viselkedés-értelmezések szempontjából a megítélt személy büntetett előéletéből fakadó sztereotípiáknak nagyobb a hatása, mint a neméből származóknak. Ezt okozhatja az is, hogy a diákok rendelkeznek saját tapasztalatokkal a nemi sztereotípiákkal illetően, de nincsenek valós, kézzelfogható élményeik az elítéltekkel kapcsolatban, ezért csak a sztereotípiákra támaszkodhatnak. Egyes vizsgálatok (Atkinson 2005) arra utalnak, hogy a különböző társadalmi csoportok tagjai közötti strukturált együttműködésen alapuló kapcsolatok csökkentik a sztereotipizálást, és elősegítik az individualizációt, mert így pontos, személyre szabott benyomásokat szerezhetnek a másik csoportról. Már pusztán a sztereotípiák észlelésünket és cselekedeteinket torzító jellegének felismerése elegendő lehet a sztereotípiák felülírásának igényéhez.

Semin és Fiedler (1992) nyelvi kategóriák modelljét részben sikerült csak igazolnom. Az általam kitalált történetben csak leíró igék szerepeltek, de a vizsgálati

személyeknek lehetőségük volt a konkrét–absztrakt dimenzió különböző pontjain elhelyezkedő nyelvi eszközökkel kifejezni az állítmányt. A diákok az agresszív epizód során használtak leggyakrabban absztraktabb megfogalmazást, ez legerősebben a büntetett előéletű férfiaknál jelent meg, de hasonlóan magas volt az absztrakciós szint a büntetlen férfiaknál és a büntetett nőknél egyaránt. A proszociális és a gondoskodó epizódot ennél lényegesen konkrétan fogalmazták meg. Ennek az lehet az oka, hogy e közül a három viselkedés közül az agresszió váltja ki a leghevesebb indulatokat. Az absztrakciós szint azonban sehol nem haladta meg az 1,83-at, vagyis többségében leíró igéket alkalmaztak a történet felelevenítésekor.

Ennek egyik lehetséges oka az, hogy az általam készített rövid történethez túlzottan ragaszkodtak, vagy nem sikerült eléggé kétértelművé tennem az egyes epizódokat, hadd döntsék el ők, hogy szituatív vagy vonásbeli okokra vezetik vissza a fiktív személy viselkedését.

Az, hogy a vizsgálatommal nem, illetve csak részben sikerült bizonyítanom a nemi és a büntetett előéletű személyekkel szemben támasztott sztereotípiák létezését, pozitívumként is felfogható. Ahogy a társadalom tagjai egyre több információval rendelkeznek egymásról, csökken a körükben az előítéletesség.

IRODALOM

- Antal Zsolt (2008): *A médiatartalom kvantitatív és kvalitatív mérési és elemzési metodikája, alkalmazott médiaanalízis*.
Interneten: http://tulipan.vjk.ppke.hu/modul/mcs124_Gazs%3Tibor.doc (2008. 03. 16.)
- Atkinson, Hilgard (2005): *Pszichológia*. Budapest: Osiris.
- Banaji, Mahzarin (2003): Implicit sztereotipizálás a személyekről alkotott ítéletekben. In uő.: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. Budapest: Osiris.
- Bartlett, Frederic Charles (1985): *Az emlékezés – Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest: Gondolat.
- Fehér Lenke (1999): Bűnözés, áldozattá válás, prostitúció. In Pongrácz Tiborné és Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Maass, Anne, Daniela Salvi, Luciano Arcuri and Gun R. Semin (1989): Language Use in Intergroup Contexts. *The Linguistic Intergroup Bias In Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (6): 981-993.
- Semin, Gün R. and Klaus Fiedler 1992. The inferential properties of interpersonal verbs. In Gün R. Semin and Klaus Fiedler (szerk.): *Language, interaction and social cognition*. London: Sage, 58–78.
- Smith, Eliot R. és Dian Mackie (2006): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.

II. TELEPÜLÉSEK, RÉGIÓK

BENEDEK DÁNIEL

KÖZÖSSÉGI TAGSÁG ÉS PARTICIPÁCIÓ: MAGYARORSZÁG ÉS FRANCIAORSZÁG

PROBLÉMAFELVETÉS

Dolgozatom fő mondanivalója annak kimutatásából áll, hogy milyen kapcsolat áll fenn közösségi tagság és társadalmi aktivitás között. Véleményem szerint akik nem tagozódnak be semmiféle csoportba, szervezetbe, egyesületbe kevesebb hajlandóságot mutatnak például arra, hogy petíciót írjanak alá, tüntetésre, politikai gyűlésre járjanak, illetve kevéssé érzik véleményüket a döntéshozók számára fontosnak. Hipotézisemet Magyarország és Franciaország esetében is vizsgálom.

Megállapításaimat a TÁRKI 2004-es ISSP Állampolgárság című adatbázisa alapján teszem, melyben 39 ország polgárainak véleményét kérdezték meg. A vizsgálat mérőeszköze standard strukturált kérdőív volt. Magyarországról 1035 személy került a mintába, Franciaországból pedig 1419 ember válasza olvasható.

BEVEZETÉS

Köztudott, hogy a demokrácia szó jelentése: a nép uralma. Meg kell különböztetnünk egymástól a közvetlen demokráciát, valamint a közvetett, vagy képvisleti demokráciát. Míg az első esetben minden egyes döntés előtt a népnek szavazati joga volt, és folyamatosan kifejtette véleményét, addig a második esetben a nép választott képviselői útján gyakorolja a hatalmat. A közvetlen demokrácia leginkább csak a kisebb méretű közösségekben lehet működőképes, mint például az ókori Görögország városállamai. Itt az emberek mindenről elmondták a véleményüket, az erre létrehozott fórumon, az ún. agórán, a piactéren. Ma már több milliós, százmilliós országokban ez nem járható út. Habermas hívta fel a figyelmet arra, hogy a közvetlen demokrácia működése (például állandó népszavazások) döntésképtelenné tenné az országokat. Nem lehet mindenről vitatkozni, mert a döntés hiánya rosszabb bármilyen döntésnél.

A modern tömegdemokráciákban sem tűnt el azonban a nép vágya, hogy aktívan beleszóljon a közügyekbe, politikába. Igaz, hogy az állampolgári tudat (vagyis

az aktív politizálás) visszaszorult – melyet a nyugati országokban is megfigyeltek (Putnam 2002) –, ám a politikából való általános kiábrándultság ellenére sem tűnt el teljesen. Ennek elősegítésére ma is léteznek különböző állampolgári kezdeményezések, nyomáscsoportok, lobby szervezetek, szakszervezetek stb.

Nem mindenki tartja azonban utópiának azt a gondolatot, hogy az emberek széles tömegét vonjuk be a döntéshozatali mechanizmusba a XXI. században. Giddens (1999) *A harmadik út* című munkájában foglalkozik a demokrácia problémájával, többek között a közvetlen demokrácia felé való elmozdulás szükségességének gondolatát vázolja fel. A szerző szerint a politikusok iránti bizalom csökkent, ám magába a demokráciába vetett hit nem. Giddens művében kifejti, hogy az államnak meg kell reformálnia magát több területen is. Először is meg kell erősítenie a legitimitását, hiszen a kétpólusú világrend összeomlásával megszűnt az ellenségkép.

További problémaként említi a szerző, hogy az állam túlbürokratizálódott szinte minden területen, így nem képes felvenni a piaci fegyelem alatt működő vállalkozásokkal a versenyt. Ezen kívül fontosnak véli Giddens a választási szisztéma megváltoztatását is, hiszen közös nagy ellenségképek helyett inkább közös globális kockázatokkal (Beck 2005) kell szembenéznie mindenkinek: „A globalizáció lefelé irányuló nyomása nemcsak lehetővé, hanem egyenesen nélkülözhetetlenné teszi az ortodox választási folyamatoktól eltérő demokratikus eljárások életbe léptetését. Az úgynevezett „demokratikus kísérletek segítségével” (közvetlen helyi demokrácia, számítógépes szavazás, esküdtszék és más lehetőségek) az állam helyreállíthatja közvetlenebb kapcsolatát a polgárokkal, és viszont” (Giddens 1999: 89).

Nem csak a választásokba, döntésekbe kell Giddens szerint a laikusokat bevonni. A szerző egy példán keresztül érvel állítása mellett. Kaliforniában kockázat-elemző bizottságokat hoztak létre szakemberekből és laikusokból egyaránt. Munkájuk végére világossá vált, hogy a kívülálló szemével a polgárok sok olyan fontos dolgot vetettek föl, amely a mérnököknek, tudósoknak eszükbe sem jutott.

Összességében Giddens célja a citoayen kultúra újraélesztése: „Az aktív civil társadalom kinevelése a harmadikutas politika alapeleme.[...] Az államnak és a civil társadalomnak partneri viszonyt kell fenntartania” (Giddens 1999: 93). A szerző szerint ehhez a feladathoz szükség van az állam segítségére is: támogatnia kell mindenféle magánkezdeményezést, önkéntes szervezetek munkáját, valamint vissza kell szorítani a bűnözést, ugyanis Giddens szerint nem alakulhat ki polgári mentalitás és praxis ha a közterek utcák veszélyesek. Ebben az esetben az emberek elkerülik ezeket, inkább otthon maradnak, így nem tud megindulni a polgárság szerveződése az éttermekben, kávéházakban stb.

Látható tehát, hogy az aktív civil élethez valamiféle csoportintegráció szükséges. Utasi (2002; 2008) korábbi kutatásai azonban kimutatták, hogy szerteágazó közösségi kapcsolatokkal jobbra a kedvező anyagi feltételek között élők rendelkeznek, továbbá „a poszt-szocialista országokban alacsonyabb a baráti kapcsolatot számon tartó népesség aránya is, alacsonyabb az informális magántársasági kapcsolatkört ápoló, vendégséggel azt megerősítő válaszadó, s magasabb a közéletbe saját részvételét feleslegesnek ítézők aránya” (Utasi 2009). A közélet hiányát Offe (1992) és Dahrendorf (1990) azzal magyarázza a volt szocialista országokban, hogy a demokratikus közélet elsajátításához egyfajta tanulói szükségesség, melyben a fiatal demokráciák még kezdőknek mondhatók.

Dahl (1989) és Barber (2004) szerint aktív állampolgári tudat és praxis nélkül nehezen tekinthető a demokrácia demokráciának. Dahl munkájában felhívja a figyelmet néhány kritériumra, melyek elmaradása esetén sérül a demokrácia alap gondolata, mindketten egybehangzóan állítják, hogy közösségi részvétel, a közügyek iránti érdeklődés nélkül demokráciáról nem beszélhetünk.¹

A rövid bevezető után a dolgozat további részeiben az empirikus adatokat mutatom be. A tendenciák, kereszt táblák bemutatásakor először kizárólag Magyarországot tárgyalom, bemutatom az alapeloszlásokat, és a különböző háttérváltozók szerinti rendezettségét, majd rátérek Franciaországra. A tanulmány végén megpróbálom a kapott adatokat a két ország vonatkozásában összevetni, magyarázni.

CSOPORTOKHOZ, PÁRTHOZ, SZERVEZETEKHEZ VALÓ TARTOZÁS MAGYARORSZÁGON

Magyarországon az embereknek töredéke tartozik valamilyen párthoz, 93%-a a megkérdezetteknek sosem volt tagja semmilyen pártnak, 5,6%-a korábban volt. A szakszervezeti tagságunk vonatkozásában az aktív tagok aránya alacsony, mindössze 4,4%. Korábban az emberek közel 40%-a aktív tag volt, a megkérdezettek fele pedig soha nem volt az. Az egyházi, vallási gyülekezetek számát nézve ismét némi visszaesés tapasztalható. A passzív tagok száma magasabbnak mondható az előző két kategóriához képest, ez 20,4%. Az aktív tagok száma majdnem 9%, ám a „sosem volt tagja” választ is az emberek 67%-a adta.

A sport, szabadidős vagy kulturális tagságunk ugyancsak eléggé hiányos. Az emberek majdnem 80%-a soha nem volt tagja semelyiknek, és mindössze 4,8% aktív tag. Végül, a más önkéntes szervezetre is kimagaslóan sokan mondták, hogy sosem volt tagja: az emberek 92,2%-a válaszolt így.

¹ Az elméleti áttekintés során Utasi Ágnes A közösségi kapcsolatok és a közélet című tanulmányára támaszkodtam (2009).

Hipotézisemben azt fogalmaztam meg, hogy azok az emberek, akik nem tagjai semmilyen civil szervezetnek, vagy nem is voltak soha, azok nagyobb számban fogják azt mondani, hogy az ő szavuk úgysem számít a politikában, hogy a kormányt nem érdekli, amit ő mond, stb.

Nézzük meg először annak a kérdésnek az egész mintában az eloszlását, hogy „az olyan embereknek mint én, nincs beleszólásuk abba, hogy a kormány mit csinál”. A válaszlehetőségeket a recode eljárással összevontam három kategóriába. Az embereknek a 67,5%-a egyetért ezzel az állítással, 18% egyet is ért, meg nem is, 14,5% pedig nem ért egyet.

Keresztábrában megvizsgálva a fenti kérdést, valamint a politikai párthoz való tartozást szignifikáns kapcsolatot találtam a két változó között. Akik soha nem voltak semmilyen pártnak a tagjai, azoknak a 68,2 %-a ért egyet azzal az állítással, hogy nincs beleszólása, a kormány munkájába. Jelen van azonban az ellentét is: ezen emberek 17,7%-a egyet is ért, meg nem is, 14% pedig nem ért egyet. Ez a kérdés véleményem szerint nem csak azt mutatja, hogy azért gondolják az emberek, hogy nincs beleszólásuk a kormány munkájába, mert nem voltak vagy jelenleg nem párttagok, hanem sokkal inkább a politikából való általános kiábrándultságot is jelezheti.

Nézzük meg ugyanezt a kérdést egy másik csoporthoz tartozás esetén. A szakszervezetekkel kapcsolatban is hasonló eredményeket kapunk: akik soha nem voltak tagjai szakszervezetnek, azoknak az embereknek a 67,3%-a szerint nincs beleszólása a politikába. Ami meglepő az az, hogy akik korábban tagjai voltak valamilyen szakszervezetnek, azoknak az embereknek is a 67%-a mondta ugyanezt. Jelen kérdés vonatkozásában tehát nem bizonyult igaznak az előfeltevésem.

A „Nem hiszem, hogy a kormányt érdekelné, amit a hozzám hasonló emberek gondolnak” állítás esetében közel ugyanaz a válaszok megoszlása, mint amikor azt kérdezték, hogy van-e beleszólásuk az embereknek abba, amit a kormány csinál, ezért most ennek a válasznak a százalékait nem részletezem.

Vizsgáljuk meg szintén ezt a kérdést a különböző csoporttagságokkal összefüggésben. Az egyházi vallási csoportokhoz tartozással kapcsolatban az eredmények nem szignifikánsak, a többivel igen. Eltekintenek itt is a különböző százalékkértékek ismertetésétől, rendre ugyanolyan eredményeket kaptam.

Általánosságban elmondható, hogy azok, akik soha nem voltak semmilyen szervezet tagjai, rendre a legnagyobb arányban azt válaszolják, hogy nincs beleszólásuk a politikába, illetve hogy a kormányt nem érdekli a véleményük. Fontos megjegyezni azonban, hogy az adatokkal óvatosan kell bánni, hiszen hazánkban

rendkívül alacsonynak mondható bármilyen csoporttagság/szervezeti tagság, így a számok félrevehetnek bennünket.

Megvizsgáltam, hogy hogyan alakul a csoportokhoz kötődés „A politikusok vegyék figyelembe az állampolgárok véleményét döntéshozatal előtt” állítás vonatkozásában. Erre a kérdésre az emberek kimagaslóan magas százaléka azt mondta hogy nagyon fontos, így a többi kategóriákban elemezhetetlenül alacsony volt az elemszám.

A kérdőív vizsgálta azt is, hogy az emberek mennyire érzik magukat kompetensnek a politikában. A magyarok 40%-a egyetért azzal az állítással hogy más emberek jobban értenek a politikához, mint saját maguk, míg körülbelül 30% nem.

Mivel a hétfokú skálán mért válaszokat az alacsony elemszám miatt nem lehet értelmezni (a válaszlehetőségek összevonása után sem), illetve ugyancsak problémás a különböző csoporttagságokkal való összevetés az elemszámok miatt, ezért megnéztem, hogy kaphatok-e értékelhető válaszokat akkor, ha a különböző társadalmi szerepvállalásokkal kapcsolatban vizsgálom meg a fenti állítást.

Valószínűsítem, hogy azok az emberek, akik egyetértenek azzal az állítással, hogy a legtöbb ember járatosabb a politikában kisebb arányban, vagy egyáltalán nem vesznek részt különböző társadalmi, politikai szerepvállalásban, sőt valószínűleg nem is akarnak soha. Lássuk először az alapeloszlásokat: itt már szimmetrikusabb válaszokat tapasztalhatunk, mint az előző esetekben. Az emberek 39,8%-a egyetért, járatosabbnak tartja a többi embert a politikába saját magánál, 29,8%-uk adta az is-is választ, 30,4% pedig nem ért egyet a fenti állítással.

Keresztábrában vizsgálva ezt a kérdést a társadalmi szerepvállalásokkal szignifikáns eredményeket kaptunk, igaz nem túl nagy elemszámokkal. A táblából kiolvasható, hogy azok az emberek, akik nem értettek egyet az állítással, a legnagyobb százalékban mondták azt, hogy az elmúlt egy évben részt vettek tiltakozó levél, vagy petíció aláírásában, illetve azt, hogy régebben vállaltak ilyen szerepet. Akik pedig egyetértettek, azok mondták a legtöbben, hogy nem vettek részt semmi ilyesmi, és nem is akarnak.

Azok az emberek pedig, akik nem osztják a véleményt, miszerint mások jobban értenének a politikához mint ők, a többi csoport közül a legnagyobb százalékban mondták, hogy az elmúlt egy évben vagy régebben részt vettek tüntetésen, demonstráción.

Ugyanez mondható el a politikai gyűlésekkel kapcsolatosan is. Ez a csoport képviseltette magát ilyen gyűléseken a legnagyobb százalékban. Továbbá a kapcsolatfelvétel, vagy annak kísérlete politikussal, civil szervezettel is ehhez a csoporthoz köthető.

A különböző politikai, társadalmi szerepvállaláson túl még egy kérdés alkalmas lehet az állampolgárok politizálásra való hajlandóságának a meghatározásában. Szerepelt a kérdőívben az a kérdés, hogy ha az „Országgyűlés elfogad egy olyan törvényt, amit a megkérdezett igazságtalannak tart, akkor milyen valószínű, hogy a megkérdezett egyedül, vagy másokkal összefogva képes lenne ez ellen tenni valamit”. Most is először vessünk egy pillantást az alapeloszlásra: az emberek 13%-a szerint valószínű, hogy tudna ez ellen tenni valamit, a megkérdezettek fele azonban úgy véli, hogy egy ilyen esetben tehetetlen lenne.

A politikában való jártassággal együtt vizsgálva azt találtam, hogy aki szerint a legtöbb ember jártasabb a politikában, mint ő maga, azoknak a 60%-a meg van győződve arról, hogy semmit nem tudna elérni abban az esetben, ha egy törvény életbe lépését kellene megakadályozni. Feltételezem, hogy a franciáknál erre vonatkozólag sokkal kisebb százaléktételeket fogunk kapni.

Megnéztem azt a kérdést is, amely azt vizsgálja, hogy a megkérdezett szerint mennyire valószínű, hogy az Országgyűlés komoly figyelmet szentelne a követeléseknek. A válaszolók 8%-a szerint valószínű ez, míg a 92%-uk szerint ez nem valósulna meg.

A politikai elképzelések képviselése, hangoztatása nem csak hivatalos közegben lehetséges. Lényegében azt mondhatjuk, hogy a polgári magatartás épp az ellenkezőjét jelenti: a polgári mozgalmak kiindulópontjai nagyon sok esetben kávéházak, szalonok, baráti társaságok voltak. Ebből kiindulva érdemes megvizsgálnunk két újabb kérdést: az egyik arra irányul, hogy a megkérdezett milyen gyakran beszélget politikáról barátokkal, rokonokkal, munkatársakkal, a másik pedig arra, hogy a megkérdezett milyen gyakran próbálja barátait, ismerőseit meggyőzni kialakult politikai álláspontjáról.

Fontos kérdések ezek, hiszen az állampolgári tudat már ezen a szinten megnyilvánulhat. Nem csak azt kell politizáláson értenünk, hogy valaki petíciókat ír alá, gyűlésekre, sztrájkokra jár, hanem azt is, ha valaki a mindennapjaiban tanúsít politikai magatartást, a saját környezetére hatni igyekezvén. Sőt tulajdonképpen ez tekinthető az igazi citoayen magatartásnak.

A kialakult politikai vélemény hangoztatása mások meggyőzése céljából a következőképpen fest: az emberek 5,9%-a gyakran próbálja meggyőzni véleményéről barátait ismerőseit, 19,3%-a néha, 25,5%-a ritkán, 49,3%-a pedig soha.

Úgy gondoltam érdemes ezt a változót is keresztátlába tenni a politikai jártaságot vizsgáló kérdéssel. Aki azt vallja, hogy más emberek jobban értenek a politikához, azok 61%-a soha nem próbálja barátait, ismerőseit meggyőzni politikai igazáról. Akik pedig nem fogadják azt el, hogy mások jobban értenek a politikához, azok 12%-a gyakran megpróbálja ismerőseit meggyőzni az igazáról, ha politikai kérdésre terelődik a beszélgetés.

Feltételezésem szerint akik gyakrabban hajlandóak ismerőseiket saját igazukról győzködni, azok az emberek esetleg hajlamosabbak például egy petíció aláírására. Az elemszámok alacsonyága azonban arra int bennünket, hogy óvatosan kezeljük a kérdést.

Annyi megállapítható, hogy akik megpróbálják meggyőzni gyakran, vagy néha barátait, azok nagyobb számban hajlandóak egy petíció aláírására, vagy a múltban írtak is már alá.

A FONTOSABB VIZSGÁLT VÁLTOZÓK ALAPELOSZLÁSAI FRANCIAORSZÁG VONATKOZÁSÁBAN

Akárcsak hazánk esetében, itt is a változók alapeloszlásaiból induljunk ki. Franciaországban sem mondható jelentősnek az emberek politikai pártokba való betafozódottsága, a megkérdezetteknek 87,5%-a soha nem volt tagja semmilyen politikai pártnak.

A szakszervezeti tagságban már kimagasló különbségeket találunk a két ország között: Franciaországban több mint kétszer annyian szakszervezeti tagok, mint nálunk. Érdekes az is, hogy az egyházi szervezethez való tartozásnál hazánkban magasabb az aktív tagok száma. A sport egyesülethez való tartozásban óriási különbség van a két ország között: míg nálunk az embereknek csak a 4,8%-a aktív tag, addig a franciáknál ugyanez a szám 32%. A más önkéntes szervezethez való tartozást is sokkal nagyobb számban jelölték meg, mint hazánk fiai-lányai: a franciák 24,3%-a mondta ezt a válaszlehetőséget.

Nézzük meg Franciaország vonatkozásában is az arról az állításról alkotott véleményeket, hogy az olyan embereknek mint én, nincs beleszólásuk abba amit a kormány csinál. Lényegében a franciák a teljes inverzét jelentik a magyar válaszoknak. A magyaroknak közel 70%-a egyetértett ezzel a kijelentéssel, míg a franciáknak mindössze 8%-a adta ezt a választ.

Megvizsgáltam ezt a kérdést a párttagsággal kapcsolatban, ám nem találtam szignifikáns kapcsolatot. A szakszervezeti tagsággal azonban figyelemreméltó adatokra bukkanhatunk. Korábbi feltételezésem alapján, a különböző csoporttagságok alapján jósolható lesz az is, hogy az emberek mennyire érzik lehetségesnek a politikába, különböző döntésekbe való beleszólást.

A francia adatok alapján azonban kijelenthető, hogy a csoporttagság nincs befolyással erre, ugyanis csoporttagságtól függetlenül az embereknek 80-90%-a nem ért egyet a fenti állítással. Ha a sporttagságra vonatkozó kérdést vizsgáltam meg ebben az összefüggésben, akkor is ugyanezt kaptam.

„A legtöbb ember járatosabb a politikával és a kormánnyal kapcsolatos kérdésekben mint én” állítással a franciák 54%-a nem ért egyet, míg a magyaroknál ugyanez a százalékkérték 30% volt. Kíváncsi voltam arra is, hogyan viszonyulnak ezek az emberek a különböző társadalmi szerepvállalásokhoz. Akik nem értenek egyet a fenti állítással, azoknak az embereknek a 40%-a az elmúlt 12 hónapban írt alá valamilyen petíciót. Figyelemre méltó az is, hogy a franciák nem gondolják, hogy csak az szólhat bele a politikába, döntéshozatalba, aki úgy érzi, hogy ért a politikához: akik úgy vélik, hogy náluk a legtöbb ember járatosabb a politikában, azoknak az embereknek majdnem 30%-a szintén írt alá valamilyen tiltakozó levelet.

Hazánkban azt tapasztaltuk, hogy az alapján lehetett csoportosítani a válaszadókat, hogy a fenti kérdéssel kapcsolatban milyen álláspontra helyezkedtek. Nálunk azt láttuk, hogy a többi embert a politikában járatosabbnak ítélték rendelkeztek a legkisebb társadalmi szerepvállalással.

Nézzük meg ezek után azt is, hogy a francia emberek mit gondolnak arról, képesek-e tenni valamit egy rossz intézkedés, törvény ellen. Itt is tapasztalhatóak lényeges eltérések az országok között: a magyarok kb. 20%-a érzi azt, hogy tehetne ez ellen valamint, míg a franciáknak körülbelül a fele.

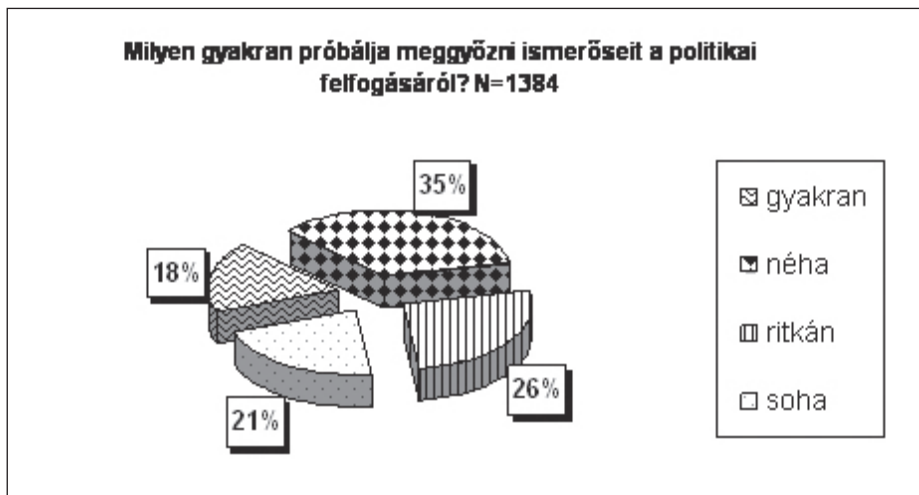
Kíváncsi voltam arra, hogy a szakszervezeti tagság milyen hatással van erre az állításra. Szignifikáns kapcsolatot találtam a két változó között. A szakszervezetek aktív tagjainak a 38,4%-a szerint nagyon valószínű, hogy tudna valamit tenni a negatív döntés ellen, azonban megtalálható egy első látásra kicsit szokatlan adat is: akik soha nem voltak semmilyen tagjai szakszervezetnek, azoknak is a 30%-a úgy vélekedik, hogy elég valószínű, hogy meg tudná változtatni a helyzetet. Mindez véleményem szerint azt is mutatja, hogy a francia emberek nem csak a szakszervezeteken belül képzelik el a politikába való beleszólást.

Vizsgáljuk meg a franciák esetében is, hogy a saját környezetükben mennyire propagálják politikai nézeteiket, mennyire próbálnak meggyőzni másokat, illetve a barátokkal, rokonokkal való összejövetel esetén milyen gyakran politizálnak. Az előbbire lásd az 1. ábrát.

A franciák 14,1%-a mondta, hogy gyakran politizál baráti összejövetelekkor, 48,1% néha, 26,9% ritkán, 10,9% pedig soha. Nézzük meg, akárcsak hazánk esetében, hogy az ezekre a kérdésekre különböző válaszokat adókhöz, milyen társadalmi szerepvállalás párosul. Szignifikáns kapcsolatot találtam a két változó között. Azok az emberek mondták a legnagyobb százalékban, hogy aláírtak valamilyen tiltakozó levelet, petíciót, akik gyakran beszélnek a politikáról, a megkérdezettek fele található itt. Elmondható, hogy minél kevesebbszer beszélgetnek az

emberek barátokkal, ismerősökkel politikáról, annál kevesebben mondták, hogy az elmúlt egy évben aláírtak valamilyen tiltakozó levelet.

1. ábra: Rábeszélési hajlandóság a francia társadalomban

Egy dolgot szeretnék még ezzel kapcsolatban kiemelni: a politikáról való beszélgetés gyakoriságától függetlenül az embereknek körülbelül 40-42% nyilatkozta azt, hogy régebben részt vett már ilyenben. Véleményem szerintem ez jól mutatja a francia társadalom nagyobb aktivitását, hiszen akik soha nem beszélgetnek politikáról, azok az emberek is ezt mondták. Magyarországon azt láttuk ezzel szemben, hogy akik nem beszélgetnek politikai témákról, azok nem is vesznek részt soha semmilyen társadalmi szerepvállalásban

Nem mutatható ki viszont egyértelmű kapcsolat a politikai véleményről való meggyőzés, illetve a demonstráción való részvétel vonatkozásában. Akik azt mondták, hogy csak ritkán próbálnak meggyőzni másokat politikai véleményük helyességéről, ők mondták a legnagyobb százalékban, hogy régebben szerepet vállaltak tüntetéseken (46%).

ÖSSZEFOGLALÁS

Munkámban arra törekedtem, hogy a vizsgált változók egymásra gyakorolt hatását kimutassam. Nem arra voltam kíváncsi jobbra, hogy az egyes kirajzolódó csoportokról mit mondhatunk kor, iskolai végzettség alapján, hanem arra, hogy az egyes csoportra jellemző dolgok hogyan befolyásolják véleményüket és tetteiket más kérdések, beállítódások vonatkozásában.

Láthattuk, hogy lényeges eltérések vannak a két ország civil társadalma között. Míg nálunk szinte senki nem tagja semmilyen egyesületnek, és nem is volt (kivéve a szakszervezet), addig a franciáknak igen nagy százaléka rendelkezik valamilyen csoporttagsággal.

A felállított hipotéziseim csak részben helytállóak, és azok is inkább csak Magyarországra érvényesek. Hazánkra igaz az, hogy akik nem tagjai különböző csoportoknak, azok nagyobb számban zárkóznak el a politikától, politikai szerepvállalástól. Fontos különbség volt a két ország között abban is, hogy mit gondolnak arról, van-e beleszólásuk a politikába. A magyarok szerint nincs, míg a franciák szerint van. A franciáknál fontos kiemelni, hogy nem állja meg az a hipotézisem a helyét, hogy jobbra csak a csoporttagsággal rendelkezők érzik úgy, hogy beleszólhatnak a politikába, hiszen csoporttagságtól függetlenül ezt a választ adták az emberek.

Fontosnak tartom azt is kiemelni, hogy a franciáknál nem jelenet akadályt a politikai aktivitásban az, ha nem érzi magát kompetensnek. Láttuk, hogy azok az emberek is írnak alá különféle petíciókat, akik úgy gondolják mások sokkal jártasabbak az ilyen kérdésekben. Nálunk ez nem mondható el: akik nem érzik kompetensnek magukat, nem vállalkoznak ilyen akciókra.

A francia emberek politikai önállóságát támasztotta alá, továbbá szerintem az is, hogy láttuk, nem csak a szakszervezetben belül gondolják azt, hogy a politikai döntések megváltoztathatóak. További jó példa az is, amikor megnéztük a politikáról való beszélgetés és a petíció aláírás kapcsolatát. A franciáknak körülbelül 40% mondta azt, hogy részt vett petíció aláírásában úgy, hogy közben nem igazán beszélget a politikáról. Hazánkban ezzel szemben azt találtuk, hogy a politikáról nem beszélgetők nem vesznek részt semmilyen polgári akcióban, holott egy petíció témája eltérhet gyökeresen a politikától.

IRODALOM

- Barber, Benjamin R (2004): *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. University California Press.
- Beck, Ulrich (2005): *Mi a globalizáció? A globalizmus tévedései – válaszok a globalizációra*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven, London: Yale University Press.
- Dahrendorf, Ralf (1990): *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto and Windus.

- Giddens, Anthony (1999): *A harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása*. Budapest: Agóra Marketing.
- Offe, Claus (1992): Demokratikusan tervezett kapitalizmus? A demokrácia-elmélet szembeállítás a kelet-közép-európai hármass átmenettel. *Szociológiai Szemle* 2 (1): 5-21.
- Putnam, Robert (2002): *Democracy in flux. The evolution of social capital in contemporary society*. Oxford University Press.
- Utasi Ágnes (2002): *A bizalom hálójája. Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest: Új Mandátum.
- Utasi Ágnes (2008): *Éltető kapcsolatok*. Budapest: Új Mandátum.
- Utasi Ágnes (2009): A közösségi kapcsolatok és a közélet. In Felek Gábor (szerk.): *Közösségi relációk*. Szeged: Belvedere Meridionale.

BOROS JULIANNA

A TELEPÜLÉSI SZEGREGÁCIÓ FELTÉTELEZETT OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

BEVEZETŐ

Magyarországon a területi- és társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltást követően felgyorsult. A települések között nemcsak a népességszám tekintetében, hanem a lakosság társadalmi összetételére, munkaerő-piaci helyzetére vonatkozóan is jelentős eltérések tapasztalhatók. A társadalmi csoportok közötti távolság egyre növekszik: megemelkedett a lemaradó és „szegregálódó” települések aránya.

A leghátrányosabb helyzetű térségek/régiók kiterjedése is egyre bővül, és a társadalmi-gazdasági problémák egyes területi gócpontokban koncentrálnak. A térbeli szegregáció immár nemcsak településen belül jelenik meg, hanem egész térségekre, régiókra jellemző. Az okok és következmények között szerepel az adott terület alacsony foglalkoztatási rátája, a munkanélküliség magas aránya, a munkahelyek hiánya, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők elvándorlása, s helyükre rossz (vagy rosszabb) helyzetben lévő, szegény népesség beköltözése, akik közt a cigány származásúak aránya magas.

A területi szegregációval kapcsolatban gyakran olvasható, hogy a cigány népesség (és a tartós munkanélküliek, mélyszegénységben élők, stb.) területi elhelyezkedése, beköltözése, létszámának arányos növekedése miatt alakul ki. Kutatásom során ezzel ellentétes logikai előfeltevést fogalmaztam meg, ti. a térbeli szegregáció, az ún. funkcionális gettósodás (mely a települések közigazgatási funkciók elvesztése miatt hátrányos helyzetű térségek kialakulását jelenti) folyamata korábban jelenik meg a településeken, mint a cigány népesség arányszámának növekedése vagy megjelenése. Vagyis egyes településeken (aprófalvakban) a cigányság magas aránya inkább azzal magyarázható, hogy a település funkcióvesztése, hátrányos helyzete¹ miatt a helyi lakosság kitörési lehetőségei beszűkültek, helyben maradnak, s helyzetük konzerválódik (vagy rosszabbodik), s ezzel egy időben a

¹ Pl. munkanélküliség magas aránya, elmaradó infrastrukturális fejlesztések, közlekedési problémák, a település csökkenő vagy megszűnt közigazgatási szerepe.

szegregáció mértéke megnő. A fő kérdés, hogy a térbeli szegregáció ok vagy következmény?

Hipotézisem és a kutatói kérdéseim pontosítása érdekében kutatás végeztem 2009. szeptember–december között, mely során a kiválasztott kistérségen (Sellyei Kistérség) belül a legnagyobb mikro-térség (vajszlói) településeinek vezetőit kerestem fel és készítettem félig strukturált interjúkat. Az összesen 13 polgármesterrel és 2 körjegyzővel készült interjúk alapján mutatom be a mikro-térséget. Ezen fel-táró jellegű kutatás eredményeinek összefoglalására törekszem jelen tanulmányban.

KUTATÓI KÉRDÉSEK

Fő kutatói kérdésként definiálható, hogy a térbeli szegregáció ok vagy következmény?² A szegregáció okai között feltételezem a településszerkezet, társadalomszerkezet változásait azok összefüggéseit, illetve a települések funkcióvesztésének következményeit.

Kérdés, hogy milyen összefüggés tapasztalható a településszerkezet és a társadalomszerkezet alakulása között? Hogyan jött létre és alakult ki a térbeli szegregáció (települések között és településen belül)? Mi jellemző napjainkban a települések lakosságának életére? Megélhetési lehetőségek? Problémák? Milyen arányban változott a lakoságon belül a kisebbségek, főként a cigány népesség aránya? Ha változott? Hogyan történt a változás? Milyen okai és következményei voltak a változásnak? Mennyire jellemző a cigány népesség térbeli szegregációja a kistérségben (települések között, ill. településeken belül)?

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az 1950-es években a településfejlesztés nem vált a tervgazdaság részévé. Az 1950-es évek elején a Népgazdasági Tanács a beruházási források elosztása szerint 3 osztályba sorolta az ország településeit:

1. kiemelt beruházási kerettel rendelkező települések (BP és az ún. szocialista városok),
2. fejleszhető, vonzáskörzeti szerepkörrel rendelkező települések (a városok nagy része),
3. beruházási tilalom alá eső egyéb települések (falvak).

2 A szegregáció okai között feltételezem a településszerkezet, társadalomszerkezet változásait azok összefüggéseit, illetve a települések funkcióvesztésének következményeit.

1959-ben először fogalmaztak meg kifejezetten területi célú fejlesztési politikát (az ipar decentralizálásának jegyében), melynek célterületei lettek a vidéki nagyvárosok (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr). Ennek következtében a vidéki munkaerőpiac átrendeződött, a napi ingázók száma dinamikusan növekedett³ (Valuch 2001).

1959-61 között a mezőgazdaság kollektivizálása megváltoztatta a vidéken élők megélhetési stratégiáit. A korábban szabadfoglalkozású parasztokat az újonnan létrehozott mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe irányították, a termelőszövetkezeteket először településenként, majd több települést összevonva centralizálták, a falvakat „körzetesítették”. Eközben a közigazgatási intézményeiket „magasabb rendű” településekre szervezték át, így a funkció (gyakran hivatal és oktatási intézmények) nélkül maradt települések helyzete fokozatosan hanyatlásnak indult. Főként a fejlesztési források kivonása érintette súlyosan ezeket a területeket, így az Ormánság ezen részét is.

Önálló településpolitikai elképzelések 1962-ben születtek. Az Országos Területfejlesztési Kereterv ideológiája szerint az iparosítás megoldja a lakosság problémáit, ezért a települések fejlesztésének tervezésekor fő szempontként szerepelt, hogy adott település képes működtetni, befogadni az iparosítást. A tervezés során úgy gondolták, hogy a városban zajló ipartelepítés vonzó lesz a korábban mezőgazdasági munkát végző lakosság számára ennek következményeként a munkavállaló áttelepül a városban a munkavégzés miatt (Enyedi 1997). A fenti tervzet nem jutott el a megvalósításig, mégis fő ideológiája hatással volt a későbbi településhálózat fejlesztésére.

1971-ben törvény született az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióról (OTK). A koncepció célja volt, hogy a különböző településtípusokon élők életkörülményeinek közelítése, a városiasodás kibontakoztatása volt. A hangsúlyt (az ipartelepítés mellett) az életviszonyok településhálózaton belüli kiegyenlítésére helyezték. A településeket a közösségi intézményeik és szolgáltatásaik szerint 9 osztályba sorolták: 1. országos központ (főváros); 2. felsőfokú központ; 3. részleges felsőfokú központ; 4. középfokú központ; 5. részleges középfokú központ; 6. kiemelt alsófokú központ; 7. alsófokú központ, 8. részleges alsófokú központ; 9. falu. A települések 64%-át a nem fejlesztendő kategóriába sorolták be (Valluch 2001).

A magyar községeket fejleszthető és nem fejleszthető településekre osztották. A 3000 főnél kevesebb lakosú települések a „nem fejleszthető” kategóriába kerül-

³ Az 1980-as évektől, de leginkább a rendszerváltozás környékén a létrehozott munkahelyek többsége megszűnt, s a korábban ingázó munkások, munkanélkülivé váltak és visszatértek lakóhelyükre, ahol munkalehetőségek számra fokozatosan csökkent az 1960-as évektől, s az 1990-es évekre teljesen megszűnt a helyi munkaerőpiac, hiszen a munkavállalók jelentős rész ingázó volt.

tek, ezeken a településeken fejlesztések csak különösen indokolt esetben történtek. A koncepció máig ható következménye, hogy az aprófalvak elmaradottsága sokkal nagyobb mértékű a 3000 főnél több lakosú településekhez képest (Belényi 1984).

1980-as években az előző elképzelések már nem, újabbak pedig még nem érvényesültek. Egy-egy település helyzete attól vált függővé, mennyire erős lobbipozíciókkal rendelkezett a politika különböző szintjein. Az 1989 előtti években a leglényegesebb változás a helyi tanácsok önállóságának lassú növekedése.

Az 1960-as években indult meg a helyi lakosok elvándorlása, a nagyfokú iparosítás nyomán a képzettebb, fiatalabb korosztály inkább az iparfejlesztés szempontjából „fejlődő” településekre költözött jobb munka és megélhetés reményében. A településeken maradt lakosság kizárólag a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél tudott elhelyezkedni, illetve később Vajszlón létrejött a Ganz műszergyár mint munkaadó. Elsősorban azok maradtak, akiknek vagy nem volt más választásuk, vagy pedig a termelőszövetkezet létrehozói, korábban birtokosok voltak. Ebben az időszakban az Ormánságról tömeges elvándorlás indult meg, a népességfogyás napjainkig jellemzi a településeket (néhány települést kivéve, pl. Piskó). A gazdasági helyzet megváltozásával és az elvándorlás miatt az ingatlanok többsége eladhatatlanná vált. Az üresen maradt házakba beköltözők a többnyire elszegényedett, helyben maradt lakosokhoz képest is sokkal rosszabb körülmények közül érkező családok, főként cigányok voltak. A munkalehetőségek csökkenése következtében a beköltözők sem találtak más megélhetési forrást, mint a helyi termelőszövetkezet, főként idényjellegű munkákat végeztek, illetve napszámosként cselédmunkát vállaltak a helyi lakosoknál. A bevándorló cigányok korábban elsősorban fával, a fa megmunkálásával foglalkoztak.

CIGÁNY NÉPESSÉG

Korábbi források (Kiss Géza, Elek Péter, Hilscher Zoltán) is említik a települések mellett (pl. Kemse, Piskó, Hirics) felépített oláh cigány telepet, s hogy a cigány népesség a fa megmunkálásával, teknővájással foglalkozott.⁴ A vajszlói mikrotérséghez tartozó településeken az 1960-as években két nagyobb cigánytelepet találunk, az egyik inkább erdős területen, de ártéren, a másik kifejezetten vizegyűjtő, árteres területen épült. 1972 nyarán a Dráva folyón olyan árhullám keletke-

4 Fontos itt megjegyezni, hogy a teknővájás elsősorban a beás cigány közösség tagjainak tradicionális mestersége, míg elnevezésük megtévesztően „oláh” vagyis a romani cigány közösséget feltételez. Jellemző, hogy a cigány népességet korábban egy népcsoportnak tekintették, így a különböző nyelvi csoportokat a hivatalos iratok nem is tartották számon.

zett, ami a folyó menti településeken komoly kárt okozott⁵. A térség déli részén, a Dráva folyóhoz közel 3 település (Piskó, Vejtí, Hirics) közötti területen lévő két cigánytelepet (nagyhídi és a mocsolai cigánytelep) árvíz öntötte el, és a családok elvesztették otthonaikat. Ebben az időszakban hajtották végre az 1965-ben elfogadott „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” intézkedő rendeletet (2/1965. ÉM-PM együttes rendelet), mely szerint a telepek felszámolása során az ott élő lakosok elhelyezéséről többek között az állampolgári tulajdonban lévő, üresen álló családi házak megvásárlásának lehetővé tételével kell gondoskodni, hosszú lejáratú (25 év) kamatmentes kölcsönt biztosítva. Ennek következtében a helyi lakosság lehetőséget kapott arra, hogy a korábban eladhatatlan ingatlanjaikat piaci áron vagy magasabb értékben pénzzé tegyék. Igaz, a rendelet nem elsősorban cigánytelepeket jelölte meg, mégis nyilvánvaló volt, hogy telepfelszámolásáról van szó. A rendelet következtében elsősorban azokon településeken tudott letelepedni a beköltöző cigány népesség, melyekre a népességszökkenés volt jellemző, hiszen ezeken a településeken akarták eladni leginkább az ingatlanokat. Az Ormánság területén a korábbi kitelepítések, majd a későbbi „jobb megélhetés reményében” történő elvándorlás, illetve az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK 1971) hatására a lakónépesség egyre csökkent. Ugyanakkor leginkább ezek a települések váltak vonzóvá az alacsonyabb (szegényebb) társadalmi státuszú csoportok (köztük a cigány népesség) számára, hiszen ők viszonylag olcsón juthattak ingatlanhoz.

A cigány népesség beköltözése tehát egy megtervezett kormányzati intézkedés következménye volt, sőt a települések fejlesztésében megjelölt irányok (1971 Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) mutatták az aprófalvak funkcióinak elvesztését. Az 1960-as években zajló tanácsösszevonás tovább rontotta a helyzetet, a helyi közigazgatási intézmények hiánya vagy részleges jelenléte a településfejlesztés esélyeinek fokozatos csökkenését eredményezte. 1971-re a 13 település közül egyedül Vajszló községe őrizte meg nagyközségi közös tanácsi szerepét, amihez további 12 település tartozott – kiemelném, hogy 4 közös tanácsközponthoz tartozott 8 település, melyből 2 településen tanácsi kirendeltség működött (Baranya Megyei Statisztikai Évkönyve 1972). Azok a települések (Piskó, Hirics), ahol már az 1970-es években is „csak” tanácsi kirendeltség működött, ma a leghátrányosabb helyzetű települések közé tartoznak. A megélhetési források tekintetében az 1950-es évektől az 1980-as évek végéig elsősorban a mezőgazdaság, a termelőszövetkezetek és néhány gyár/üzem adott munkát a helyi lakosságnak. A népes-

⁵ Nagyobb kár főként a Dráva menti termelőszövetkezetekben esett. A vejtíi és baranyahídvégi TSZ épületekben okozott kár helyreállítását az állam fedezte. A vizsgálatban szereplő 13 település közül Vajszló és Vejtí termelőszövetkezetét öntötte el az ár.

ség többsége mezőgazdasági termelésben dolgozott, elsősorban a termelészövetkezetekben és azok telephelyein. A térségben összesen 12 TSZ működött, a vizsgálatba vont települések 3 TSZ központhoz (Vajszló, Baranyahídvég, Vejti) tartoztak, illetve a szomszédos kistérség (Szentlőrinci) állami gazdaságának voltak területei (Majláthpuszta). A termelés fő profilja a gabonatermelés és a nagyüzemi állattartás, illetve a dinnyetermesztés volt.

A FALVAK KÖZPONTI SZEREPÉNEK ELVESZTÉSE

A rendszerváltás után a legtöbb termelészövetkezet megszűnt, ennek okai között elsősorban a kedvezőtlen adottságú területeken zajló gazdálkodást említhetjük, másrészt azt, hogy az állami támogatást megvonták a termelészövetkezetektől, s azok nem voltak képesek az önfenntartásra. 1993-ban elkezdték felszámolni a vejti TSZ-t, mely központi szerepet látott el a környező falvak életében, a TSZ bezárásával a munkahelyek megszűntek. Jelenleg a településen nincs oktatási intézmény, de működik polgármesteri hivatal, a polgármester mellett egy hivatalsegéd dolgozik, a hivatalos ügyeket Vajszlón a körjegyzőségen tudják a lakók intézni. E település központi funkcióját elveszítette, s ez nemcsak az adott település lakosságára volt hatással, hanem a korábban a TSZ központhoz, közös tanácshoz tartozó településekre (Hirics, Kemse, Piskó, Zaláta) is. A másik két TSZ központ nem szűnt meg, csak átalakult (Kft, Zrt lett), sokkal kevesebb embert foglalkoztatnak napjainkban, mint az 1980-as években, de működnek, funkciójukat tekintve a települések központi szerepe adott.

A TSZ központok és a tanácsközpontok megszűnésével kialakult helyzetben a településeket jelenlegi területi tagolódásuk, helyzetük, szerepük, a településen történt változások alapján fejlettségi kategóriákba soroltam és összesen 4 különböző típusát határoztam meg.

1. *Fejlődő szeglet*: azon települések, melyek az elmúlt években különböző fejlesztésekben részesültek, s láthatóan a település számára szükséges beruházások – pl. közművesítés – megtörténtek (Sámod, Adorjás, Kísszentmárton, Baranyahídvég).
2. *Lemaradó települések*: a 13 település közül 3 település korábban (1990-es évek előtt) funkcionálisan vezető szerepet töltött be, napjainkra viszont elvesztette központi szerepét, a termelészövetkezetek, a helyi tanácsok és az oktatási intézmények megszűnése miatt (Vejti, Kóros, Zaláta).
3. *„Szegregálódó” települések*: azon településeket soroltam e csoportba, melyek korábban nem rendelkeztek központi funkcióval, központi települések függésében éltek, majd a központi szerepét elvesztő település hanyatlásával párhuzam

mosan a település szegregációja súlyosbodott, és konzerválódott a szegénység és a kirekesztettség. A fejlesztések elmaradtak (Hirics, Lúzsok, Piskó).

4. *Stagnáló települések*: előregedő települések, ahol a népesség aránya évről évre csökken, a cigány lakosság aránya elenyésző, jellemzően a település minimális működéséhez szükséges feltételek megteremtése a cél, fejlesztést nem terveznek, csak a legszükségesebb tevékenységeket és feladatokat vállalja fel az önkormányzat (Páprád, Kemse).

A cigány népesség aránya⁶ a településeken nagyon differenciált, hasonlóan a területi tagolódáshoz: Sámod 10%, Adorjás 60%, Kisszentmárton 40%, Baranyahídvég 50%, Vejti 25%, Kóros 50%, Zaláta 25%, Hirics 80%, Lúzsok 70%, Piskó 90%, Páprád és Kemse 10% alatti.

A területi tagolódás és a cigány népesség arányát vizsgálva megállapítható, hogy ahol a cigány népesség aránya meghaladja a 70%-ot, ott a fejlesztések elmaradtak és a település már az 1970-es években, amikor a cigány lakosok nagy része beköltözött, hanyatlásnak indult. A tervezdálkodás alapján az 1950-es évektől csak a szükséges fejlesztések valósultak meg, az 1971-es településhálózat fejlesztési koncepcióban pedig már egyértelművé vált, hogy ezek a települések fejlesztés nélkül maradnak. Mindezt súlyosbította a rendszerváltás után bekövetkezett gazdasági és társadalmi szerkezetváltozás.

Felmerül a kérdés: milyen okai lehetnek a települések helyzete közti különbségeknek?⁷ A település fejlettségi mutatójában a legnagyobb szerepet feltételezésem szerint a „vezető” (a polgármester) személye és a „vezető” vagy „elit” csoport tevékenysége, illetve a helyi társadalom (közösség) érdekérvényesítő szerepe játssza. E három tényező együttesen vagy akár külön-külön is eredményezheti a településen fejlesztések megvalósulását. E tekintetben szintén alapvető kategóriákat határoztam meg, melyek jól szemléltetik azokat az alternatívákat, ahol a 3 szereplő érdekeinek egyezése vagy ütközése különböző eredményeket hoz a fejlesztések területén.

1. *„Összefogás”*: A három szereplő érdeke megegyezik, a polgármester egyéni érdekei, a helyi elit egyéni érdeke és a közösség szükségletei egybeesnek, ezáltal „közös cél” fogalmazódik meg, mely elérésével mindenki előnyhöz jut, a polgármester, a helyi „elit” (vállalkozó) és a közösség is. A bekötő út megépítése pl. a vállalkozó számára az áru szállítását könnyíti meg, a polgármester számára népszerűséget ad. Ebben az esetben a kitűzött cél elérése érdekében akár más települések vezetőivel együttműködve illetve (politikai) kapcsolatokat felhasználva is megvalósították a fejlesztési terveket. A más települések-

6 A polgármesterek által becsült arányszám

kel történő együttműködés során manifeszt és látens együttműködésre törekvés jellemző, vagyis a település vezetője nyíltan, az együttműködés lehetőségét hangoztatva kapcsolatban áll mindenkivel, de valójában a háttérben már meggyezett arról, hogy mely települések vezetőivel fog együttműködni.

2. *Kilátástalanság* jellemzi a szereplőket akkor, amikor a vezető (polgármester) egyéni érdekei felülírják a közösség érdekeit, és a közösség érdekérvényesítése alacsony szintű, a helyi „elit” pedig inkább kizsákmányoló, mint együttműködő vagy segítő. A helyzetet tovább súlyosbítja, ha a helyi elit és a polgármester érdekközösséget alkotnak, kihasználják a helyi társadalom erőforrásait (pl. közmunkások dolgoznak a polgármester egyéni vállalkozásában) így a közösség érdekei az utolsó helyre kerülnek. A fejlesztések elmaradnak, kivéve ha azok egyéni (vezetői, „elit”) igényeket is szolgálnak. A cigány népesség helyzete ebben az esetben a legrosszabb, hiszen érdekérvényesítési képességük hiánya miatt a társadalom kizsákmányolt csoportjává válnak, még abban az esetben is, ha a helyi „elit” maga is cigány származású. Érdekes, hogy ezekben az esetekben habár a település lakosságának többségét a cigányok teszik ki, mégis vezetőjüknek nem cigány származású személyt választanak, általában a helyi „elit” tagjai közül.
3. Az utolsó alternatíva a „*státusz szerzés/megtartás*”, amikor a helyi egyéni vezetői (polgármesteri) érdek a státusz megtartására törekszik, s mindehhez csak a legszükségesebb tevékenységeket végzi, semmiképpen nem próbál további fejlesztéseket vagy beruházásokat végrehajtani, ugyanis a fő cél a jelenlegi helyzet fenntartása, a helyi igények és szükségletek minimális szinten történő biztosítása. A helyi „elit” csekély, vagy nincs, esetleg a vezető családja az egyedüli „elit” csoport. Ezenkívül a státusz és javadalmazás megszerzésére törekvő polgármestert is találhatunk olyan a közösség szavazatait megvásárló polgármesterre is, aki a vezetői státusz megszerzése után elköltözött a településről, és csak papíron látja el tisztségét (főállású polgármester és nyugdíjas), „...csak aláírni jön évente néhányszor...”,⁷ feladatait az alpolgármester látja el, aki a falugondnok is egy személyben. Az alpolgármester elsősorban a jelenlegi helyzet (napi problémák megoldása) fenntartásán túl nem törekszik többre, rövid távon tervez, s a fejlesztésekre (a hosszú távú tervezésre) nem marad ideje és energiája, a falu állapotára a stagnálás, s részben hanyatlás jellemző, fejlesztések elmaradnak.

A térbeli szegregáció kialakulásának és folyamatának egyik oka a vezetői érdekek és a helyi „elit” érdekeinek ütközése vagy egyezése. A szegregációs folyamatot

7 Hivatalsegéddelel készült interjú alapján.

a polgármester egyéni érdekérvényesítési törekvései felerősíthetik vagy az egyéni és közösségi érdekek egyezése csökkentheti. E szempont szerint akár a helyi közösség érdekeitől és tevékenységétől függetlenül, elég a vezető döntéseinek következményeit vizsgálni: a szegregációs mechanizmusokat önmagában felerősítheti egy személy vagy egy szűk „elit” réteg érdekérvényesítése.

PROBLÉMÁK

A vizsgálatba bevont települések vezetőivel készített interjúk alapján fogalom össze az általuk említett problémákat. A polgármesterrel, a jegyzővel és a hivatalsegéddel készítettem interjút, a válaszokban kirajzolódó hasonlóságokat, azonosításokat, összefüggéseket emelem ki a következőkben.

Munkanélküliség

Elsőként a magas munkanélküliséget, a munkahelyek és az emberi motiváció hiányát, a rossz közlekedést említették. Az általánosságok mellett, illetve azokkal ellentétben több település (főként a fejlődő szegletbe tartozók) vezetőinek elmondása alapján noha a települési statisztikában magas a munkanélküliek aránya, a valóságban a többség dolgozik, alkalmi vagy idegymunkát végez. Jellemzően feketemunkát végeznek, vagy alkalmi munkavállalói kiskönyvvel dolgoznak.

„(...) ha szüksége lenne munkásra, mondjuk a földeken vagy építkezéshez és eljönne reggel ide a faluba, hiába mondaná, hogy van munka, alig jönne össze 1-2 ember, mert a portákon nincsenek, dolgoznak, persze munkanélküliek. Aki akar az tud dolgozni”

Egy másik település vezetője a közmunka programmal kapcsolatban azt mondta, hogyha valódi munkát nem tud adni, akkor inkább nem foglalkoztat minden „segélyezettet”, csak olyan számban vesz fel munkavállalókat az önkormányzat, melyre valóban szüksége is van.

Fontos kiemelni, hogy feketemunkát főként építkezéseknél és az épülő M6-os autópályánál vállaltak, de mindezek ideigjellegűek, a 2008. évhez képest kevesebb a munkalehetőség is. Emiatt többen elfogadták a közmunkát, mivel a 2008. évi létszámhoz képest többszörösére emelkedett a közfoglalkoztatottak aránya, ezért az önkormányzat mint „foglalkoztató” nem tud valóban „hasznos tevékenységet, munkát” adni az embereknek. Így feladatok hiányában néhány ember kivételével a többiek „...állodgálnak, ücsörögnek, de mi lesz télen...?”⁸ A közmunkáért kapott bér, inkább a segély funkcióját látja el, ami nélkül valóban kilátástalan lenne a településen élők helyzete.

8 Polgármester interjúja alapján

A térség legnagyobb foglalkoztatója a pécsi Elcoteq. A többműszakos munkát szinte kivétel nélkül jó lehetőségnek tartják a helyiek, a munkahely legnagyobb előnyének a közlekedés – a munkába járás biztosítását tartják. A valóságban akár több órát is hajlandóak utazni a buszon munkahelyükre, a térségben a gyártól legnagyobb távolságra lévő települések 40-45 km-re találhatóak. A gyár 2008 végén és 2009 tavaszán csoport létszámcsökkentést hajtott végre, és sokan veszítették el munkájukat, azóta pedig más lehetőség nem adódott.

A közmunka szervezése kapcsán derült ki (a szegregálódó településen), hogy gyakran a polgármester a munkaszervező is egyben, ez helyi szinten konfliktusokhoz vezet, a szerepkonfliktus a polgármester számára és a lakosok között is problémát jelent. Ennek következménye, hogy a polgármester által kiadott feladatokat a közmunkaprogramban résztvevők nem teljesítik, nem hajlandóak dolgozni, s a konfliktustól való félelem miatt a vezető nem szankcionálja a szabálysértéseket. E közösségben az együttélés szabályai megváltoztak, megjelent az erőszak mint érdekérvényesítő eszköz, ami sajnos már a következő generációt is érinti.⁹

A második gazdaság hiánya

A rendszerváltás előtti időszakban, főként az 1960-80-as évek között az emberek jelentős része foglalkozott háztáji gazdálkodással. A háztáji gazdálkodás során megtermelték a család számára legszükségesebb zöldségeket, baromfit és sertést tartottak. A rendszerváltás előtti időszakban is megfigyelhető volt, hogy a háztáji gazdálkodást egyre kevesebben folytatták. Azt feltételeztem, hogy a szegénység, a munka, a jövedelem hiánya miatt az emberek újra a háztáji gazdálkodás felé fordulnak, hogy megtermeljék maguk számára a szükséges zöldségeket és húst. Ezzel szemben a szociális földprogram nem működik, a próbálkozások kudarcba fulladtak, ami pedig működik, az alapvetően nem változtat a családok foglalkoztatási helyzetén, megélhetési problémákat ideig-óráig biztosítja, hiszen a családok számára a minimális szükségletek biztosítása is problémát okoz. A település vezetői a háztáji gazdálkodás hiányára vonatkozóan két meghatározó okot jelöltek meg: egyrészt az emberek már nem rendelkeznek a föld műveléséhez, a zöldségek termesztéséhez szükséges szaktudással, már a második generáció nőtt fel úgy, hogy a családi gazdálkodásról, a háztáji munkáról nincs gyakorlati tapasztalata. Másrészt az emberek értelmetlennek érzik munkájukat, mivel az a néhány ember, aki háztáji gazdálkodást folytatott, a termést már nem tudta betakarítani, mivel ellopták, így motivációjuk a gazdálkodás iránt csökkent. A helyi konfliktusok egyik forrása a kertekből történő zöldség és gyümölcslopás.

⁹ Az iskola igazgatója szerint komoly problémák vannak a tanulók magatartásával, az intézmény falai között megjelenő erőszakról, verekedésekről beszélt.

A háztáji gazdálkodásra szükség lenne a megélhetés és a munkavégzés miatt is, de a rossz tapasztalatok (például a rossz időjárás következtében tönkremegy a termés, vagy a megtermelt zöldséget ellopják a termelőtől) miatt kevesen vállalkoznak földmunkára, mindeközben a szegénység egyre nagyobb, a háztartás bevételei nem biztosítják a mindennapi szükségleteket. A helyi lakosok a zöldségeket és gyümölcsöket főként a helyi boltban vásárolják meg.

Konfliktusok, erőszak a településen

A települések életében különböző módon és mértékben (pl. szóváltás vagy verekedés, stb.) jelennek meg konfliktusok, de nincs minden településen konfliktus. A helyi társadalomban megjelenő feszültségeket többnyire egy-egy kisebb közösség vagy csoport generálja, nem ritka, hogy a helyi „uzsorás” vagy „vállalkozó”, esetleg „bevándorló család”¹⁰ (akit a falu lakossága nem fogadott be) irányítja e csoportot. A konfliktusok forrása elsősorban a segélyek, támogatások odaítélése és a közmunka programba való bekerülés. A segély típusú támogatások megítélésénél nem lehet igazságot tenni, mindig sérül valakinek az érdeke, a rászorultság megállapítása során a támogatásra jogosultak aránya többszöröse a támogathatóknak, s a kiválasztás konfliktushoz vezethet. A közmunka programban a jogosultak köre a korábbi évekhez képest 2009-ben a többszörösére növekedett, s a sorrend és a közmunkában töltött idő komoly ellentéteket hoz felszínre. A fentebb már említett szűkebb csoport, melynek tagjai rendszeresen hangoztatják elégedetlenségüket és akik az erőszaktól sem riadnak vissza, a közmunka programba kerülésüket természetesnek, valamiféle előjognak tekintik. Foglalkoztatásuk regisztrálása után viszont a rájuk kiosztott feladatokat elutasítják, mondván, hogy valójában amit kapnak, az egy magasabb összegű segély, s valódi munkát egyébként sem tud adni a polgármester. A fő problémát mégsem ez okozza, hanem a polgármester legitimitásának megkérdőjelezése. A polgármester mint a közmunka program szervezője¹¹ feladatokat ad ki, mindeközben dönt a támogatások odaítéléséről és a támogatottak személyéről. A települések között különbség van a konfliktusok mértékét illetően, ugyanis a polgármester személye meghatározza a helyi viszonyokat. Ha engedékeny, a konfliktusok gyakorisága nő és súlyosbodik, tekintélyelvű polgármester esetén a felháborodásuknak hangot adnak a szereplők, de tovább nem gyűrűzik a probléma. Fontos megemlíteni, hogy azokon a településeken ahol a konfliktusok megjelentek a helyi közösségben és gyakorivá váltak, esetleg elmélyültek, probléma esetén a rendőrség sem tesz hatósági intézkedést. Másrészt arra is talá-

¹⁰ Korábban másik településről beköltöző családok, személyek.

¹¹ A 2009. évi közfoglalkoztatásra vonatkozik az információ, az interjúk ebben az időszakban készültek.

lunk példát, hogy a helyi „hangadókkal” jó kapcsolatot ápol a helyi hatóság, így a feljelentéseknek sincs értelme, hiszen a feljelentő jár rosszul, mivel az általa feljelentett „hangadó” tudomást szerez a feljelentésről és megtorolja azt. A helyi konfliktusokban egyre gyakrabban a 15-25 év közötti fiatalok aránya számottevő, ami a következő problémát is előrevetíti, hogy a faluban megjelenő konfliktusok az iskolára is hatással vannak, hiszen a helyi társadalomban megjelenő problémák tükröződnek vissza az iskola falai között.

Polgármesterek – helyi vállalkozók

A települések vezetőinek többsége a helyi „elit” tagjai, vagy felmenőik miatt már a születéskor eldölt státuszuk a helyi társadalomban, vagy egyéni mobilitásuknak, törekvésüknek köszönhetően jutottak vezetői beosztásba – utóbbi elvétve fordult elő. A polgármesterek többsége (kivétel az idősebb, 60 év feletti polgármesterek) hivatali pozíciója mellett családi, egyéni vállalkozást működtet a falu területén. Gyakran találkozni azzal, hogy a településen lévő kocsmát, boltot a polgármester vagy annak családja működteti, ha mégsem, akkor a helyi vállalkozás tulajdonosa, vagyis az önkormányzat mellett előfordul, hogy magánemberként foglalkoztató is. Jellemzően vendéglátóipari, kereskedelmi egységeket működtetnek, vagy mezőgazdasági vállalkozást (pl. burgonyát, szóját termelnek, esetleg méhészete van, stb.), illetve az építőipari cég tulajdonosa. Ezek a családi vállalkozások igényjellegű (napszámos) munkát adnak a helyi lakosok számára a mezőgazdaság és az építőipar területén. A vezetők egyéni érdekei néhány esetben egyértelműen ellentétesek a közösség érdekeivel, például a helyi kereskedelmi egység (bolt) monopóliuma megszűnne, ha a lakosoknak lehetősége lenne havonta vagy kéthetente a közeli városba bevásárolni, de az utazás költségei és nehézségei (időigényes, vagy egyáltalán nem megoldható a közlekedés miatt) miatt nem vállalják. A polgármesternek nyilván nem célja hozzásegíteni a helyieket egy másik településen (városban) történő vásárláshoz, hiszen a családi kasszákat veszélyeztetné döntésével. Pedig jó példa is akad a térségben, ahol az alpolgármester, aki egyben falugondnok is, a falubusz segítségével megszervezi hetente 1 napra a szomszédos városban történő vásárlást, ahol a lakosok olcsóbban és több élelmiszert tudnak vásárolni. Fontos megemlíteni, hogy a helyi kereskedelmi szolgáltatások monopol helyzetét csökkenti a nemrégiben megjelent „mozgó árusok” rendszerre, akik teherautóból ajánlják friss áruikat, ezáltal elérhetővé teszik a termékeket, s nem utolsósorban a választás lehetőségét teremtve ezzel meg. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a helyi „bolt” hitelt is biztosít, így a legrászorultabbak függő helyzetben vannak, s akkor sem választhatnak, ha több az árukínálat. Más-

részt többszörös elköteleződésről is van szó, hiszen a tulajdonos maga a polgármester (vagy családtagja, rokona), akinek mint vezetőnek „hatalma” van a faluban, így a következmények kétélűek is lehetnek. Csapdahelyzetben vannak az emberek, a továbblépés nehéz. Természetesen nem törvényszerűségekről beszélek, tehát nem minden polgármester esetében igaz, de vannak példák a fenti esetre.

További érdekesség, hogy a 2000-es évek elején a szociálpolitikai kedvezményt („szocpol”) a térség településeinek jelentős részén igényelték, változó számban, első körben távoli megyékből érkező építési vállalkozók építették a házakat, rossz minőségben és nagy haszonnal. Az egyik polgármester látva a lehetőséget építési vállalkozást hozott létre, majd helyben néhány család részére házakat építet, az építkezéshez helyi embereket foglalkoztatott segédmunkásként, másrészt az önkormányzattal lévő kapcsolatai segítségével az éppen a közmunka programban dolgozó embereket is bevonta az építkezésbe. Az építkezéshez szükséges engedélyeket, illetve a szükséges közművesítést, sőt az építési telket is az önkormányzat biztosította, finanszírozta. Vállalkozóként anyagilag haszonnal zárta a programot, ráadásul a helyi embereket is foglalkoztatta, „fedélt adott a fejük felé” így polgármesterként is ellátta feladatát. Azóta eltelt 6-7 év, az épített ingatlanok többsége nagyon jó állapotú, láthatóan jó minőségű alapanyagokból készült és azóta karbantartott épületekről¹² van szó. Az uzsorára vonatkozóan a vezetők részéről egy-két alkalommal érkezett válasz, mely szerint pontosan tudják, hogy kik az uzsorások, de véleményük szerint semmit sem tudnak ellenük tenni.¹³

ALTERNATÍV „MEGOLDÁSOK”

A fentiekben megfogalmazott problémákra eltérő megoldási stratégiát választottak a települések és vezetők.

Közmunka program során a polgármesterek jellemzően mindenkit foglalkoztatnak, aki jogosult, még abban az esetben is, ha munkát nem tudnak adni. Azonban akad olyan polgármester (aki a helyi vállalkozó is), csak néhány embert foglalkoztat közmunkában, mivel „*a polgármesteri hivatalnak és a falunak nincs szüksége több emberre, inkább a helyi vállalkozások támogatása kellene...*”.

A közbiztonság és a konfliktusok ellen a polgármesterek szeretnének foglalkoztatni *településöröket*,¹⁴ nem tudnak másban gondolkodni, mint hatósági intézkedé-

¹² A polgármester az építési vállalkozásában ezeket az épített szocpolos házakat referenciaként használja.

¹³ E témáról nem szívesen beszéltek. Egyetlen településen vállalták, hogy elmondják az uzsorás „kiskirály” a faluban, a pénzkölcsönön túl, mindennapos az erőszak és a prostitúció.

¹⁴ A kutatás 2009-ben készült, s ezután 2010-ben lehetőség adódott településörök foglalkoztatására, s az interjúk készítése során éppen a település örök foglalkoztatása volt leginkább napirenden az országos és a helyi politikai életben, ezzel is magyarázható a polgármesterek bizakodása és reménye, hogy ezzel megoldódnak a helyi problémák. Ma már tudjuk, hogy nem így történt.

sekben, s erőszakkal, védekezéssel a konfliktusok ellen. Szociális segítő tevékenység, helyi szociális munkás foglalkoztatása szóba se kerül.

Taktikák és technikák a romák beköltözésének megelőzésére, megakadályozására: az 1980-as években az egyik település polgármestere (saját pénzéből) házat vett egy másik településen a „balhézó cigány családnak”. A családfővel aláíratott egy nyilatkozatot, hogy vállalják az ingatlan elfogadása után 10 éven belül nem költöznek vissza a településre, ezzel kvázi hatósági elköltöztetés történt. A másik település példája napjainkban: ha cigány származásúak keresnek eladó ingatlant, informális szabály alakult ki, vagyis kimondatlan megegyezés van a falu lakosai között, cigány vásárlónak nincs eladó ingatlan. A zsáktelepülések (melyeket többségében cigányok lakják) infrastrukturális fejlesztése nem zajlik, úgy tűnik, nem is tervezik. Az utak többnyire járhatatlanok, ezekre a településekre (a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket célzó) fejlesztési források nem juttak el. Elsőbbséget élvez¹⁵ a gazdaságfejlesztési program keretében rövidebb gazdasági út építése, mely két kistérség átjárhatóságát teszi lehetővé, s ezáltal a vállalkozók számára a szállítási lehetőségek teremődnek meg. A gazdasági út mögé szorult fejlesztési cél a településekhez vezető bekötőutak felújítása, rendbetétele. A települések zsáktelepülések helyett „zárt településekké” válnak.

A településeken megjelenő erőszak, a családok közötti ellenséges viszony az iskola falai között is megjelent. Az iskolában a biztonság érdekében kamerákat szereltek fel. Kérdésként merül fel, hogy e megoldás mennyire segítik a valódi problémák kezelését.

ÖSSZEGZÉS

A települési szegregációnak számos oka és következménye lehet, e tanulmány keretei között azokat a történeti és társadalmi előzményeket vázoltam fel röviden, melyek véleményem szerint befolyásolták a szegregáció létrejöttének területi dimenzióját. Továbbá a sellyei kistérségben végzett kutatásom eredményei felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy a területi szegregáció és a helyi társadalomban felmerülő problémák erős összefüggést mutatnak a konfliktusok kialakulása és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése tekintetében. A társadalmi egyenlőtlenségek és a helyi társadalom összefüggését bizonyítja, hogy a legrosszabb helyzetben lévő települések népessége összességében fiatalodik, demográfiája alapján növekedés látható, ami a születések számának emelkedésével magyarázható. Nem előregedő kistételepelekről van szó.

¹⁵ Az LHH kistérségi program megvalósulása során 2010-ben sok változás történt a kistérség területén, így a 2009-ben meghatározott rossz minőségű utak egy része is részesült támogatásba, a fejlesztési beruházás még nem fejeződött be.

A 2009-ben a felmérés során szerzett tapasztalataim, megerősítettek abban, hogy a települési szegregáció kialakulásának nagyon összetett a problematikája, nem egyszerűen etnikai (kisebbségi) kérdésről van szó. Mégis a településeken tapasztalt problémák arra ösztönöznek, hogy a témával kapcsolatban további kérdéseket fogalmazzak meg, melyek a településszerkezet, társadalomszerkezet változásaira és összefüggéseire keresik a választ.

IRODALOM

2/1965. *ÉM-PM együttes rendelet*

Baranya Megyei Statisztikai Évkönyve, 1971 (1972). Pécs: KSH Baranya Megyei Igazgatósága.

Belényi Gyula (1984): Településfejlesztési koncepciók az 1950-es évek elején. *Honismeret* (5).

Enyedi György (1997): Településpolitika a fejlett szocializmusban. *História* (9-10).

Havas Gábor (1999): A kistelepülések és a romák. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Hoóz István (1991): A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság – 1971–2003*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kiss Géza (1986): *Ormányság*. Budapest: Gondolat.

Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.

Elek Péter – Gunda Béla – Hilscher Zoltán – Horváth Sándor – Karsai Gyula – Kerényi György – Koczog Ákos – Kovács Imre – Pócsy Ferenc – Torbágyi László (1936): *Elsüllyedt falu a Dunántúlon, Kemse Község Élete*. Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Bt.

NONPROFIT HOZZÁJÁRULÁS

Hazánkban a rendszerváltozás óta eltelt két évtized alatt a nonprofit szektor jelentős számbeli gyarapodáson és minőségi fejlődésen ment keresztül, de a helyét a magyar társadalomban még ma is keresi. Az országban az 1980-as és 1990-es évek fordulóján végbement politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás megnyitotta az utat a civil szféra kibontakozása előtt. A korábbi gátak megszűnésével a fejlődés robbanásszerű volt. Egyre erősebben nyilvánultak meg azok a jelenségek, amelyek közösségi választ adtak a problémákra, szükségletekre. A nonprofit szektor létrejöttének egyik legfontosabb oka, hogy olyan új társadalmi igények jelentek meg, amelyeket sem az állami, sem a piaci szektor nem tudott biztosítani. A korábbi mindenható és gondoskodó állam visszaszorulásával nemcsak igény, hanem szükség is volt a társadalom önszerveződő csoportjainak egyre szélesebb tevékenységi kört felölelő feladatvállalására. Hazánkban a rendszerváltozást követően az állampolgároknak jóval nagyobb lehetőségük van arra, hogy közösségek formájában meghatározó szereplőivé váljanak a településeiket és térségeiket érintő feladatok alakításában. A társadalmi szerveződések számos olyan pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, melyek indokolttá teszik szerepüket a terület- és településfejlesztés terén is. A civil szervezetek az állami, a piaci szektor és a társadalom tagjai között összekötő funkciót töltenek be, érdekérvényesítésre, -képviselőre képesek, hosszú távú jövőképpel, jelentős szabad kapacitással bírnak és emellett olyan helyismereti és kapcsolati tőkével rendelkeznek, melyek pótolhatatlanná teszik őket a helyi ügyek szervezésében, a térségeiket érintő fejlesztésekben. Az élhető környezet kialakításában a cél a társadalmi szereplők közötti együttműködés, melyet az Európai Unió is jelentős összegekkel támogat. A decentralizáció, a nyilvánosság, a részvétel, a partnerség és a szubszidiaritás elvei a civil szervezetek bevonását igénylik a területi, települési problémák megoldásába. Az uniós csatlakozás és a területfejlesztési törvény legutóbbi módosításai, ezen belül a civil fórumok létrehozásának ösztönzése egyszerre jelent kihívást és új lehetőségeket a terület- és településfejlesztés szereplői, köztük a nonprofit szervezetek számára (Kuti 1998: 123-220).

A nonprofit szervezetek közel kétharmada települési szinten működik. A település lakosságának érdekeit, céljait, az alulról jövő kezdeményezéseket képviselik, így ezek a közösségek együttműködő partnerei lehetnek a települési önkormány-

zatoknak. A települések a különféle érdekek megnyilvánulásának színterei. A terület- és településfejlesztés céljaiban különböző helyi kezdeményezésű csoportok, az állam, az önkormányzat és a vállalkozók érdekei találkoznak és ütköznek meg (László – Kőszegfalvi 2007: 63).

A nonprofit szektor újjáéledésének alapját a jogi keretek változásai tették lehetővé, mint a Polgári Törvénykönyv módosítása, az 1989-ben született egyesülési törvény, illetve a gyülekezési jogról szóló törvény¹. Az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról az első, amely – rámutatva a helyi kezdeményezések szükségességére – a decentralizációt tűzi ki célul. Fontosnak tartja, hogy minden problémát azon a szinten oldjanak meg, ahol keletkezett, erre pedig a helyi lakosság saját kezdeményezései a legalkalmasabbak. Jól érzékeli a helyi, települési szint és a civil kezdeményezések szerepét. Az 1997. évi CLVI törvény vezeti be a hármas minősítést: a nem közhasznú, közhasznú², és kiemelten közhasznú³ kategóriát. A legutolsó ebben a sorban a Nemzeti Civil Alapprogramról szóló 2003. évi L. törvény, amely a szféra lehetséges bevételeit bővíti, illetve a szektor kiterjedését szolgálja. A törvény adta lehetőségeknek és céloknak megfelelően igen sokféle szervezet jött létre, melyek számos funkció betöltésére vállalkoztak. A nagy országos alapítványok, egyesületek mellett megtalálhatók az igen kis pénzből gazdálkodó és helyi, kis csoportok céljaiért harcoló civil szervezetek.

A nonprofit szervezetek tevékenységükkel támogatják a helyi önkormányzatokat feladataik ellátásában, ugyanakkor lehetőség szerint, anyagi támogatással és önkéntes munkával is segíthetik azt (Sebestyén 2002: 3-78). A civil szervezetek társadalmi, gazdasági ereje nem választható el egymástól, hiszen általában a két változó generálja és meghatározza egymást, kölcsönösen hatnak egymásra.

Jelen írásban egy, a mohácsi kistérségben végzett kutatás alapján igyekszünk bemutatni a nonprofit hozzájárulás sokszínűségét és végtelen lehetőségét, mely a kistérség gazdasági, társadalmi fejlődését közvetve vagy közvetlenül befolyásolja. Bár a kutatás csak a nemzetiségi alapon szerveződő civilekre terjed ki, alkalmas arra, hogy bemutassa a szervezetek ilyen irányú tevékenységét.

A népesség nemzetiségi értelmében vett sokszínűsége Baranya megyén (KSH 2003) belül leginkább a Mohácsi kistérségben figyelhető meg. Ezért vizsgáltunk helyszínül a megjelölt kistérséget választottuk. A megyén belül kiemelkedően magas a magukat németnek, szerbnek, horvátnak, cigánynak vallók arány. A német nemzetiséghez tartozók aránya kiemelkedően magas a megyei (3,5%) és

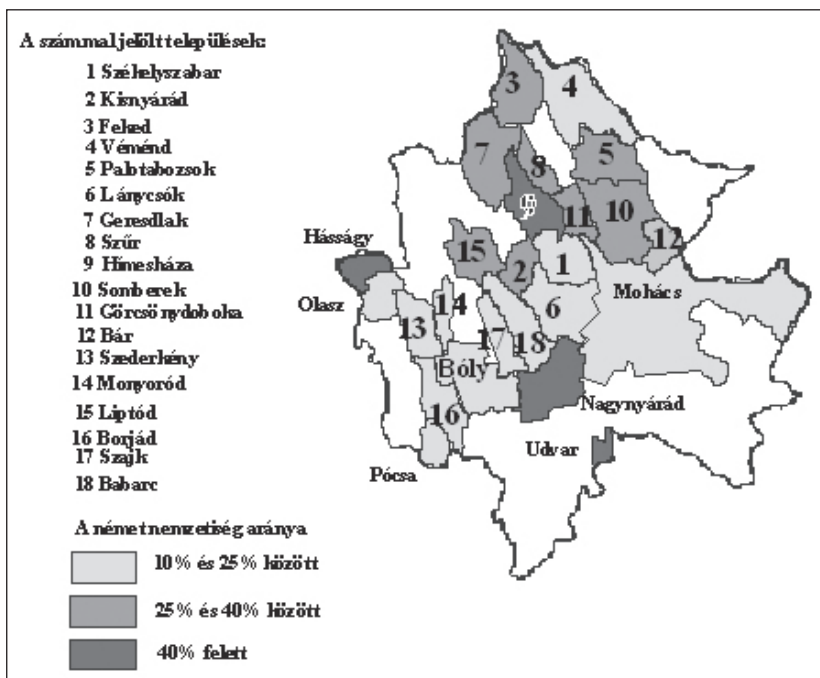
1 Az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról és az 1989. évi III. törvény a gyülekezési jogról szóló törvény a szabad közösségalkotás elidegeníthetetlen jogát biztosította.

2 A közhasznú szervezetek szolgáltatásait tagjain kívül mások számára is elérhetővé teszi.

3 Állami feladatnak minősített feladatokat lát el és tevékenységéről a saját útján értesít.

országos (0,6%) adatokhoz képest. A kistérségben a német nyelvhez, közösséghez, kultúrához valamilyen módon kötődők aránya 13,5%. A német nemzetiségi települések a kistérség településeinek több mint felét teszik ki (Bucher–Pirisi–Reményi 2008: 131). Sőt vannak olyan települések is, ahol a németiség aránya meghaladja a 25%-ot, egyes esetekben a 40-60%-ot is (1. ábra). A magukat német nemzetiségűnek vallók aránya a népszámlálási adatokra támaszkodva a falvakban nagyobb, mint a városokban. Ennek történelmi okai vannak, és összefügg az urbanizációs folyamatokkal is. Kiinduló feltételezésünk, hogy a kistérség német nemzetiségi lakosságának közösségei, a civil szervezetek, kedvezően befolyásolják a lakóhelyük társadalmi-gazdasági fejlődését. A kutatás egyrészt meglévő statisztikai adatok és helytörténeti anyagok másodelemzésére épül, másrészt a helyi kisebbség civil szervezeteinek vezető személyeivel készített interjúkra támaszkodik.

1. ábra: Jelentős német nemzetiséggel rendelkező települések a Mohácsi kistérségben

Forrás: A 2001-es népszámlálás adatai. Szerkesztette: Pirisi G.

A KISTÉRSÉG NEMZETISÉGI ALAPON SZERVEZŐDŐ KÖZÖSSÉGEINEK MÚLTJA

A nemzetiségi alapon szerveződő civil szervezet létjogosultságát a történelem támasztja alá. A kézművesek céhekbe tömörült közössége jelentette az első kisebbségi alapon szerveződött önkéntes szervezeteket a térségben. A mohácsi kistérségbe a 18. században három hullámban betelepült svábok új szakmákat honosítottak meg, elsősorban a kézművesség és az agrárium területén (pl. borászat, szőlészet, dohánytermesztés). A kiegyezés után a legváltozatosabb egyesületi élet a gazdaságilag és kulturálisan sokszínű településeken alakult ki. A vármegye területén található 700 egyesület közel 10%-a működött a kistérségben. Az egyesületek számának rohamos gyarapodásának másik oka a megváltozott jogszabályrendszerben keresendő. Ilyen például az 1864. évi 44. törvénycikk, amely kimondta, hogy bármely nemzetiségű honpolgárnak joga van „a nyelv, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozdítására szolgáló más intézmények mellett az állam törvény szabta felügyelete alatt társulásokba vagy egyletekbe összeállni”. A Mohács környéki települések esetében a törvényi változás kimondottan fontos, mivel a település soknemzetiségű és -vallású volt. A törvény lehetővé tette az itt élő kisebbségek számára nyelvük gyakorlását, kultúrájuk, hagyományaik megőrzését, amit szervezetekbe tömörülve, érdekeiket közösen képviselve tehetek meg (Márfi 1993: 292).

A dualizmus kora, mind a társadalmi, mind a gazdasági és a jogi feltételeket biztosította a helyi lakosság számára, hogy aktív közösségi életet éljen. Mohácson és Bólyban a civil szervezetek minőségi és innovációs szerepe ebben az időszakban kiemelkedő volt. Magas volt a kulturális és társadalmi, segélyező és szociális egyesületek száma. (Németbólyi Népművelési Egylet, Olvasó Kör, Németbólyi Ipartestület, Németbólyi Kölcsönsegélyező Egylet, Mohácsi Casino Egylet, Dalárda). A két világháború közötti időszakban is számottevő volt a nonprofit szervezetek száma és szerepe, de már nem érte el a dualizmus kori fénykorát.

A szocializmus évei alatt a nemzetiségi alapon működő öntevékeny közösségek, informális módon maradtak fenn.

A kistérség nemzetiségi civil szerveződései alapján elmondható, hogy ezek a közösségek már a 19. század első harmadában létrejöttek, nagyon erős kultúra, hagyomány és nyelvpolitikai célzattal. Azonban a német nyelv fennmaradása mellett a magyar nyelv tanulását is fontosnak tartották, mert ez biztosította a hatékonyabb érdekvédelmet és közösségeikben a magasan képzett emberfők kitermelését.

A rendszerváltozás a törvényi változások ismét lehetővé tették a közösségek szabad létrehozását és fejlődését. Ilyen törvények az 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról, az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbsé-

gek jogairól. Másrészt a Polgári Törvénykönyv 1987-es módosítása és az 1989-ben születet egyesülési és gyülekezési jogról szóló törvény.

A NÉMET NEMZETISÉGI ALAPON SZERVEZŐDŐ NONPROFIT SZERVEZETEK TÁRSADALMI, GAZDASÁGI FUNKCIÓI

A Mohácsi kistérség civil szervezeteinek több, mint 1/4-ét a kisebbségi alapon szerveződő közösségek teszik ki, közel 20%-uk német nemzetiségi gyökerű. Tevékenységcsoport szerinti eloszlásuk nagymértékben eltér az országostól, mivel a kistérségben nagyon magas a kulturális nonprofit szervezet aránya. Minden negyedik szerveződés kulturális tevékenységű, de hasonlóan magas az oktatás szerepe. Ezek az adatok a térségben élő nemzetiségek arányaival magyarázhatók.

A civil szervezetek társadalmi-gazdasági ereje nem választható el egymástól, hiszen általában a két változó generálja és meghatározza egymást, kölcsönösen hatnak egymásra. Jelen munkában a német nemzetiségre, mint közösségre jellemző tulajdonságok gazdasági vonatkozásainak jellemzésére nem térek ki. Ilyenek a szorgalom, a takarékoság, a pontosság, melyek a németiség legfőbb erényei (Barakonyiné 1993). Ezen tulajdonságok társadalmi-gazdasági szerepe tagadhatatlan. A civil szervezeteknek abban van küldetészerű feladatuk, hogy ezeket a pozitív értékeket megőrizze és ápolja.

KÖZÖSSÉGFEJLESZTŐ KÉPESSÉG

A civil szervezetek a társadalom alulról szerveződő közösségei, összekötik a hasonló értékeket valló – jelen esetben a német kultúrához, nyelvhez kötődő – lakosokat, és egységes erőt képeznek. A globalizálódó világban a kistérség helyi értékeit őrzik meg. A közösség így védeni tudja legfőbb értékeit, és hatékonyan tud fellépni céljaiért. A német nemzetiségi alapon szerveződő civil közösségek a kisebbségek jogait, érdekeit védik, hagyományaikat, kultúrájukat, és a jellegzetes sváb nyelvet ápolják és őrzik meg a fiatalabb nemzedékek számára.

SZOLGÁLTATÁSOK

A településeken működő német közösségek nem egyszerűen összefogják tagjaikat, hanem szolgáltatásokat nyújtanak, melyek mindenki előtt nyitottak. Az öntevékeny szervezetek előnye, hogy olyan szükségletekre képesek reagálni, amelyek nem a többség, hanem speciális helyzetben lévő társadalmi csoportok igényei. Ezek a szolgáltatások mindig emberibbek, innovatívabbak, mint az állami tucat jellegű szolgáltatások. E mellet az államtól, helyi önkormányzattól is vesznek át feladato-

kat. Ennek leghatékonyabb módja a megbízásos szerződéses forma, és a normatív támogatás, amelyhez a szervezet hozzáteszi a saját forrásait. Ilyen szolgáltatások a kistérségben, melyeket a vizsgált szervezetek látnak el: az idősek gondozása, segítése, foglalkoztatása, karitatív tevékenységek, intézmények fenntartása, szakoktatás, nyelvi képzés, számítógépes oktatás, kulturális programok szervezése.

KAPCSOLATI TŐKE TÁRSADALMI SZEREPE

A nonprofit szervezetek nagy előnye, hogy ismeretségen, barátságon alapulnak, homogének, hasonló értékeket valló emberekből épülnek fel és mindennapi személyes kapcsolatot nyújtanak tagjaiknak. Ezen közösségek legnagyobb hozadéka a kapcsolati tőkéjük, melynek szerepe a település életében kiemelkedő szerepet kap.

A helyi svábság kapcsolatai közül a legmeghatározóbb az anyaországhoz kötődő szoros szálak ápolása. A vizsgált nonprofit szervezetek mindegyike rendelkezik osztrák, illetve német társszervezettel. Nagyon fontosnak tartják ezeket az alulról szerveződő spontán baráti, családi kapcsolatokból elinduló és egyre szorosabbá váló kezdeményezéseket. Bóly esetében mindenféle anyaországi szállnak ezek az egyszerű barátságok az alapjai. Rendszeres a hazai szervezetekből a kiutazás a német civil szervezetek szakmai tudásának megismerése és tapasztalatcseré céljából. Ismeretségük révén a települések intézményei, dolgozói, oktatói, diákjai cse-reoktatásban, nyelvi képzésben, szakmai továbbképzésben vesznek részt. A külföldi társszervezetek emellett jelentős gazdasági segítséget is nyújtanak adományok, természetbeni juttatások formájában. Többek között számítástechnikai eszközökkel, tanműhely működtetésével, kisebbségi, szociális intézmények fenntartásához szükséges anyagi hozzájárulással, német nyelvoktatással, tűzoltóautó adományozásával, egészségügyi eszközökkel, oktatási segédanyagokkal, gyerekjátékokkal. Ugyanilyen fontos, hogy az egyes helyi vegyes vállalatok alkalmazottjai hónapokat tanulnak és dolgoznak az anyacégnél Németországban, ahol a német szaknyelvet, munkamorált sajátítják el.

A testvérvárosi kapcsolatok jelentős része a vizsgált szerveződések kapcsolati tőkéjének eredményét jelentik. Hiszen a kapcsolatok alapja mindkét esetben két közösség személyes kapcsolatán és kontaktusán alapul, és ez teljesedik ki a települési szinten. Szederkény a helyi Honismereti Egyesületnek köszönheti létrejött partnerkapcsolatát. Bóly, Mohács és a kistérség települései ugyanezen az elven létesítettek testvérvárosi kapcsolatokat. Ezek a testvérvárosok gyakran a második világháború utáni kitelepítettek otthonai, más esetben az a térség, ahonnan a betelepítettek származnak (Baden-Württemberg, Hessen).

A KAPCSOLATI TŐKE GAZDASÁGI SZEREPE

Ebben az esetben három tényező emelhető ki. Az egyik a német nyelv ismerete, melynek ápolásában a civil szervezetek fontos szerepet játszanak. A nyelvtudás az, ami ide vonzza a külföldi vállalkozásokat, melyek a gépipar területén működnek, és a német a szaknyelvük. A térségben a nyelvi ismereteket leginkább Bóly és Szederkény kamatoztatja, ami mindkét település munkanélküliségi mérőszámaiban is megmutatkozik. Bóly esetében a legnagyobb helyi vállalkozás tulajdonosa kitelepített németek leszármazottja, aki németországi vállalkozását kiterjesztette Magyarországra, és ennek helyszínéül ma is élő sváb rokonainak települését választotta.

Hasonló gazdaságélénkítő hatása van a falusi turizmusnak. Nagynyárád és Bóly kiemelkedik a turizmus ezen ágának művelésében. Számos faluban őrzik a német hagyományokat, kulturális közösségek formájában. Ezek a táncsoportok, zenekarok, ősi mesterségek a térségbe csalogatják a turistákat. A falvak 20%-a kapcsolódott be a falusi turizmusba. A kistelepüléseken a továbbélő hagyományok jelenthetik a falusi turizmus fejlesztésének alapjait, mely számos követelményt támaszt a résztvevő községek felé (rendezett településkép, minőségi alapszintű ellátások megléte stb.). Ezek önmagukban is hozzájárulnak az életkörülmények fejlődéséhez. Megalakult a Dél-Dunántúli Német Nemzetiségi Falusi Turizmus Egyesület, amely az érdekképviselőként a közös marketingben és az oktatás területén nyújt segítséget tagjainak.

A helyi németiség erős családi kapcsolatokkal rendelkezik: tagjaikhoz rendszeresen látogatnak el német és osztrák rokonaik, ez az ún. rokонтurizmus. Ez ugyan nem jár kimagasló bevételekkel, azonban óriási propagandaértéke van. Ha a hozánk látogatóknak vonzó és megfelelő minőségű programokat tudnak kínálni, ennek hírért tovább viszik és további, klasszikusnak mondható turizmust vonzanak. A rokонтurizmus a legerősebben Nagynyárád, Hímesháza, Bóly, Szajk, Barc, Bár és Szúr településeken mutatkozik meg.

ÖSSZEGZÉS

A vizsgálatok eredményeként kijelenthető, hogy a kistérség településeinek gazdasági-társadalmi fejlődésében a górcső alá vett civil szervezeteknek meghatározó szerepük van. Hiszen azzal, hogy kulturális értéket, hagyományokat és a német nyelvet őrzik meg a jövő generációinak, már sokat tettek a fejlődés érdekében, és akkor még nem is említettük a tevékenységeikből eredő gazdasági hasznosságukat, amely kitörési, fejlődési lehetőséget nyújt a kistérség településeinek, hátrányos

helyzetben lévő aprófalvainak. A civil szervezetek gazdasági-társadalmi hasznosságát egy olyan világban, ahol mindent pénzben mérnek, nagyon nehéz kimutatni. Hiszen hogyan lehetne kifejezni pénzbeli értéket egy hagyomány ápolásának, a kihalófélben lévő szakmák megőrzését, személyes kapcsolatokat, egy összetartó közösség értékét?

A kutatás elején megfogalmazott feltételezést helyesnek mondhatjuk, azzal a kiegészítéssel, hogy települési és kistérségi szinten még jelentős erőt képeznek a vizsgált közösségi kezdeményezések, de nagyobb térségeket nézve nem képviselnek akkora erőt, hogy egymaguk változtassanak egy térség gazdasági fejlettségén.

IRODALOM

- Bucher Eszter, Pirisi G. és Reményi P. (2008): Der Einfluss der Ungarndeutschen auf die gesellschaftlich-wirtschaftliche Entwicklung Ungarns in der Region Südtransdanubien. In Hammer, E. – Kupa László (szerk.): *Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel- und Osteuropa*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 131-146.
- Barakonyiné Winiczai Klára (1993): Szorgalom, takarékoság, felhalmozás. *Comitatus*, 3 (9): 26-32.
- Barakonyiné Winiczai Klára (2001): A sváb múlt nyomai Bóly társadalmában. *Tér és Társadalom*, 25 (3-4): 147-160.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. London: Hamish Hamilton, 5-27. (Magyarul: *Bizalom*. Budapest: Európa, 2007.)
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Kuti Éva (2003): *Gazdaságfejlesztési célú nonprofit szervezetek*. Budapest: KSH.
- KSH (2003): *2001. évi Népszámlálás, Baranya megye II. Kötet*. Budapest: KSH.
- László Mária és Kőszegfalvi György (2007): A településfejlesztés cél- és eszközrendszere. In László Mária és Pap Norbert (szerk.): *Bevezetés a terület-és településfejlesztésbe*. Pécs: Lomart, 63.
- Márfi Attila (1993): Egyesületi élet Mohácson dualizmus időszakában. In Ódor Imre (szerk.): *Tanulmányok Mohács Történetéből*. Mohács, 291-311.
- Pavluska Valéria (1999): *A nonprofit szektor*. Pécs: JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet.
- Sebestyén István (2002): *Önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata 2000*. Budapest: KSH, 2-67.

GONDA GÁBOR

UGYANÚGY, DE MÉGIS MÁSKÉPP

A NÉMET KISEBBSÉGET ÉRINTŐ KÉNYSZERMIGRÁCIÓS FOLYAMATOK NÉHÁNY ASPEKTUSA BONYHÁDON ÉS SOPRONBAN 1944 ÉS 1946 KÖZÖTT

AZ ELÜZETÉS NEMZETKÖZI HÁTTERE ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

A Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államaiban élő német kisebbségeknek a második világháborút követő években történő elűzetése, illetve kitelepítése szervesen illeszkedett a 20. század első felében lezajlott kényszermigrációs folyamatok sorába. A mintegy 14 millió németet közvetlenül érintő jelenség főleg olyan törekvéseken alapult, mint az etnikailag homogén nemzetállam megteremtése, a vegyes nemzetiségű területek megszüntetése, határmódosítások, illetve etnikai tisztogítás (telepítések, elűzetések, deportálások, szélsőséges esetben népirtás) által. Ezek a célok egészültek ki további, hatalmi politikai, gazdasági, szociális és egyéb specifikus aspektusokkal. 1944–45-re mind a győztes nagyhatalmi koalíció tagjai, mind a térség országainak politikai elitjei körében egyetértés alakult ki a németesség kitelepítését–elűzetését illetően (Beer 2004: 131–134). Az etnikailag homogén nemzetállamok megteremtésének vágya mellett sokat nyomott a latba a boszszú és a megtorlás, de legalább ilyen fontosak voltak a gazdasági és szociális aspektusok. A kelet-közép- és délkelet-európai térség államai számoltak a német kisebbség kézen lévő vagyon és tulajdon újraelosztásában rejlő potenciállal. Ennek kiaknázhatósága egységfrontba forrasztotta mind a polgári, mind a baloldali pártokat. Az utilitarista szempontok érvényesítése gyakran volt fő motivációs tényező a széles társadalmi konszenzussal végrehajtott, és a náci Németországgal való kollaboráció megbosszulásával, a vélt vagy valós hitlerista magatartás megbüntetésével legitimált elűzetés–kitelepítés végrehajtása során (Naimark 2004: 156–174). Ezt a célt szolgálták a térség államaiban kiadott, a tulajdonjog korlátozására, a birtok- és vagyonekobzásra, vagy az állampolgárságtól való megfosztásra irányuló rendeletek, dekrétumok, amelyek a német kisebbség egészét vagy egy részét érintették.

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK KITELEPÍTÉSÉNEK OKAI

A német kisebbség Magyarországról történő kitelepítésében alapvetően három, egymással szoros összefüggésben és kölcsönhatásban lévő tényező játszott meghatározó szerepet:

1. az *etnopolitikai aspektus* (az etnikailag homogén nemzetállam megteremtése, mint politikai cél);
2. a *szocioökonómiai aspektus* (a szegényparaszti–agrárproletár réteg földhöz juttatása és letelepítése részben a magyarországi németek kezén lévő birtok-, ingatlan- és ingóságállomány igénybevételével);
3. a *migrációs politikai aspektus* (a fentiek bel- és külpolitikai vetülete, vagyis egyrészt a földreform végrehajtása során kibontakozó erőteljes országon belüli népmozgás, másrészt a szomszédos országokból elmenekült, elűzött, kitelepített határon túli magyarok elhelyezésének problematikája).

E három – egymással szorosan összefonódó – aspektus érvényesülését, illetve e céloknak a kitelepítéssel történő megvalósítását, a magyarországi németiséget kollektíven a náci Németország ötödik hadoszlopaként, hazaárulóként, háborús bűnösként, az ország romba döntésének fő felelőseként beállító propaganda volt hivatott elpalástolni. Ez az érvrendszer szolgáltatta a hazai németiség ellen fogantatott intézkedések és szankciók sorozatának legitimációs alapját (Spannenberger – Vonyó 2006: 383–388). A nácik által elkövetett borzalmakért kollektíven tették felelőssé a német kisebbség egészét, amelyhez a népcsoporton belül 1939-től legálisan működő, majd 1940 augusztusától külső hatásra fokozatosan nemzetiszocialista mintára átformált szervezet, a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (VDU) egyoldalúan beállított tevékenysége adta a muníciót.

SOPRON ÉS BONYHÁD NÉMETAJKÚ LAKOSSÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Sopronban az 1921-es népszavazást követően az államhatalom képviselői és a város vezetősége a térség geopolitikai helyzetéből kifolyólag erősen tartott attól – különösen Ausztria 1938-as bekebelezése, az Anschluss után –, hogy Sopron és vidéke a német imperializmus áldozatává válik. Ráadásul egy esetleges annexióhoz a város és környékének etnikai összetétele kellő legitimációs alappal szolgált volna. Emiatt erőteljes politikai nyomás, asszimilációs presszió alá helyezték a Sopronban és térségében élő németiséget. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint (Czibulka – Heinz – Lakatos 2004) Sopron 42.255 fős lakosságának 29,9%-a (12.633 fő) vallotta magát német anyanyelvűnek és 18,21%-a (7.698 személy) német nemzetiségűnek.

Bonyhád meghatározó nemzetiségi csoportja még a 20. század elején is a német-ség, helyi szóhasználattal a „svábság” volt. Bonyhád nem csupán a Völgységi járás-nak volt a közigazgatási, gazdasági és kulturális központja. A nagyközség az ún. „*Schwäbische Türkei*,” a „Sváb Törökországnak” nevezett, a Baranya, Somogy és Tolna megyékre kiterjedő, csaknem teljesen összefüggő dél-dunántúli német tele-pülésterület centrumában helyezkedett el. Bonyhád ennek a viszonylag kompakt etnikai régióknak volt a legfontosabb települése. A két világháború között Bonyhád és környéke vált a hazai német-ség etnikai alapon definiált politikai mozgalmá-nak legjelentősebb központjává. Az 1941. évi népszámláláskor (Czibulka – Heinz – Lakatos 2004) Bonyhád 8.333 fős lakosságából 4.391 személy (52,7%) vallotta magát német anyanyelvűnek és 2.716 (32,6%) fő német nemzetiségűnek.

A KÉNYSZERMIGRÁCIÓ KEZDETE 1944–45-BEN

A második világháború után mindkét település német lakosságára nagyon hasonló megpróbáltatások vártak, azonban a kényszermigrációs folyamatban lényeges különbségek is kimutathatók. 1944 decembere és 1945 januárja között a megszálló Szovjetunió végrehajtott egy akciót, amelynek következtében németajkú civilek tízezrei kerültek szovjet kényszermunka-táborokba. Tolna megyében a Vörös Hadsereg 1944. december 28-án rendelte el a németes hangzású nevet viselő 18 és 30 év közötti nők, illetve a 17 és 45 év közötti férfiak összeírását. Listák készültek Bonyhádon is, ahonnan 215 fő volt az 1945 januárjában a Szovjetunió lágereibe deportált és ott kényszermunkára kötelezettek száma; ezek közül csupán 55-nek volt köze a VDU-hoz és 1 volt nyilas párti. 136 elhurcoltat „megbízható” jelző-vel minősítettek a magyar összeíró hatóságok, vagyis az ő korábbi lojális politikai magatartásukhoz, „nemzethűségükhöz” nem fért kétség, 23-an pedig a Hűség-mozgalomnak (HM) voltak a tagjai¹. A soproni német-séget nem érintette ez a *malenkij robotnak* is nevezett kényszermigrációs jelenség. Ennek praktikus oka az volt, hogy a várost csupán 1945. március végén érték el a Vörös Hadsereg egységei, a németajkú civilek körében nagy volumenben végrehajtott deportálások viszont akkorra már lényegében véget értek.

1945 tavaszán mind az országos lapokban, mind a helyi sajtóban sorra jelen-tek meg a német-ség ellen uszító, erős csúsztatásokat tartalmazó, a kollektív bűnösség és felelősségre vonás talaján álló, nacionalista retorikával meg-írt cikkek. Ezek az írások a hazai német-ség egészét érintő restriktív intézkedése-

¹ A Hűségmozgalom a VDU-val szembenálló, asszimilációs programot hirdető helyi elit által 1942-ben létrehozott mozgalom volt. A deportáltakra vonatkozó adatokat lásd Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (TMÖL) XXI.1. Tolna Megye Főispánjának iratai. Általános iratok. 71. doboz, 189/1945. Kimutatás a munkaszolgálatra elvitt bony-hádi lakosokról.

ket voltak hivatottak előkészíteni, azok legitimációs alapját biztosítani. Ilyen volt például az 1945. május 20-án az egyik soproni helyi lapban közölt cikk, „*Új Honfoglalás*” címmel: „*Sopronban az új honfoglalás mást is jelent, mint földhöz jutást. Jelenti az utóbbi idők legnagyobb gondolatát: az áttelepítést. Elég volt a soproni hazaáruló németiség aknamunkájából! Elég volt abból a gyalázatos mesterkedésből, amely azt igyekezett bebizonyítani, hogy Sopron német város. Elég volt a Volksbund szolgálatában álló »poncichterség«, soproni szerepléséből. Magyarokat akarunk látni Sopron német utcáin, az ő kezükbe akarjuk adni a soproni németiség földjét, szőlőit, gyümölcsöseit és velük akarjuk a nyugati határváros magyarságát teljessé tenni*”². Ugyanezen a napon közölte a Tolna megyei sajtó a Nemzeti Parasztpárt (NPP) dunántúli kerületi megbízottjának, a párt Tolna megyei szervezetének zászlóbontása alkalmából elmondott beszédét: „*Magyarország a magyaroké! Magyarországon a »választott nép« a magyarság. [...] Magyarországon csak magyarul lehet élni! Aki nem akar, vagy nem tud magyarul élni, az pusztuljon innen – egy batyuval*”³.

Bonyhádön és környékén ekkor már javában zajlott egy telepítési akció. 1945. április 25-től Bodor György Bonyhádról irányította az 1941 tavaszán a Bácskába telepített, majd 1944 őszén onnan menekülni kényszerülő bukovinai székelyek letelepítését. A szintén székely származású Bodor, aki önhatalmúlag kormánybiztosnak nevezte ki magát, az önkényes, folyamatos visszaélésekkel és túlkapásokkal kísért, a törvényes alapokat jórészt teljesen nélkülöző „székely honfoglalásnak” is nevezett akciójához bírta az NPP, az Országos Földhivatal, az Országos Földbirtokrendező Tanács, a Belügyminisztérium, a kommunista párti megyei főispán, valamint a szintén erős kommunista befolyás alatt álló karhatalom támogatását (Tóth 1993: 56–64). A házaikból–vagyonukból rapid módon kimozdított német lakosságot internáltatta, többek között a lengyeli Apponyi-kastélyba, amelyről Bodor maga azt írta, hogy „*koncentrációs tábornak neveztük ki*” (idézi Köhgyei – Tóth 1994: 178).⁴ Bodor elképzeléseiben Bonyhád, mint a Völgységi járás területén létesítendő „székely vármegye” központja szerepelt, és csak azért nem lett azzá, mert az időközben megváltozott körülmények az önjelölt kormánybiztost az önkényes telepítő akciójának leállítására kényszerítették.

Bodor illegitim eljárása, valamint a későbbiek során a nem volksbundista németek tömegeit is érintő internálási, vagyonelkobzási és kilakoltatási határozatok, cselekvésre készítették az egykori Hűségmozgalom, valamint ez egyes politikai pártok helyi vezetőit. 1945 áprilisa és decembere között a HM, a Független Kis-

2 *Új Sopron*, 1945. május 20.

3 *Tolna megyei Néplap*, 1945. május 20.

4 A teljesen kifosztott, mintegy 20.000 fő internált németajkút befogadó lengyeli kastélyban valóban koncentrációs táborokra emlékeztető körülmények uralkodtak. A táborban napirenden volt az erőszak, a fizikai és lelki bántalmazás, a fogva tartottak megalázása.

gazdapárt (FKGP), a Polgári Demokrata Párt (PDP), valamint a Szociáldemokrata Párt (SZDP) bonyhádi szervezetei memorandumokat, a törvénytelenésekre és igazságtalanságokra rámutató beadványokat fogalmaztak meg és küldték el azokat a Belügyminisztériumba és egyéb illetékes helyekre. Ezekre érdemleges válasz azonban rendszerint nem érkezett.⁵

AZ ELŰZETÉS VÉGREHAJTÁSA 1946-BAN

Az 1945. december 29-én közzétett 12.330/1945. M. E. sz. rendelet 1. §-a kimondta, hogy *„Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallott magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak, vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.”*⁶ Az ún. „áttelepítési” rendelet tehát egyértelműen a kollektív felelősségre vonás és a kollektív bűnösség elvét érvényesítette a magyarországi német kisebbséggel szemben. Azaz annak alapján valamennyi németajkú magyar állampolgár kitelepíthető volt az országból.

A Bonyhádon és Sopronban 1946-ban végrehajtott kitelepítés, illetve elűzetés azonban korántsem a törvényi előírásoknak megfelelően zajlott. Az akciót önkényeskedések és visszaélések sorozta kísérte végig, gyakran éppen az annak végrehajtásáért felelős személyzet részéről. A kitelepítési listákat Bonyhádon már a végrehajtás előtt egy hónappal, 1946. április végére összeállították. A névjegyzékről *„aztán a különböző demokratikus pártok a hozzájuk húzó, velük rokonszenvező embereket igyekeztek a kitelepítés alól mentesíteni. A kitelepítési listáról való törlésben a kommunista párt érte el a legnagyobb eredményt, ennek nagyon érthető oka volt. Ti. ő toborzott bányamunkára embereket, ezek közül, főleg a proletárszármazású svábok közül. Aki bányamunkát vállalt, azoknak a nevét törölték a listáról és ezek el is mentek több évre a mecseki szénbányákba dolgozni.”*⁷ A Földművelésügyi Minisztérium (FM) kiküldött biztosa az FM Telepítési Osztályának írt 1946. június 14-ei jelentésében a következő tapasztalatokról számolt be a kitelepítés végrehajtásának körülményeivel kapcsolatban: *„A kitelepítés maga sem az igazságnak megfelelően történik. A kitelepítést végző bizottság vagy párt sok helyütt igen egyoldalúan működik, minek folytán olyan egyén marad vissza az országban, akinek múltbéli magatartása miatt ki kellett volna települnie, viszont számos egyént telepítettek ki, akik az*

⁵ A memorandumokat és a beadványokat lásd TMÖL XXIV. 1. Népgondozó Hivatal Délnyugatmagyarországi Kirendeltségének iratai. 1-3. doboz.

⁶ *Magyar Közlöny*, 1945/211.

⁷ Bárd Flórián visszaemlékezése. Lásd TMÖL XXXV.1.d. Magyar Szocialista Munkáspárt Tolna Megyei Bizottságának iratai. Gy./B/43.

ellenállási mozgalomban vettek részt, vagy a magyarság melletti közelmúltbeli kiállásuk miatt vissza kellett volna maradniok (sic!), és ez utóbbiak csak azért kerültek kitelepítési listára, mert vagyonosok voltak. A völgyeségi járásban pl. a kitelepítést végző közegek a hatóságoktól bekérték azon sváb gazdáknak a jegyzékét, akiknek a földbirtoka a 20 holdat meghaladta és ebből készítették a kitelepítési pótlistát. Egyes sváb gazdákat lemondatták földjeikről, minek fejében ittmaradásukat (sic!) biztosítják” (idézi Köhegyi – Tóth 1994: 193). A kitelepítési listára való felkerülés kérdésében tehát *de facto* végső soron „az döntött, hogy kitől mekkora vagyont lehetett elkobozni, elvenni.”⁸ 1946. június 1-én és 3-án mintegy 2.000 németajkú személyt űztek el Bonyhádról.

Közvetlenül a kitelepítési rendelet megjelenése után, 1946 januárjában Sopronban egy nagyszabású mentesítési kísérlet bontakozott ki. A széles társadalmi támogatottságot élvező helyi mozgalom mögött felsorakozott a helyi evangélikus és a katolikus egyház vezetősége, majd az FKGK és az SZDP soproni szervezetei is. Ellenfélként a soproni MKP és NPP szervezetei, a helyi államrendőrség és a Nemzeti Bizottság (NB) lépett fel. A mozgalom vezetői több memorandumot intéztek a miniszterelnökhöz, amelyben az 1921-es népszavazáson a Magyarország irányába tanúsított nemzethűségért cserébe, az 1941-ben német anyanyelvet és magyar nemzetiséget vallóknak a kitelepítés alól történő mentesítését kérelmezték.⁹ E törekvések azonban kudarcot vallottak. 1946. április 27-én megkezdődött Sopronban a kitelepítés gyakorlati végrehajtása. Az egész eljárásra jellemző volt a visszaélés, a szabálytalanság, a törvényi előírások lábbal tiprása, az önkényesség és az erőszak. A rendelet előírásait számos esetben nem tartották be, gyakran éppen a törvényesség őrei, a karhatalom képviselői folyamodtak önkényes, jogellenes és brutális eszközökhöz. Különösen a mentesítések, a leltározás és a vagyonbiztosítás terén fordultak elő komoly visszaélések. „Nem volt jogvédelem; a nyers erőszak uralkodott mindenben. [...] A kormányrendelet értelmében az áttelepítési névjegyzékbe felvetteknek jogukban állott, hogy a lista közzétételétől számított öt napon belül fel-folyamodással élhetnek, újabb elbírálást kérve ügyükben. De ezzel mit sem törődtek, már másnap vitték is őket. [...] olyan eset is előfordult, hogy valótlan adatok alapján telepítettek ki egyeseket, ha volt valamiféle vagyonuk, mert ez sem volt ám az utolsó szempont az elbírálásnál. [...] Csak a kommunista párt tagjaival és a gyári szakmunkásokkal tettek kivételt” – írta az események átélője, Hanzmann Károly (2000: 209). Az ő benyomásait erősítik meg a szemtanúk visszaemlékezései is. „Sokan vol-

8 Krähling Dániel evangélikus lelkész visszaemlékezése.

9 A részleteket lásd Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára XXIV.1. Soproni Kitelepítési és Telepítési Bizottság (a továbbiakban: SKTB) iratai 1945–1948. 28. doboz, Házi Jenő: In memoriam! A soproni németek kitelepítésének ügye.

tak a jegyzéken, közülük többen is megvásárolhatták a mentesítést egy hordó borért és maradhattak, de helyükbe másokat vittek el” – mondja a fenti eseményeket átélő Tirnitz József (idézi Krisch 2006: 421). A beszámolók szerint valóságos üzérkedés folyt a mentesítési igazolásokkal, amelyeket „aranyért, vagy jó valutáért s egyéb földi javakért” lehetett megszerezni.¹⁰ A soproni németeket szállító utolsó kitelepítési szerelvény május 16-án, vagy 18-án hagyta el a várost. A Sopronból kitelepített németek pontos számára vonatkozóan – akárcsak Bonyhádön – csupán becslések léteznek. A legújabb kutatások 7-8.000 főre teszik az 1946 április–májusában Sopronból kitelepített németek számát. Jól jellemzi a korabeli propagandagépezet tevékenységét az MKP helyi lapjában megjelent álságos kommentár: „*A Magyar Kommunista Párt [...] bátor, meg nem alkuvó harcának köszönhető, hogy Sopron magyar maradt. [...] Sopron mindig magyar volt és a közelmúlt eseményei megszabadították városunkat az idegen német befolyás utolsó csíráitól is. Sopron örökre magyar marad!*”¹¹

ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy mind Bonyhád, mind Sopron németajkú lakosságára komoly megpróbáltatások vártak a második világháborút követő években. A bonyhádi németiséget érintő kényszermigráció már 1944 decembereiben, jóval a fegyverszüneti egyezmény aláírása előtt elkezdődött. A malenkij robotnak is nevezett akció keretében több mint kétszáz főt deportáltak a Szovjetunió kényszermunka-táborába. A soproni németiséget nem érintette a kényszermigráció e fajtája, ahogyan a Völgységi járás területén (Bonyhád környékén) 1945 tavaszán végrehajtott „székely honfoglalással” kapcsolatos telepítések sem. Annál nagyobb érvágást jelentett az 1946 áprilisában és májusában végrehajtott elűzetés, melynek keretében a határváros németiségének nagy részét Németország amerikai megszállási övezetébe telepítették ki. E sorsban osztozott néhány héttel később, 1946 júniusának legelején Bonyhád németajkú lakosságának jelentős része is. A magyarországi németiséget kollektíven büntető, korlátozó intézkedésekkel kapcsolatos kényszermigrációs folyamatok azonban ekkor még korántsem értek véget. Azok 1947–48-ban is tovább zajlottak – ekkor már jobbára a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény végrehajtásának összefüggésében.

¹⁰ Lásd Soproni Evangélikus Levéltár, Kézirat 32. Ziermann Lajos: A soproni kitelepítés.

¹¹ *Új Sopron*, 1946. május 30.

IRODALOM

- Beer, Mathias (2004): Umsiedlung, Vernichtung und Vertreibung. Nationale Purifizierung in Europa während und am Ende des Zweiten Weltkriegs. In Mathias Beer (szerk.): *Auf dem Weg zum ethnisch reinen Nationalstaat? Europa in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen: Attempto, 119–144.
- Czibulka Zoltán – Heinz Ervin – Lakatos Miklós (2004): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Internet: <http://www.nepszamlalas.hu/hun/egyeb/nemet/data/telepules.html> (letöltve 2010. december 6.)
- Hanzmann Károly (2000): *Helyzetrajz és adalékok a soproni ágostai hitvallású evangélikus egyházközség 1900—1950. évi történetéhez. I. rész. A korszak krónikája*. Sopron: Soproni Evangélikus Gyűjtemények Levéltára.
- Kőhegyi Mihály – Tóth Ágnes (1994): Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésekről (1945). In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 4.* Szekszárd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, 173–195.
- Krisch András (2006): A soproni németek kitelepítése a szemtanúk visszaemlékezései alapján. *Soproni Szemle*, 60 (4): 411–425.
- Naimark, Norman M. (2004): *Flammender Hass. Ethnische Säuberungen im 20. Jahrhundert*. München: C. H. Beck.
- Spannenberger Norbert – Vonyó József (2006): A földkérdés és a nemzetiségi kérdés szerepe a magyarországi németek elűzésében. *Soproni Szemle*, 60 (4): 380–394.
- Tóth Ágnes (1993): *Telepítések Magyarországon 1945—1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggése*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

TAMÁS RAGADICS

LOCAL COMMUNITIES IN SMALL SETTLEMENTS OF SOUTH-TRANSDANUBIAN REGION IN HUNGARY

After the political changes in 1990 rural Hungary has been exposed to the negative effects of economic transformation, thus to social disorganization. This paper is focusing on the problems, strategies and chances of Hungarian small settlements. Statements are based on 25 interviews with mayors in the villages of an underprivileged small-region of the South-Transdanubia.

RURAL SOCIETY UNDER TRANSFORMATION

Hungarian village society cannot be characterised as a close and coherent community anymore. Peasant work, rustic lifestyle, local traditions and values (the most important points of public life) are not existing effects nowadays.

Although there were heavy oppositions and conflicts between the different strata of agricultural society before World War II, the connections among village people were stronger and there was a well-functioning social network in small settlements. Dissolution of local communities has already begun at the end of the 19th century because of the inflexible social structure and the pauperization in consequence of the lack of soil among the peasantry. One of the main bases of social disorganization was the economic transformation executed by the communist regime after the takeover in 1948. The government took the important means of production into public ownership, forced the establishing of agricultural co-operatives from the peasant properties, and extinguished the ranges and conditions of traditional rustic work and lifestyle. Several young people left villages looking for work and a higher quality of life in the rash-developed communist industrial centres: continuity of generations and human connections have broken (Hankiss 1983). Although some of the workers moved back to the villages for getting higher incomes from household farming after “second economy” became stronger for the early 80s (Juhász 2006), the rate of the agricultural population decreased from 53% (1950) to 15% (1990) during the communist period (Andorka 1997).

TRENDS OF MIGRATION – SOCIAL PROBLEMS IN VILLAGES

After the political changes the transformation of economical-territorial system has begun. Most of the industrial areas became crisis zones, only the capital and the north-western part of the country could prosper and attain a significant economic growth (Beluszky 1999). We can realize different destinations of migration from rural areas to cities and from bigger towns to villages. The young and qualified population is moving to the economical centres for workplaces and for a higher level of services. Some of the villagers undertake a hard physical work abroad so villages are functioning now as a temporary place of their living. Small settlements could not exist as a complex of home and workplace anymore. Less than 10% of the active rural population in Hungary works in their own village (Juhász 2005).

On the contrary migration of the underclass (people living in poverty, without any chances on the labour market) heads to the distant villages for a lower cost of living. There is a huge difference between the villages and cities concerning the real estate costs and overhead expenses. Mayors of towns try to charge the expenses of changes to the rural area: they support the migration of underprivileged strata to the small settlements (Ladányi 2004). We can find a high rate of roma population in these disadvantaged villages.

The invasion of poor, unqualified, roma people elicit a further rural exodus of original population. The smallest elements of the territorial system become ethnic ghettos. After this trend of migration village society is neither a community nor a civil society anymore – it is a split society with heavy conflicts. After the continuous process of changing people do not have enough time to become acquainted with the culture, customs, problems and goals of each other. Also the expansion of individual values supports the disintegration of this broken society. Approximately 32% of the Hungarian villages can be characterized by crisis, segregation or social conflicts (Kovács 2003).

After 1990 the country lost 22% of workplaces – in villages this rate is 33% (Kovács 2005). There is a high rate of unemployment and a significantly inactive population in small settlements far from economical centres. Most people obtain their incomes from seasonal and casual work, from pension, disability pension, child benefit, social benefits and sometimes from crime (smuggling, stealing). Crime for living is one of the most important grounds of giving up the traditional vegetable gardening in villages. In addition to crime, there are various forms of deviant behaviour (alcoholism, gambling addiction etc.). According to a research on a great sample, a significant part of the adult population had some kind of mental problem in the rural society in the late 1990s (Kopp – Skrabski 2000).

Strong dependence on the social system of state and upon the local government results in paternalism, lack of initiative, passivity and disappointment (Bognár and Csizmady 2005). We can see the second generation growing up after 1990 without any patterns of job and labour. On the other hand, these same people are members of the consumer society – they have got the same expectations as the wealthier strata of the society.

There is a low level of services in the rural area. The local governments have the compulsion of cost-cutting, so they close their institutions on the ground of financial problems. This practice strengthens the process of rural exodus. Without schools and social institutions the local intellectuals have disappeared, so the traditional leader strata are missing from the villages. Negative processes strengthen each other and the economic, social, demographical, sanitary and infrastructural gap is continuously growing between the central regions and the underdeveloped rural area. In Hungary one of the most underprivileged rural territories is *Ormánság*, the scene of our interviews.

VILLAGES IN THE ORMÁNSÁG REGION

Ormánság is one of the historical small-regions of Hungary in *South-Baranya* County. This area consists of 47 settlements and almost 18 000 inhabitants, so the average number of the inhabitants per settlement is 383. In the most densely populated town, (*Sellye* – the only city in this region) live 2 900 people.¹ The stock of settlements is frittered, and the transport network is underdeveloped. Although *Ormánság* is rich in folk-traditions and in treasures of nature (well-watered with forests and wild animals in the flood area of the river Drava), this region is one of the most underprivileged areas of Hungary.

In this crisis-region the main problems come from the disadvantageous status on the labour market: unemployment, long-term passivity, pauperization and segregation. People pursued traditional agricultural activity in the *Ormánság*. After the forming of agricultural co-operatives in the communist era, redundant local employees worked as commuters in mines of hill Mecsek and in the industrial factories in Pécs. After the political and economic changes in the 90s mines and industrial plants were closed and people had less chance for work. They tried to manage farming in their village but most of the forced entrepreneurs became bankrupt because of the strong competition created by the multinational and trans-national companies.² People had to sell their estates and the concentration

¹ Source: www.ksh.hu.

² In the *Ormánság* region people cultivated water-melon as a traditional and famous plant of the area. The new supermarkets in the 90s kept the prices of fruits and vegetables permanent under the cost of productions level and

of landed property has begun. Independent self-employed farmers became passive dependants of the social system and left the skills of doing individual initiatives to improve their lives. The rate of unemployment in most villages of *Ormánság* is more than 50-60%.

Although the settlements of this historical area seem to be characterized by uniformed viewpoints, here we can find villages with different social structure on the basis of the heterogenic trends of migration (Kovács 2005):

- ordinary villages (without any strong dominant migration trend)
- aging villages (youth moved towards economical centres)
- ethnic ghettos (a high rate of deprived roma population)
- destinations of migration (from other settlements) on social base
- villages with split society (traditional agricultural population against new migrants from the underprivileged strata).

THE RESEARCH

We have selected³ 25 small villages (average population: 320) from the territory of traditional *Ormánság*. The common characteristics of these settlements are the specific attributes of Hungarian villages far from economical centres:

- disadvantageous status of inhabitants at the labour market
- high rate of inactive population
- lack of appropriate infrastructure
- low level of social services
- most of the inhabitants are undereducated and underprivileged
- low level of social integration and cohesion.

We wanted to clarify the typical problems and conflicts and also the operable and effective patterns in local societies, and also to get acquainted with the plans and strategies of local governments. We have made half structured interviews. Our interviewees were the local opinion leaders: mayors, vice mayors, leaders of the local minority self-government, teachers, representatives of churches and local entrepreneurs. We would like to present how the mayors, the possessors of local power react on the challenges in small settlements.

---

most of the farmers got a huge unpaid debt and gave up the agricultural enterprise.

3 The interviews were made by the help of students from the University of Pécs, Department of Sociology in 2009-2010.

STATE OF LOCAL COMMUNITIES

We have recognized that the work and achievement of local government depend on the state and composition of local society. Although the researched villages stand on diverse positions in the settlement structure and there are different problems and prospects present in their lives, we could find similar phenomenon and symptoms, too.

One of the common parameters is the lack of localism. Most people do not have attachment to their village and they would move off, if it was possible. Since they cannot sell their houses for a reasonable price, they are not able to allow themselves to buy a flat in other settlements with more developed infrastructure and better services. Only few inhabitants with local workplaces and strong connections to relatives appreciate village as an ideal place for living.

Most of the mayors declared that people used to have stronger solidarity and collaboration. Today envy, mistrust and malignity weaken the concentration of forces and undermine the basis of community. These are the hotbeds of conflicts between individuals and families, too. Also thefts and crime for living generate antipathy and oppositions in the village society. Passivity and the real feeling of defencelessness are combined with pessimism and lack of undertaking common tasks. The low level of motivation is connected to the paternalism and the missing activation role of social services (Ragadics 2010).

One of the most serious problems is the instability of rural families. Youth (especially women) move off from small settlements for higher education and appropriate workplaces and leave the elderly and unqualified family members. Villages in *Ormánság* are characterised by pauperization, on the other hand the *culture of poverty* (Lewis 1975) results in a great doubtfulness and insecurity, and there are lots of temporary cohabitation and the divorce-rate is quite high.

STRATEGIES, ROLES AND PATTERNS IN THE LOCAL GOVERNMENT

Different problems and challenges and the diverse personality of mayors bring on special strategies and methods set in by the possessors of local power in the small settlements of *Ormánság* region.

Mayors playing the role of the rational economists are trying to solve the financial problems of the local government by the way of savings. They abolish the uneconomical institutes (school, kindergarten etc.) and decrease the working hours and the wages of the staff in the government. These arrangements strengthen the financial status of villages for short distances but at the same time the quality of life may be undermined.

Paternalist leaders are engaged in extending social services. They expend most of the budget for social benefits, for social programs and communal work. This type of leadership is very wide-spread on the basis of the traditions of communist centralization and the lack of subsidiarity. Serious social problems support the model of a provider governing but it is carrying the danger of reduction of democratic values and it is deepening the passivity in the local society as well.

Another important role played by mayors is the “Justice of the Peace”. Split societies without strong communities contain several conflicts excited by poverty and social problems. Migration also brings people and families with different and antagonistic culture next to each other. That is why the presence of a respected person is necessary in the villages far from economical centres.

Development-oriented mayors are interested in infrastructural expansion. As we enquired about the successes in the governmental labour, they mentioned the new renovations and buildings in the village. Developing the local infrastructure is a particular fact for showing the activity of the leader for the voters. Unfortunately, some of the newly developed and reconstructed institutes should be closed later on the ground of thrift and financial problems.

Project-oriented leaders recognized the importance of lobbying and try to manage in the field of application system. They are looking for contacts and references for gaining governmental and EU-tenders. The local governments of small settlements are often run into debt, so it is rather oppressive to get the sufficient retention demanded by the applications system.

There are just a few innovative leaders in the villages in the *Ormánság* region. The lack of economic and cultural capital (Bourdieu 1986) narrows and limits the ambition of innovation. There are some plans for the future⁴ but some of them are too unrealistic and impracticable.

The figure of cooperative leader is missing from the small underprivileged settlements. Most of the mayors act as lonely heroes without any help and support from others. There are mayors with the symptoms of burnout syndromes as well. We can interpret this phenomenon with the lack of local intellectuals and with the serious problems of village societies. Sometimes the role of a local hero could give some power for everyday struggling to survive.

The strategies and roles mentioned above are often combining in the asked interviewees and they are determined by the local challenges and opportunities as well. Most of the tentative could not be an effective way for problem-solving

---

4 One of the mayors wants to breed sheep using them as lawnmower and social benefit. Another leader would like to produce food on the estate of the local government by common labourers. The food could be utilized as social benefit for poor families.

because of the lack of external assistance and the disorganization and passivity of local community.

SUMMARY

Small settlements in Hungary far from economical centres are hotbeds of exclusion, social problems and deviant behaviour. Local governments running into debt are not able to solve the problems of the underprivileged population.

Socialization of youth is determined by the *culture of poverty* (pauperism, no labour patterns, and lack of motivation and instability of families). While children are strongly affected by consumer society, local youth-politics are accidental, random and unsystematic. Institutes and common spaces are missing and youth without future perspectives is endangered by cultural and ethnic segregation.

The development of villages characterised by the symptoms of crisis depends on the power of local societies. On the grounds of these are very important to increase the autonomy of rural communities for supporting the common recognizing, discussing and solving of local problems (Vercseg 2004). Man is a social being – communities help to develop healthier personalities. They give social security in case of need, defencelessness and poverty. Social integration is also the base of stronger democracy, solidarity and subsidiarity.

Furthermore, individual interest can have more effective representation by an organized community (association). Initiation of civil society into the process of decision making by the local government leads to a slow and laborious way of leadership. Still this is the only guarantee for functioning of real feedback mechanisms and democratic governance in small settlements (Lukovich 2004).

Researchers and social experts are important members of the multilevel collaboration for deprived people living in underdeveloped small settlements. They can support the working NGOs and communities by the way of presenting successful patterns and examples from other settlements and stimulate the self-organization in villages by special methods of the community development.

REFERENCES

- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris, 172-179.
- Beluszky Pál (1999): *Magyarország településföldrajza*. Budapest and Pécs: Dialóg Campus
- Bognár L. and Csizmady A. (2005): A falvak helyzete – közhangulat falun. In Bognár L., Csizmady A., Tamás P. and Tibori T. (eds.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest: Új Mandátum, 36-41.

- Bourdieu Pierre (1986): The forms of capital. In J. Richardson (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241-258.
- Hankiss Elemér (1983): Közösségek válsága és hiánya. In *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. Budapest: Magvető, 205-241.
- Juhász Pál (2005): Falusi társadalom. In Bognár L., Csizmady A., Tamás P. and Tibori T. (eds.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest: Új Mandátum, 42-50.
- Juhász Pál (2006): A visszatörődésről. In *Emberek és intézmények. Két zsákutca az Agráriumban*. Budapest: Új Mandátum, 195-198.
- Kopp Mária and Skrabski Árpád (2000): A magyar lelkiállapot és a társadalmi tőke szerepe a népegészségügyi mutatók alakulásában. In Elekes Zsuzsanna and Spéder Zsolt (eds.): *Törések és kötések a Magyar társadalomban*. Budapest: Századvég, 254-267.
- Kovács Katalin (2003): Vidéki kaleidoszkóp. In Kovács T. (ed.): *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia*. Pécs: MTA RKK, 53-66.
- Kovács Katalin (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In Bognár L., Csizmady A., Tamás P. and Tibori T. (eds.): *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest: Új Mandátum, 141-152.
- Ladányi János and Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág
- Lewis, Oscar (1975): *Five families: Mexican case studies in the culture of poverty*, New York, Basic Books
- Lukovich Tamás (2004): Közösségi részvétel, közösségi tervezés. In Csizmady Adrienn and Husz I. (eds.): *Település- és városszociológia*. Budapest: Gondolat, 182-208.
- Ragadics Tamás (2010): Integrációs és szegregációs folyamatok a hátrányos helyzetű magyarországi kistelepüléseken. In Rab Virág and Deák A. (eds.): *Együttműködés – versengés*. Budapest: Gondolat, 244-255.
- Vercseg Ilona (2004): Legalább ennyit a közösségfejlesztésről. Budapest: Országos Egészségfejlesztési Intézet

III. KULTÚRA ÉS OKTATÁS

DARVAI TIBOR

RÍTUSOK AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ C. FOLYÓIRAT FÉNYKÉPEIN

A (fény)képpel megjelenített individuuum vizsgálata néhány évtizede a különböző tudományágak – neveléstudomány, szociológia, antropológia, pszichológia – vizsgálódásainak permanens területe. Jelen kutatás ezen interdiszciplináris terület eleddig kevésbé vizsgált területét mutatja be. A kutatás arra irányul, hogy megvizsgálja, hogy a szocialista-kommunista világképet tükröző szaksajtó egy periodikájának fényképi világában pontosan milyen rítusok jelennek meg.

A beszámoló forrása az *Úttörővezető* c. periodika, annak is az 1953-as, 1963-as, 1973-as és 1983-as évfolyamai, melynek fényképeit az ikonográfia/ikonológia módszerével elemeztük. A mennyiségi feltárás után az lett megvizsgálva, hogy a fényképi világban milyen rituális elemek, milyen ritualizációs folyamatok jelennek meg az ideológiailag-politikailag homogén korszakban, illetve ezekben történik-e változás, és ha igen, akkor milyen.

A tanulmány hipotézise szerint a vizsgált évfolyamokban a deritualizáció folyamatának lehetünk szemtanúi, vagyis a rítusok és ritualizációs folyamatok fokozatosan kiszorulnak, eltűnnek a periodika fényképi univerzumából.

IKONOLÓGIA/IKONOGRÁFIAI

A képi anyag feldolgozásához az ikonológia/ikonográfia módszerét használtuk. Az ikonológia a humán tudományokban bekövetkezett képi fordulat ('pictorial turn') hatására került a vizsgálódások előterébe (Michell 1994). Gottfried Boehm (1994) már ikonológiai fordulatról ('iconic turn') számol be. Michell és Boehm szerint megnövekedett a kép, a képiség jelentősége, és az élet minden területén előtérbe került a képek és szimbólumok használata.

A társadalomtudományok ugyan gyorsan érzékelték az új tudomány és metódológia jelentőségét (Schiffler és Winkeler 1991; Wünsche 1991), de a neveléstudomány viszonylag későn ismeri fel az ikonológia-ikonográfia használatának lehetőségét (Pilarczyk és Mietzner 2010), s ehhez képest e módszer felé még kevésbé mutattak érdeklődést a hazai kutatók.

Jelen vizsgálat a pedagógiai és nem pedagógiai terekben képileg rögzített kultúrát írja le és elemzi kvalitatív és kvantitatív szempontból. Ehhez a hazai neveléstudományi szaksajtó azon részét tekintjük át, amelyben a képi ábrázolásnak, s azon belül a sajtófotónak is szerep jut – mégpedig a szocializmus világképéhez és antropológiai nézeteihez szorosan kötődő szocialista pedagógia korszakában.

A RÍTUS FOGALMÁNAK KIBŐVÍTÉSE

A képi tartalom leírása a kulturális antropológiából ismert rítusok mentén lett elvégezve. A Magyar Néprajzi Lexikon (Ortutay 1981: 356-357) szerint a rítus(ok) szokáscelekmény(ek), amely(ek) fő funkciója az egyén biztonságérzetének megteremtése, valamint hogy az individuum jól el tudjon igazodni és képes legyen megtalálni helyét a társadalom szövevényében. Jelen tanulmány a rítus fogalmát kibővített értelemben használja. Rítusnak tekint minden olyan társas/társadalmi/egyéni eseményt, ahol a rítushoz szükséges szimbólumok megjelennek. Minden rítushoz szükségesek materiális jelképek, amelyek a rítust rítussá teszik, hiszen ezek nélkül a rítus egyszerű társadalmi cselekvés lenne – weberi értelemben. Vagyis jelen vizsgálódás rítusnak nevezett – amúgy olyan mindennapi – társadalmi cselekvést is, ahol megjelent legalább egy, a rítushoz szükséges ideológiai szimbólum is. Például, ha olyan fénykép jelent meg az Úttörővezető hasábjain, ahol két diák olvasott, de rajtuk úttörőnyakkendő, vagy úttörőruha volt, akkor ez rítusként lett értelmezve. Mégpedig azért, mert ideológiai szimbólum nélkül az olvasás egyszerű, hétköznapi- mindennapi cselekvés, de az ideológiai jelkép megjelenésével az olvasás aktusa már átértelmeződött, egy magasabb – ideológiai, politikai – „szférába” lett áthelyezve. A szimbólum által a cselekmény átkonstruálódik, újratereemtődik, ahol a két diák már nemcsak olvas, hanem az ideológiai jelkép által a szocialista-kommunista eszmerendszer vonatkoztatási architektúrájának elemeként cselekszik.

A rítusok szimbólumokkal felruházott materiális eszközeinek jelenléte az, ahol a rítus-definíció kibővítve és átminősítve lett.

AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Az Úttörővezető című periodika sajátos helyet foglal el a neveléssel foglalkozó szocialista szaksajtó erőterében, hiszen a közösségi nevelés színterével, az úttörők és úttörővezetők tanításával, oktatásával foglalkozik. Nem miniszteriális kiadvány, hanem „*A Magyar Úttörők Szövetségének lapja*”.

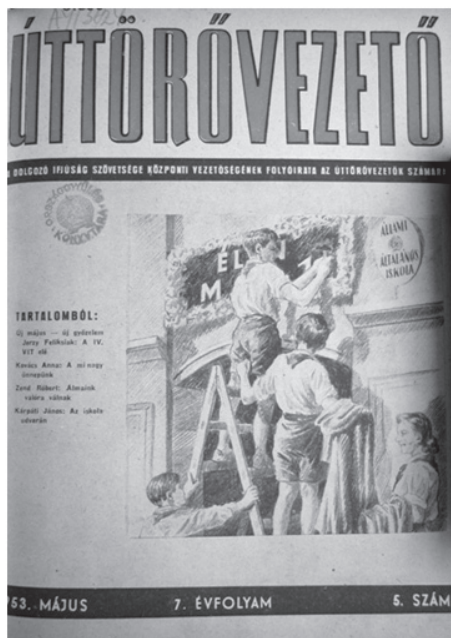
A folyóirat 1947 májusában jelenik meg először, főszerkesztője Zsigmondi László. Trencsényi- Waldapfel Imre, aki 1948-ban a folyóirat főszerkesztője, így határozza meg az Úttörővezető feladatát: (...) elengedhetetlenül sürgössé vált egy lap megindítása, amely szilárd elvi szempontok alapján, de a gyakorlati feladatokról egy pillanatra sem elfordítva figyelmét tartsa napirenden az úttörővezetők legfontosabb kérdéseit, s adjon ezekre magvas és közérthető választ. Olyat, amelyet a pedagógiai képzettséggel még nem rendelkező ifivezető is megért, de amit a pedagógusvezető is szívesen elfogad, mert valóban élő problémát segít megoldani (Záhonyi 198: 86).

A periodika ezen alapcélkitűzései, feladatai nem változtak a vizsgált időszakban.

A magas példányszámban megjelenő kiadvány kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. A központilag szerkesztett és terjesztett lap ekkori megjelenése 10 500 darab körül mozog. A lap legmagasabb példányszámait 1953-ban 9100, 1963-ban 11 400, 1973-ban 24 900, 1976-ban 27 500 (Záhonyi 1980: 124).

A folyóirat célja az úttörő és úttörővezető korú népesség ideológiai kiszolgálása, ezért a lap szerkesztői erőteljesen törekedtek az olvassmányosságra, valamint az olvasóközönség képek általi kiszolgálására. A nyomtatványban a képek feladata a szöveg kiegészítése, megtámogatása. Az illusztrációk funkciója a szöveg befogadásának megkönnyítésében merül ki, a képek az adott szövegről referálnak.

1. kép: Úttörővezető 1953. VII. évf. 5. szám. első külső borító

(Fotó: szerző, cím nélkül)

1953

1953-ban az Úttörővezető A/4-es alakban jelenik meg, 12 számmal. Ebből a február-márciusi és a június-júliusi számok összevontak, a lap terjedelme 24 oldal, míg a február-márciusi összevont számok esetében 32, a június-júliusi szám pedig 48. Ekkor a folyóirat főszerkesztője Gaál Ferenc (1952. 2. számtól 1954. 10. számig). A folyóirat ebben az évben fényképeket csak a belső oldalakon tartalmazott, a fedőlapokon nem.

1963

1963-ban az Úttörővezető B/5-ös alakban jelenik meg, 12 számmal. Ebből a június-júliusi és az augusztus-szeptemberi számok összevontak. A lap oldalszáma 32, az összevont június-júliusi esetében 48, az augusztus-szeptemberiben pedig 64. A folyóirat főszerkesztője ebben az évben Záhonyi Ede (1962. 3. számtól).

A periodika itt már fényképeket nemcsak a belső oldalakon tartalmaz, hanem a külső borítón, fedőlapon is.

2. kép: Úttörővezető 1963. XVII. évf. 5. szám. első külső borító

(Fotó: Csuzi Zsuzsa, Ménesi Dezső, vagy MTI fotó, cím nélkül)

1973

1973-ban az Úttörővezető B/5-ös alakban jelent meg, 12 számmal. Ebben az évfolyamban egy összevont szám jelent meg, a július-augusztusi. A periodika oldalszámai jelentős változást mutattak: januártól májusig 48 oldalt tartalmazott, a júniusi 64-et, a júliusi-augusztusi szintén 64-et, a szeptemberi ugyancsak 64-et, az októbertől decembertől pedig 48-at.

Ekkor a folyóirat főszerkesztője Záhonyi Ede. A periodika fényképeket mind a belső lapokon és a fedőlapokon is tartalmaz.

3. kép: Úttörővezető 1973. XXVII. évf. 6. sz. első külső borító

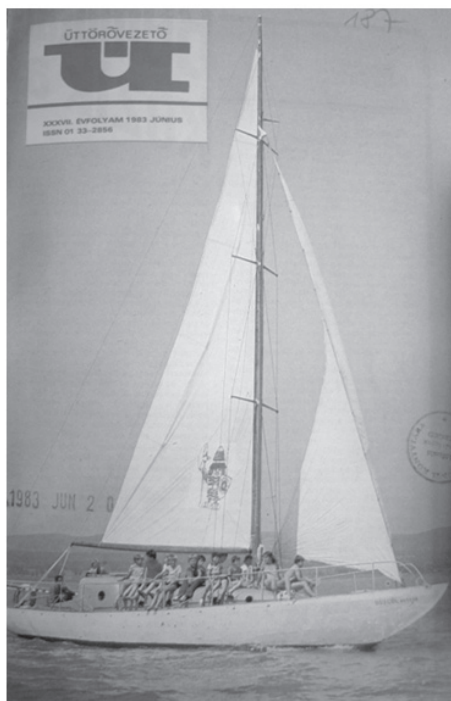
(Fotó: Lengyel Miklós, Tiszteleg a vörös zászlónak az Úttörővezetők V. Országos Konferenciáján)

1983

1983-ban az Úttörővezető szintén B/5-ös formátumban jelent meg, 12 számmal. Ebből a július-augusztusi összevont volt. A periodika oldalszámai nem egységesek, változást mutatnak: a januári és a februári 48 oldalt tartalmaz, a márciusi 64-et, áprilistól májusig 48-at, júniusban 64-et, a július-augusztusi összevont szám 64-et, szeptembertől novemberig 48-at, decemberben pedig 64-et.

Ebben az évben a folyóirat főszerkesztője Horváth Mihály. A periodika fényképeket a borítókön és a belső oldalakon is tartalmaz.

4. kép: Úttörővezető 1983. XXXVII. évf. 6. sz. első külső borító

(Fotó: Nagy Péter, cím nélkül)

AZ ÚTTÖRŐVEZETŐ KÉPSZERKESZTÉSI GYAKORLATA

Az 1953-as évben a periodika impresszuma képszerkesztő nevét nem tartalmazza, a fénykép készítőjére nem található utalás. A lap csak fekete-fehér fényképeket tartalmaz.

1963-ban még szintén nem rendelkezik képszerkesztővel az Úttörővezető, a fényképek szerzője csak a címlapok esetében beazonosítható az impresszum alapján. Más fényképeknél az impresszum képkészítői csoportot ad meg, így az egyes fotográfusok alkotásai nem beazonosíthatók. Színes fényképeket csak a fedőlapok tartalmaznak.

1973-ban már megjelenik a tördelő-és képszerkesztő neve, januártól februárig Forrai János, márciustól szeptemberig Szalay Emília, októbertől decemberig Lukács Györgyi. A fényképek alkotói csak a címlapok esetében beazonosítható, más esetekben csak alkotói csoport lett megadva. Színes fényképek csak a fedőlapokon láthatóak.

1983-ban az impresszumból eltűnik a képszerkesztő titulus, csak a tördelőszerkesztő nevét tartalmazza, aki ebben az évben Gaál László. A fényképek szerzői – az előző évekhez hasonlóan – csak a fedőlapok esetén található meg, más esetekben szintén alkotói csoport van feltüntetve. Színes fényképek csak a fedőlapokon vannak, a belső oldalakon csak fekete-fehér képek találhatóak.

1. táblázat: Egyedi és sorozatképek aránya a sajtófotókon

	Egyedi képek (%)	Sorozatképek (%)
1953	72,4	27,6
1963	58,3	41,7
1973	42,9	57,1
1983	55,3	44,7

A vizsgált években az egyedi képek dominálnak, bár számuk fokozatosan csökken a sorozatképekkel szemben, sőt az 1973-as évben az utóbbiak lesznek dominánsak. Ez valószínűleg azt jelenti, hogy a szerkesztők kevésbé hisznek az önálló jelentéssel bíró képek magyarázó erejében, inkább a képegyüttessel elmondható és az általuk vizualizálható történetekben bíznak. E tendencia ellentétes előjelű a *Tanító* c. neveléstudományi folyóiratban vizsgáltakkal (vö. Géczy és Darvai 2010), ahol is a fényképi hangsúly fokozatosan az egyedi képekre helyeződött át.

2. táblázat: Gyermek(ek) és felnőtt(ek) jelenléte a sajtófotókon

	Gyerek(ek) (%)	Gyerek(ek)- Felnőtt(ek) (%)	Felnőtt(ek) (%)	Nincs egyén/nem megállapítható (%)
1953	51,7	20,7	13,8	13,8
1963	53,3	28,3	10,1	8,3
1973	37,7	26,6	22,5	13,2
1983	29,8	18,4	47,5	4,3

A kérdéses évfolyamokban az a tendencia rajzolódik ki, hogy a gyermekábrázolás dominanciája fokozatosan megszűnik, helyette pedig a felnőttek fényképi megjelenítése kerül a periodika fényképi világának előterébe. Az 1983-as évben azért olyan kiugróan magas a felnőtteket ábrázoló fényképek aránya, mert ezen év fotói közül nagy számban kerülnek ki az értelmiségiekkel, pártvezetőkkel, pártfunkcionáriusokkal készült interjúkhoz kapcsolódó portréfotók.

RITUALIZÁCIÓ ÉS DERITUALIZÁCIÓ FOLYAMATA A SAJTÓFOTÓKON

A ritualizáció folyamata nemcsak az ideológiai szimbólumokon keresztül és által jöhet létre, hanem más jelképeken, például a tanári szimbólumokon keresztül is.

3. táblázat: Tanári szimbólumok a sajtófotókon

	Tanári köpeny/ruha (%)	Tanári pálca (%)	Egyéb (%)
1953	0,0	0,0	0,0
1963	0,0	0,0	0,0
1973	0,0	0,0	0,0
1983	1,4	0,0	0,0

Tanári szimbólumok egyáltalán nem vagy nagyon kevéssé jelennek meg a fényképek között. Az egyetlen tanári jelkép, amely feltűnik, a tanári köpeny, de az is csak egyedül az 1983-as évben, melynek száma alig haladja meg az 1%-ot. Ezek szerint, a rituális és nem rituális cselekedetek közül a tanár szerep és a tanári jelképek kiszorultak, illetve meg sem jelentek az úttörők és úttörővezetők életében – a fényképek tanúsága szerint. Ez nagy valószínűség szerint nem azt jelenti, hogy

a tanítók vagy a tanárok nem vettek részt az úttörők nevelésében, koordinálásában, hanem azt, hogy ugyan jelentős szerepük volt, de nem tanári mivoltukban, hanem más szerepkészletet öltöttek magukra. Ez pedig az ideológiai vagy mozgalmi nevelő volt, mely nem használt archetipikus tanári jelképeket, hanem inkább a mozgalmi neveléshez köthető ideológiai szimbólumokkal szerelkezett fel, például úttörőegyenruha és úttörőnyakkendő.

4. táblázat: Ideológiai szimbólumok jelenléte a sajtófotókon

	Ideológusok (%)	Vörös csillag (%)	Zászló (%)	Idézet (%)	Szobor (%)	Úttörő-egyenruha (%)	Úttörő-nyakkendő (%)
1953	10,3	0,0	13,8	0,0	3,4	44,8	58,6
1963	0,0	1,7	11,7	0,0	1,7	50,0	58,3
1973	1,0	1,0	20,4	3,1	1,6	46,1	54,5
1983	0,7	0,0	4,3	0,7	0,0	7,1	11,3

Megjegyzés: Egy-egy fényképen több ideológiai szimbólum is megjelenhet

Az ideológiai szimbólumok a rítusok legmeghatározóbb tárgyi eszközei. Az úttörőélet rítusainak elengedhetetlen kellékei. Enélkül a ritualizáció folyamata nem mehet végbe. A legkevésbé használt szimbólumok a cselekvés helyszínéhez köthetők közül kerülnek ki, például ideológusok képei, szobrai, a vörös csillag, a zászló vagy idézet formájában. Jellemző rájuk, hogy a fényképi világban fokozatosan háttérbe szorulnak a kérdéses években. Míg az 1953-as évfolyamon belül az ideológusok képei a fényképek közel 11%-án jelentek meg, addigra ez az 1983-as évekre közel 1%-ra csökkent. A zászló megjelenésének száma annyiban elűt az ideológusok képeinek számától, hogy 1973-ban éri el a legmagasabb megjelenési számot, közel 21%-ot, majd radikálisan csökken, 4%-ra.

A rítusokhoz szükséges ideológiai szimbólumok közül a legnépszerűbbek a test és testthárhoz kapcsolódó jelképek, az úttörőegyenruha- és nyakkendő. Kettőjük közül az úttörőnyakkendő az a szimbólum, mely a legtöbbet szerepel fényképeken. Viszont mindkettőre ugyanaz a tendencia érvényesül: az idő előrehaladtával megjelenésük száma radikálisan csökken. Az úttörőegyenruha tekintetében a kezdeti közel 45%-ról 7,1%-ra zuhan megjelenési száma, míg az úttörőnyakkendő esetében az 1953-as évi közel 59%-ról 1983-ra 11%-ra esik vissza.

5. táblázat. Rituális cselekvések jelenléte a sajtófotókon

	Felvonulás (%)	Ünnep, megemlékezés (%)	Kitüntetés átadása (%)	Avatás (%)
1953	0,0	0,0	0,0	0,0
1963	0,0	20,0	0,0	3,3
1973	2,6	7,9	5,8	0,0
1983	0,0	5,0	0,0	0,0

A rituális cselekvések számát tekintve megállapítható, hogy a kérdéses években megjelenő rituális cselekvések közül az 'ünnep/megemlékezés', illetve a 'kitüntetés átadása' jelent meg a legnagyobb számban. Az 1953-as évben a fényképeken nem jelent meg egyetlen rituális esemény sem, míg az 1983-as év fényképein csak 'ünnep/megemlékezés' jelent meg rituális aktusként. Az 1963-as lapszámokban átlagban minden ötödik kép ünnepet/megemlékezést mutatott be, majd ez 1973-ban jelentősen csökkent, később a 1983-ra elérte az 5%-os szintet. Minden kategóriában jelentős csökkenés ment végbe, a deritulizáció folyamatát lehet megállapítani.

6. táblázat: Nem rituális cselekvések jelenléte a sajtófotókon

	Tanóra (%)	Munka (%)	Játék (%)	Kirándulás (%)	Politikai esemény (%)	Ideológiai-mozgalmi nevelés (%)	Egyéb (%)	Nincsen (%)
1953	17,2	6,9	0,0	10,3	3,4	31,0	17,2	6,9
1963	3,3	5,0	10,0	1,7	0,0	11,7	23,3	15,0
1973	2,6	3,7	10,5	4,2	17,8	17,3	9,4	17,3
1983	1,4	11,3	14,2	5,0	2,8	7,1	14,2	39,0

A nem rituális cselekedetként értelmezett tevékenységek – az Úttörővezető kérdéses éveiben a fényképi világban – felül vannak reprezentálva a hagyományos értelemben vett rituális eseményekkel szemben.

A nem rítusként értelmezett cselekvések közül az 'ideológiai nevelés' volt az a szegmens, ahol a legnagyobb csökkenés történt, és a 'játék' kategória az, ahol a legnagyobb emelkedés történt. Az 'egyéb' kategória is a vizsgált négy évfolyamban

számottevő megjelenéssel rendelkeznek. A fényképek jelentős részén nem látható semmilyen – rituális vagy nem rituális – cselekvés. Ezek a fotográfiák általában az évfolyamok tekintélyes részét teszik ki. Ezen dokumentumok általában gyermekeket ábrázolnak, illetve jelentős részük értelmiségiekkel, pártvezetőkkel készített interjúkhoz kapcsolódó portréfotók – melyek csak az első antropológiai teret mutatják, így cselekvés nem vagy ritkán kapcsolódik hozzá.

7. táblázat: Nem rituális cselekvések jelenléte az úttörőnyakkendő-viselés előfordulása alapján

	Tanóra (%)	Munka (%)	Játék (%)	Kirándulás (%)	Politikai esemény (%)	Ideológiai-mozgalmi nevelés (%)	Egyéb (%)	Nincsen (%)
1953	60,0	50,0	0,0	60	0,0	77,8	60,0	0,0
1963	100,0	33,3	66,7	66,7	0,0	85,7	35,7	22,2
1973	100,0	42,9	60	75,0	82,4	78,8	38,9	9,1
1983	50,0	12,5	5,0	28,6	0,0	40,0	5,0	5,5

Megállapítható, hogy az ideológiai szimbólumok megjelennek a különböző cselekvésekben, és azokat ritualizálják. Úgy tűnik, hogy a ritualizáció nem a tipikus rituális cselekményekben ment végbe, hanem ez a folyamat kiterjedt a mindennapi élet egyéb cselekvéseire. Vagyis nem a társadalom egy szegmense ritualizálódott, hanem a társadalom egésze.

A legnagyobb elemszámok az 'ideológiai nevelés', a 'politikai esemény' és 'kirándulás' kategóriáknál találhatók, itt megjelenik az ideológiai szimbólumok közül a leggyakoribb az úttörőnyakkendő, ahol megjelenési számuk az utolsó vizsgált évnél mindig alacsonyabb, mint az első évben.

8. táblázat: Az összes cselekvések aránya az úttörőegyenruha és úttörőnyakkendő-viselés megjelenése szerint

	Úttörőegyenruha (%)	Úttörőnyakkendő (%)
1953	44,8	58,6
1963	50,0	58,3
1973	46,1	54,5
1983	7,1	11,3

Megjegyzés: az évszámok tartalmazzák a fényképeken megjelenő összes cselekvést

A táblázat jól mutatja azt a jelenséget, hogy a fényképeken megjelenő összes cselekvésekben radikálisan csökken az úttörőnyakkendők aránya, hiszen míg az 1953-as évben a cselekvések közel 59%-án jelent meg ritualizációs szimbólum, addig ez 1983-ra közel 11%-ra csökkent. Ugyanez megállapítható az úttörőegyenruha esetén is. Ez a radikális csökkenés is a deritualizáció folyamatát támasztja alá.

9. táblázat: Pedagógiai terek a sajtófotókon

	Iskolai tanterem (%)	Tornaterem (%)	Könyvtár (%)	Iskolaudvar (%)	Egyéb iskolaépítészeti tér (%)
1953	20,7	0,0	6,9	0,0	3,4
1963	5,0	6,7	0,0	5,0	6,7
1973	4,7	0,0	0,5	0,0	1,0
1983	8,5	0,0	0,0	4,3	0,7

A tanárhoz kötött szimbólumok is kevésbé jelennek meg a fényképeken, ugyanez a tendencia rajzolódik ki a pedagógiai terek esetében is. A pedagógiai terek közül a legrelevánsabban az iskolai tanterem jelenik meg, mely azonban az 1953-as évi közel 21%-os szintről 1983-ra a közel 9%-os szintre csökken. A tornaterem és a könyvtár egy-egy évben jelenik meg, előbbi 1963-ban, míg utóbbi 1953-ban. Az iskolaudvar is a második legjelentősebb pedagógiai térnek mondható, hiszen 4 évfolyamból kettőben is megjelent, 1963-ban és 1983-ban. Mindegyik pedagógiai térről elmondható, hogy a vizsgált időszak végére megjelenésének száma jelentősen csökkent.

10. táblázat: Nem pedagógiai terek a sajtófotókon

	Városi tér (utca+tér)	Stadion	Iroda/ dolgozós- zoba	Természeti táj (erdő+folyó)	Előadó- terem	Úttörő- otthon/ ház	Úttörő- tábor	Egyéb	Nincs ped.-nem ped. tér
1953	17,2	0,0	0,0	24,1	0,0	6,9	3,4	3,4	14,0
1963	8,4	8,3	1,7	8,4	0,0	3,3	15,0	15,0	18,1
1973	14,2	4,2	0,0	3,6	1,6	31,9	13,6	16,2	8,5
1983	9,2	1,4	5,7	4,9	1,4	8,5	5,7	20,6	29,1

A nem az iskoláztatás racionalitásához köthető terek túlsúlya állapítható meg a pedagógiai terekkel szemben. Úgy tűnik, hogy mind a mesterséges és természetes nem pedagógiai célú terek száma (városi tér, stadion, úttörőház, úttörőtábor, stb.) fokozatosan csökken. Ezzel szemben fokenként növekszik az 'egyéb' kategória – például mesterséges építmények száma – és az olyan fényképek száma, melyek nem tartalmaznak sem pedagógiai, sem nem pedagógiai teret. Utóbbiak jelentős része a már fentebb említett interjúk portréfotóiból kerülnek ki.

A rituális tevékenységekhez köthető helységek száma a vizsgált években jelentősen csökken. Ez elmondható mind a városi térről – utca, tér –, melyek az ünnepek, felvonulások és megemlékezések színterei, valamint a természeti tájakról is, melyek leginkább a kirándulások helyszínei.

Az úttörőotthonok, úttörőtábor és előadóteremek számosságának kérdéskörében nemcsak csökkenés, hanem visszatérés, ciklikusság szemtanúi is lehetünk. 1953-ban a fényképek közel 7%-án jelentek meg ezek az intézmények, 1973-ban már közel 32%-ban, majd az 1983-as évek közel 9%-os száma gyakorlatilag az induló év számát (re)prezentálja. Az úttörőintézmények – úttörőotthon, úttörőtábor – is deritualizációs folyamaton esnek át – kvantitatív értelemben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Tanulmányunkban a rítusok mentén az ikonológia/ikonográfia módszerével elemeztük az Úttörővezető c. folyóirat fényképi anyagát az 1953-as, 1963-as, 1973-as és 1983-as években. A mennyiségi feltárás után arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen változások mennek végbe a rítusok tekintetében, illetve történik-e változás a tanulmányozott években.

Először ehhez a különböző szimbólumok – tanári, ideológiai – jelenlétét vizsgáltuk meg. Abból indultunk ki, hogy a rítusok meglétéhez elengedhetetlenül szükségesek a jelképek, mivel ezek adják meg a rítusok értelmét, jellegzetességeit. A tanári szimbólumok elenyésző szinten jelennek meg a fényképi világban. Ennek lehetséges magyarázata az a tény, hogy az úttörők nevelői nem tanárként, nem tanár szerepben jelennek meg az úttörők között, hanem ideológiai, mozgalmi nevelőként, amelyhez nem a tanári attribútumok szükségesek, hanem a mozgalmi nevelőké.

Az ideológiai szimbólumok – mint a rítusok tárgyi eszközei – már jelentős számban jelennek meg a fényképeken. Ezek közül a legnagyobb gyakorisággal az úttörőegyenruha és az úttörőnyakkendő fordul elő. A vizsgált években előrehaladva viszont radikálisan csökken megjelenési számuk, mely tendencia más ideológiai szimbólumokról is elmondható. A rítusokhoz szükséges jelképek fokozatosan kivonódnak a fényképi világból, a rítusok ezáltal háttérbe szorulnak. Ezt a folyamatot deritualizációnak nevezzük.

Az ideológiai, rituális szimbólumok csökkenése kimutatható a fényképeken megjelenő cselekvésekben is. Ezt a folyamatot támasztja alá az is, mikor az összes ideológiai szimbólum megjelenési gyakoriságát vizsgáltuk a cselekvésekre nézve, és ugyanezen tendencia rajzolódott ki, ha csak egy jelképet, a leggyakoribbat, az úttörőnyakkendőt vetettük össze a megjelenő cselekvésekkel

A rituális cselekvések helyszínéhez köthető terek jelenlétében is csökkenés látható, leginkább az úttörőotthon és úttörőtábor esetében. Sőt, ha az úttörőotthon, úttörőtábor és előadóterem kategóriákat nézzük, akkor az vehető észre, hogy nemcsak csökkenés állt be, hanem az 1983-as megjelenési gyakoriság szinte csak 1-2%-os eltérést mutat az induló 1953-as számokhoz képest. Tehát ennek az apadásnak – e három kategória tekintetében – iránya is van, ami visszatérést, ciklikusságot mutat. Az úttörőotthon, úttörőtábor és előadóterem megjelenési száma visszatért a kezdő időpont számaihoz.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a rítusok jelenlétét és változásait vizsgáltuk az Úttörővezető c. folyóiratban található fényképek alapján.

A kutatás alapján megállapítható, hogy a fényképi világból fokozatosan kiszorulnak a rituális és egyben ideológiai szimbólumok. Ezt a tendenciát deritualizációnak nevezzük. Míg a ritualizáció folyamatának terjedése, illetve megléte látható – kisebb nagyobb megingásoktól eltekintve – az 53-as, 63-as és 73-as évek fényképein, addig az 1983-as évre a ritualizáció hiánya, a deritualizáció válik jellemzővé. Egyes kategóriákban – úttörőotthon, úttörőtábor és előadóte-

rem gyakorisága – nemcsak deritualizáció ment végbe, hanem visszatérés is a kezdeti 1953-as évhez. Ezek szerint a fényképek megjelenésében jelentős minőségi és mennyiségi változások mentek végbe.

A megállapítások több kérdést vetnek fel. A deritualizációs tendencia megjelenik-e nemcsak a vizsgált években, hanem más évfolyamokban is? Azok ezt támogatják vagy cáfolják? Más képes neveléstudományi folyóiratokban (*Köznevelés, A Tanító, Óvodai Nevelés*) is megjelenik a deritualizáció? Vagy ez specifikusan csak az Úttörővezetőre jellemző? Ez utóbbira – részleges – választ lehet adni. Más vizsgálat is hasonló eredményre jutott (Géczi és Darvai 2010), ahol a Tanító c. folyóirat fényképei lettek ikonográfiai vizsgálat alá véve, és ott szintén megjelent a deritualizáció folyamata.

A másik kérdés a deritualizáció hatására vonatkozik. Mivel a rítusok, a rituális cselekvések egyik legfontosabb funkciója a társadalmi struktúrák fenntartása és megerősítése, ezért elmondható-e, hogy a fényképi világban megjelent deritualizációs tendencia reflektál szocialista-kommunista rendszer erodálási folyamatára? Vagyis van-e ok-okozati összefüggés a társadalmi-ideológiai-politikai változás és a neveléstudományi lapok fényképi világában bekövetkező transzformáció között. Ha van reláció, akkor elmondható-e, hogy már az 1983-as években – vagy netalántán még korábban – megjelent a fennálló rendszer változásának/váltásának (elő)szele?

IRODALOM

- Boehm, Gottfried (1994) (szerk.): *Was ist ein Bild?* München: Wilhelm Fink.
- Géczi János és Darvai Tibor (2010): A Tanító c. folyóirat képeinek minőségi ikonográfiai vizsgálata. *VIII. Pedagógiai Értékelési konferencia* (Szeged, 2010. április 17).
- Kéri Katalin (2009): Hervasztó jelen, virágzó jövő. Gyermekábrázolás a Nők Lapja címlapjain az 1950-es években. In Szabolcs Éva (szerk.): *Ifjúkorok, gyermekvilágok II.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 111-166.
- Michell, William J. Thomas (1994): The Pictorial Turn. *Artforum*, 1992/3: 89-94.
- Ortutay Gyula (1981) (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pilarczyk, Ulrike és Ulrike Mietzner (2010): A képtudomány módszerei a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásban. *Iskolakultúra* 20 (5-6): 3-20. (Melléklet I.)
- Schiffler, Horst és Rolf Winkeler (1991): *Bilderwelten der Erziehung. Die Schule im Bild des 19. Jahrhunderts.* München: Weinheim.
- Wünsche, Konrad (1991): Das Wissen im Bild. Zur Ikonographie des Pädagogischen. *Zeitschrift für Pädagogik*, 27. különszám: 273-290.
- Záhonyi Ede (1980): *A magyar úttörősjátó három évtizede 1946-1976.* Budapest: Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.

GÁSPÁR GABRIELLA

SZEMÉT KULTÚRA, AVAGY KAVICS A VÁROS CIPŐJÉBEN

Írásomban a kulturális és művészeti szemét, illetve a szemét-művészet kérdései körül teszek egy botladozó sétát, a teljesség igénye nélkül. Mivel semmi nem az, aminek látszik, különbséget szeretnék tenni a szemét és szemét között, érzékeltetve a problémát a graffiti példáján és ürügyén.

A nagyvárosokat elborító szemét jellege és összetétele alig különbözik a szegénynegyedekben és a belső kerületekben. Némi túlzással élve, a fogyasztás demokráciája közelíti a társadalmi rétegeket, de csak is abban az értelemben, hogy mindenki ugyanazoktól az olcsó, eldobható, hamar avuló termékektől szenved. A Coca Cola, a hot dog, a hamburger, a villanykörték, a dobozok, műanyag palackok, a rövid élettartamú tartósnak mondott fogyasztási cikkek, a köztéri és a médiumokból sugárzott reklámok ugyanúgy érintik a középosztályt, mint az alsó rétegeket. A szennyezés elől, ahogyan a vizuális környezetszennyezés elől már nincs hova dezertálni. A környezetvédő mozgalmak protestálása hol hangosabb, hol elhalkul, de nem tud mit kezdeni azzal, hogy a tárgyak működését a saját életünkkel kapcsoljuk össze, s szinte szeretjük, hogy nem tartanak örökké. A tárgyak működését úgy éljük át, mint a „saját” működésünket; önmagunkat vetítjük bele ebbe a hatékonyságba, még akkor is, ha ez abszurd. „De nem szabad megengedni, hogy a tárgy kivonja magát a múltékonyság és a divat alól! (...) Mert nem szabad megengedni, hogy a tárgy kivonja magát a halál alól!” (Baudrillard 1987 [1968]: 172). Baudrillard a sorozatban készülő tárgyak ún. „megszervezett törekénységéről” beszél, amely napjainkban a ritkaság értékének helyére lép. „A tárgy fogyatékoságát mindig kétértelműen fogadjuk. Próbáljunk meg elképzelni egy tévedhetetlen, csálhatatlan tárgyat, és azt, milyen kiábrándító lenne (...), a tévedhetetlenség végül mindig szorongást vált ki” (uo. 156).

Szemét az, ami semmire sem jó, nem funkcionális, gyenge minőségű, sok van belőle, eldobható vagy divatjamúlt. A szemét lehet tárgy, és – kiterjesztett értelemben – egy jelzős szerkezetben minden, ami nem tárgy, de értéktelen, gyenge minőségű, elavult vagy megunt. Ebben az értelemben kerülnek szemétre az elavult viselkedésmódok, szokások, hagyományok, sőt az emberi kapcsolatok is.

A posztmodern tipikus tárgya a szemét, mert rendszerezetlen és nagyon emberi. A posztmodern – némi leegyszerűsítéssel – a posztindusztriális társadalom terméke, amelynek lényegi eleme a szemét. A fogyasztói társadalom eldobható, romlékony és könnyen meguntató világa gyorsan a szemétre kerül. Elve: vegyél újat! Ezt sugallják a reklámok, amelyek vizuális világunkat ugyanúgy szeméttel borítják el, mint a gyorsan avuló, gyenge minőségű termékeket gyártó ipar, s az ezt forgalmazó kereskedelem kart karba öltve. A szemétre kerülő termékeket általában ócska (szemét) reklámok népszerűsítik, tesznek eladhatóvá, ahogy szórakoztató műsoraival a média akár önmagát is aposztrofálhatná szemétként.

Amikor saját korunkról beszélünk, akár „szemétkultúraként” is nevezhetjük. A szemétkultúrának, vagy „trash”-kultúrának van egy másik jelentése is – túl a giccsen, az ósdi, az eldobható és a divatjamúlton, a közterületeket elborító reklámokon és a falfirkákon (ezek voltaképpen mind materiális megnyilvánulásait jelentik). A másik értelme egy életmód, amely tárgyi kultúrával és ízlésvilággal is párosul természetesen, ami a fenti értelemmel teremti meg a white trash kapcsolatot. Az amerikai alsó középosztálytól lefelé terül el a white trash birodalma. Elméleti értelemben ez nem jelent mást, mint egy tágabban meghúzott szemétkultúra fogalmát; a köznapi, vagy közönségesen ízléstelen konzumkultúrát, mely az alsó társadalmi rétegek kultúrája¹. A szemétnak ez a társadalmi értelme voltaképpen helykijelölő funkcióval is bír. A kulturális szemét fogyasztóit értjük alatta, akik a művelt középosztály alatt foglalnak helyet a társadalomban. Az ízléstelenség kultúrája nem csak a fehér amerikaiak bizonyos csoportjaira vonatkozik. A szegénység létrehoz egy „hordalék kultúrát” aminek következtében a graffiti szellemében számos brut (art) szobor jelenik meg a köztereken. A portoricóiak egész labirintusokat, lugasokat és pihenőket alakítottak ki guberált tárgyakból (Halász 2007: 9).

Tehát a tárgyak felfokozott múltékonysága természetes igényünk, s volt is mindig, ennél fogva nem lehet teljes mértékben a posztindusztriális társadalom rovására írni. Talán félelmeink számosabbak, mint a korábbi korokban voltak. A kapitalizmus térnyerésével egyre inkább felerősödött a tárgyak védelme is, párhuzamosan minőségük romlásával. E védelem legfontosabb helye a múzeum. A múzeumokba nemcsak a szellemi kultúra legszebb és legértékesebb alkotásai kerülnek be, hanem az elmúlt korok mindennapjainak tárgyi emlékei is – szinte minden, ami megőrzésre méltó. Ott vannak a skanzenekben a paraszti kultúra tárgyai, a közönséges falapáttól a csorba bögréig sok minden, ami egyébként, akár szemét is lehetne a „divatjamúlt”, „ósvi” értelmében. Ami a múzeumban van, az nem szemét,

1 Az életvitel egésze nyilván elkülöníti a társadalmi rétegeket, még akkor is, ha a fogyasztási struktúra tárgyai bizonyos mértékig hasonlóak.

mert megőrzésre méltó. S attól lesz megőrzésre méltó, hogy bekerült a múzeumba. Hirtelen aurája lesz, értéke és minősége. Olyan ez, mint amikor a kép kiállításra kerül: a galéria művészetté teszi a kiállított tárgyat legyen kép vagy ready-made. A graffitit is művészetté avatták a galériák: ami ott van, magas áron elkel, ami az utcán, az „szinte semmi”. Böhringer azt mondja – George Brecht nyomán –, hogy a művészet semmi különös, szinte semmi nem különbözteti meg a művészetet a nem-művészettől, ha csak annyi nem, hogy a művészet „az élet hétköznapijának kiemeltje és megkülönböztetettje” (Böhringer 2006: 19)². Ez a kiemeltség, megkülönböztetés azonban mégis több a semminél. A művészetet művészetté avatják, a beavatás papjai pedig a művészeti mező ágensei (Bourdieu 2000 [1992]). A tárgy lehet szemét vagy műalkotás, tulajdonképpen majdnem mindegy, az értékelés aktusa a lényeg, amit mindig a társadalom hoz meg és a művészeti mező hitelesít.

Azt a lényeges különbséget, ami nem az anyag természetéből vagy a formából következik, hanem társadalmi értelemben esszenciális, próbálja áthidalni a szemétművészet kategóriája, amely anyagát tekintve a szemétből készül, azonban művészetként aposztrofáljuk, maga a szemét felmagasztosulása. Számos szobrász készít szemétből szobrokat³, jót-rosszat egyaránt – hogy mitől tartozik az egyik a művészethez, míg a másik inkább a szemét kultúrájához, azt a műkritika dönti el. Kapielski szerint: „A jó művészet érvényesül, mivel azt nevezik jó művészetnek, ami érvényesül” (Kapielski 2006: 4)⁴. Andy Warhol így fogalmaz: „Szereitek »maradékon« dolgozni, »maradék« dologból csinálni valamit. Olyan dolgokból, amiket eldobtak, amiről mindenki tudja, hogy nem jók, mindig azt gondoltam, nagy lehetőségek rejlenek bennük arra, hogy mulatságosak legyenek. Olyan ez, mint az újrahasznosító munka. Azt gondolom, sok humor van a maradékban (...). Nem azt mondom, hogy a közízlés rossz, és hogy a rossz ízlés maradéka jó, hanem azt, hogy ha előveszed, és jót csinálsz belőle, vagy legalábbis érdekesebbet, akkor nem pocskolsz annyit, mint ellenkező esetben (...). Annyi ember van itt, akivel versengeni kell, hogy egyetlen reményed, hogy bármit megkapj, ha megváltoztatod az ízlésed arra, ami másoknak nem kell” (Warhol 1974 [1975]: 107). A szemétművészet éppen a fogyasztói társadalom kidobott termékeinek sajátos felhasználását jelenti, ami pont az ellenkezője a szemétkultúrának. A szemétből készült használati tárgyakat, műalkotásokat vagy használati tárgyakat műalkotásokként értékeli a művészeti mezőben, s mint ilyenek értéktartalmuk tekintetében eleve védettek. A szemétművészet körébe tartoznak a szemétből épült házak,

2 Brecht a művet nem dolognak tekinti, hanem az előre nem látható események foglatának, amelyek megessnek. Ez a megfogalmazás éppúgy érvényes a szokásos műveire, mint a fluxuseventre (Böhringer 2006: 19).

3 Pl. Federico Uribe, Jessica Harrison, James Corbett.

4 Thomas Kapielski író, képzőművész, a konceptművészethez sorolja magát.

hidak. Nem azért, mert valamiféle esztétikumot céloznak meg, hanem mert az élet megközelítésének egy sajátos szempontjára mutatnak rá. Ugyanakkor ezek a tárgyak akár sajátos szépségtartalommal vagy erővel is telítődhetnek. Láthatóan nem mindegy, hogy a szemét alapanyag vagy minősítés. Természetesen van művészeti szemét is, ezt a kifejezést a rossz művészetre használjuk, a giccsre vagy a gyenge, nem eléggé minőségi műtárgyakra vagy a meg nem értett művészek műveire.

Egy másik értelemben művészeti szemét az alkotó munka közben leesett, tönkrement tárgy: az elrontott rajz, a hibás anyagú darab stb. Ezek a tárgyak a művészeti alkotó munka hordalékai, s mint ilyenek a folyamat közben szelektálódnak. Létezik a művészen belül egy sáv, amibe azok a tárgyak tartoznak, amelyek művészetként indultak, de elromlottak, kidobásra kerültek (a szemétbe). Az alkotó meggondolta magát, eltette, elkeverte valahova a dolgot; ilyen a rontott művészet, az elveszett művészet, a talált művészet vagy a fölös példány. Az egyedi termék is lehet szemét – ez nem csupán a tömegtermékek privilégiuma –, de művészeti szemét, ami nem a szemét kultúra része. A szemétművészet a posztmodern társadalom lényegéhez kötődik, ha mással nem, a véletlen aktusával vagy magával az elkülönülés gesztusával. Ezek a tárgyak valóban a szemétbe kerülhetnek, de visszatérhetnek a művészet folyamába is, mint talált tárgyak, amelyek egy művészeti újrahasznosítási folyamatban újra részeivé válnak az áramló művészetnek. Gondoljunk a fluxusra⁵, melynek fedőneve alatt a humor jelenik meg a művészetben (Brecht event-jei, Cage zenedarabjai), a mail art-ra, a bélyegzőművészetre, vagy az artist's book-okra. A befejezetlenség, a hibás mű, a skicc, a fragmentum az új alternatív képzőművészeti áramlatok lényegi elemévé vált.

Ezek az áramlatok a '60-as évek közepétől/végétől indultak, és mintegy két évtizeden át uralták az alternatív nyilvánosságot. „(...) A hatvanas évek vége óta a modern művészet egyenes vonalú fejlődése is megszakadt, és azóta egyre inkább csak stagnáló, esetleg a múlt felé visszakanyarodó, illetve több alternatív ágra szétbomló művészeti áramlatokkal találkozunk. Míg az elit művészet energiáit teljesen lekötik ezek a stagnációs problémák, addig a hivatalos művészeti életből kiszorult alternatív áramlatoknak – úgy tűnik – több lehetőségük maradt az alkalmazkodásra” (Pernecky 1991: 10). Az állam és az üzleti élet által is támogatott elit művészet stagnációs problémái röviden a „művészet vége” szindrómával írhatók le, ami gyakorlatilag nem jelent mást, mint hogy az életerő és a frissesség elhagyta a fősodort. Az új izmusok mesterséges kitenyésztése nem járt sikerrel. A hivatalos művészeti életből kiszorult, a művészeti közélet kényszerítő kompromisszumai-

⁵ A fluxusművészet az élet, a szellem megfoghatatlan áramlásáról szól, amelyben semmi különös nincs, csak maga a lét „folyékonyságának” tapasztalata, az áramló figyelem, amely semmit nem rögzít. A fluxus kezdetei a képzőművészetben (1964 körül) Maciunas nevéhez, a folytatás pedig Ben Vautieréhez és még sok más művészéhez köthető.

tól mentes művészek eleinte egymástól is függetlenül kezdtek el fura dolgokat csinálni. Az ezekből a rétegekből induló kommunikáció a művészkiadványok, a mail art egymással korrespondáló módon hoztak létre egy network-öt vagy második művészeti nyilvánosságot. Erre azért került sor, mert kiszorultak az első nyilvánosságból. Egy-két neves művész is elhagyta az első nyilvánosságot, mivel nem akarta elveszíteni frissességét, kreativitását, nyitottságát. A hivatalos művészet dezertőrjei és kitzasztottjai nem ellenállók voltak, csupán elkülönülő pozíciót foglaltak el, üres helyet és teret kerestek, amit betölthetnek. A kialakuló háló tagjai elküldték egymásnak, vagy éppen a művészfolyóiratoknak, gyűjteményeknek az asztalukról lehullott rontott anyagokat, fölös példányokat, fecniket, szövegeket, meghívókat, plakátokat – a művészeti szemét lehulló darabjait –, amelyekből komoly kortörténeti, művészeti gyűjteményeket hoztak létre később az avatottak⁶. A kézzel írott, egyedileg fűzött példányok, a vizuális költészet bélyegzőnyomatokkal, rajzokkal és egyéb töredékekkel ékesítve igazán unikális darabokat produkált. Az így létrejött lapok igazából inkább műalkotások és nem művészeti lapok. (Magyarországon ilyen az Artpool. A szocialista országokban az illegalitás és a kamaszos kalandvágy egymásba fonódó motívumai szintén segítették ezeket a folyamatokat.) A kibontakozó mail art azonban nem az akkori kortárs képzőművészet tanításait, hanem a tömegkultúrát és a médiát követte. „A kibontakozó mezőnyt olyan nagyságok inspirálják, mint Che Guevara (sic!), Mickey Mouse és Yoko Ono (...). A kommersz és a konzum hulladékai játszották a kiindulópont és a végcél szerepét. Ez a majdnem népművészet jellegű híg pop kapta a »junk art«, azaz a kacatművészet nevet” (Pernecky 1991: 65).

„Olyan művészetre vágyom, mely közvetlenül megszokott életünkben nő ki” – idézi Böhringer (2006: 67) Dubuffet írását, hozzátéve, hogy „legalább egy löketnyi vulgarításra és trivialításra van szüksége a modern művészetnek” (uo.). A kifinomult művészeti formákat láthatóan mindig a triviális, lesüllyedt second hand formák termékenyítik meg, frissítik fel. Ezért tett az 1950-1960-as évek absztrakt művészete a pop-art felé lépéseket, majd következtek a fentebb emlegetett alternatív nyilvánosság keresésének évtizedei a művészetben. A sterilitásnak mindig az alsóbb formák hozta érzelmes lendületre van szüksége.

Ez a helyzet a képzőművészet és a graffiti viszonyával is. Basquiat és Keith Haring sikerei (melyekbe persze belejátszott Andy Warhollal való viszonyuk is) jelezték, hogy az autentikus városi populáris kultúra inspirálta graffitire szüksége van a kortárs képzőművészetnek. A graffiti egy különösen élettel teli for-

⁶ A teljesség igénye nélkül említenek egy-két archívumot: Small Press and Communication Antwerpenben, Administration Center (Belgium, Guy Bleus), Amsterdamban Ulisses Carrion Other books and so..., Data File Los Angeles, Joan Brown híres archívuma a Massachusettsi faházban, a shaker Seed House stb. (Pernecky 1991: 11, 25).

mája a populáris kultúrának, ami viszont nem nagyon szeretne a galériaművészet hálójába kerülni, elkerülné, ebben az esetben viszont folytonosan kockáztatja saját művészeti értékét. A graffitisek egy része ezt nem bánja, hiszen általában nem identifikálják magukat művészként. (E tekintetben a stencilesek nehezebb helyzetben vannak, hiszen gyakorlatilag művészeti kart végzett vagy éppen végző fiatalok.)

A szemétkultúra összefüggésében azt látjuk, hogy a graffitis fiatalokra általában áll az a megállapítás, hogy nem a középosztály gyermekei, ugyanakkor oppozícióban állnak saját rétegük kultúrájával, és egészében véve az egész fogyasztói társadalom kultúrájával is. Magatartásuk kritikai, de talán nem annyira kifinomult, mint az avantgárdé. Elméleti összefüggéseket nem találnak saját tevékenységük értelme és a konfúz kortárs művészeti formák kimondatlan konceptualitása között. A graffiti művészetként való értelmezése természetes velejárója a nemzetközi művészeti szcéna átalakulásának, s nem ritkán tudatos alakításának. A sokarcú képzőművészet egyik megtermékenyítő formája a graffiti, melynek eredeti szerepétől ez a szándék messze áll, de – mint a fogyasztói társadalom nagyvárosi világának hű kifejezője – a szemétkultúra igen kifejező megjelenési formája. Dave Cooper amerikai és Jorge Alderete argentin képzőművész saját munkásságukat, egymástól függetlenül trashkultúráként referálják a *HEY!* Című művészeti kiadványban. A trashkultúra, ebben az értelemben nem más, mint a mindennapi kultúra minket körülvevő tárgyi és magatartási együttese, beleértve a társadalmi, gazdasági, ökológiai krízis minden jelét. Egymással ellentétes dolgok, szövegek és képek egymás mellé helyezésével – „juxtaposition” – jellemzi saját munkáit (*HEY!* 2010: 5).

A graffiti ugyanakkor művészet a szeméten, amikor az málladozó házfalakra, elhagyott épületekre, lepusztult kerítésekre kerül. Egyébként a graffitisek érzékenyebb része pontosan érzi, hogy a felület mennyit jelent, s hogy a felület állaga mintegy legitimálhatja illegális művészetét, ha szép a kép. Egyébként a kép akkor lesz szép, ha van rá idő. Idő pedig ott van, ahol nincs ellenőrzés: az elhagyott, pusztuló épületeknél vagy a legál falon. A graffiti gyakran éppen figyelemfelhívó, azt mondja: „Hé! Te ezt hagyod? Ha, neked nem kell a fal, majd kell nekem!” Ezekben ez esetekben, a graffiti szemétkművészet, mint művészet a szeméten, ha nem is a szemétből.

A graffitit gyakran nevezik szemétnek és okkal, hiszen az egyszerű, igénytelen tagekkel összefirkált házfalakra nincs mentség. Ami odakerül, de nem méltó a falhoz, mert a fal a több, akkor a graffiti szemét. A tag is graffiti, lényegét vagy a rajzoló szándékát tekintve ugyanolyan, mint a kidolgozott pieces, csak sokkal csú-

nyább. Itt a fal győz, és szemétté válik a graffiti. S még csak nem is művészeti szemétté, hanem valódi, csak össze nem söpörhető szemétté. Ilyenkor a graffiti a szemét kultúrába kerül, annak is az alsó bugyraiba.

A művészet centrumához képest a graffiti általános értelemben inkább szemét, mint nem. Amitől nem, azok a művészeti mezőben is elismert graffitiművészek, az elismerők és a galériák, a könyvek, amik a graffiti művészetét hirdetik⁷. A graffiti megtermékenyítheti a kortárs képzőművészetet, s nem is annyira a formák, a színek vagy egyéb elemei folytán; maga a hivatalos művésztől elkülönülő léte az, ami más. Ami más, az új, az hat, az potens. A graffiti az életet hordozza: dinamikus, bátor, provokatív és nem szeretne olyan lenni, mint a galériaművészet. Ehhez képest, a graffiti „intézményesülésének” folyamata viszonylag korán, már az 1970-es évek végén megindult, az elmúlt években pedig, számos komoly nemzetközi galéria állított ki graffitiket, rendezett tematikus kiállításokat⁸. Ennek alapján bizonyon állíthatjuk, hogy a graffiti művészet, hiszen nagyon is benne van a fősodorbán. Vannak persze ellenakciók is, amikor a graffitisek lefújják a graffitikiállítás képeit, s magát a galériát is, ahogy az Sao Paolóban történt a Choque Cultural galériában. A graffiti művészetként történő elfogadottságát a nemzetközi hírve-

7 1904-ben jelent meg az első olyan magazin, amely a mellékhelyiségek falaira írt firkákat gyűjtötte össze, de a börtöncellák falain és a kocsmákban is voltak feliratok, ahogy vannak ma is. Tristan Manco az Art Deco időszakára teszi a stencil technika, az ún. *pochoir* XX. századi megjelenését, a képet kézzel festették, nem nyomással, és minden színt külön vittek fel, a sablont pedig fémből készítették. Ezzel a módszerrel általában kísérletként készült plakátokat állítottak elő meglehetősen drágán. A szítanyomás technikáját csak az 1930-as évektől alkalmazták tömeges gyártásához. Andy Warhol és Robert Rauschenberg nevéhez fűződik a szítanyomás továbbfejlesztése jóval később az 1950-es évek Amerikájában (Manco 2002: 7-8). A második világháború során a falakra festett náci jelképek és jelszavak, illetve az ellenállás hasonlóképpen falakon megjelenített hitlerizmus elleni tiltakozásai a jelentették a következő állomást a modern korban. A graffiti közvetlen kortárs előzményei közé sorolhatjuk azt a második világháborús feliratot is, mely az első olyan szisztematikusan felírt ismétlődő firka, ami nem politikai tartalmú, vagy legalábbis nem közvetlenül. Egyes feltételezések szerint a „Kilroy was here” a második világháború idejéből az amerikai tengerészgyalogosok kötelekében szolgáló szerelőkől ered, akik mindenhol, ahol megfordultak, ezt a feljegyzést hagyták hátra a falakon. Brassai (a magyar születésű Halász Gyula) az 1930-as évek óta foglalkozott graffitik fotózásával, első graffitis képeit 1934-ben a szürrealisták lapjában, a *Minotaure*-ben közzölte. Brassai sokkal hamarabb fedezte fel az utcát és a városi folklórt, mint Dubuffet. Graffitis fotóinak anyagát 1957-ben, New York-ban egy kiállításon mutatta be. Ezek a fotók csak később, halála után, az 1990-es évek elején kerültek könyv alakban is bemutatásra (Brassai 1993). Az 1970-es évek elején kezdődött el a szociológiai értelemben vett, mai graffititörténet New Yorkban. A graffiti kialakulásával számos könyv és film foglalkozik. George Lucas filmje, az *Amerikai graffiti* 1973-ban jelent meg, mintegy rögzítve, hogy ez a jelenség akkor már ismert volt. 1974-ben jelent meg Norman Mailer könyve *The Faith of Graffiti* címmel, Jon Naar fotóival, említésre méltó még a *Style Wars*, Henry Chalfant és Tony Silver filmje, vagy a *Wild Style* Charlei Ahearn-tól, de idetartozik két újságírónak (Joao Wainer és Roberto T. Olivera) a filmje is, amely a *Pixo* címet viseli, és a brazil graffiti irányzatról, pixacaóról szól. A könyvek között meg kell említeni a Paolo Bianchi (1990) által szerkesztett kiadványt, továbbá Nicholas Ganz (2008 [2004]) és Tristan Manco (2002) könyvét, amely a világ legszebb graffitijeit gyűjti össze.

8 1978-ban Bronzban a Stefan Eins alapította *La Fashion Modá-ban*, 1981-ben pedig az Est Side-on Patti Astor Fun Gallery-jében zajlottak az első graffiti kiállítások..A graffiti, amikor túllépett a new yorki szubkultúra keretein, felbukkant különböző zenészek, együttesek videoklippjeiben(pl. Sex Pistols). A Tate Modernben 2008 májusától augusztusig, a párizsi Grand Palais-ben 2009 március-május között nyitva tartó street art kiállítások, valamint Fondation Cartier Paris 2009. júl. 7 – 2010. jan. 10-ig tartó kiállítása bizonyítja a graffitiművek megrendelői piacának megszilárdulását. Az utolsó kiállítás nem művészek szerint, hanem a feldolgozott társadalmi jelenségek szerint válogatta a műveket (Polyák 2010: 42).

rés mindenképpen erősíti, legitimálni azonban sosem tudja, mivel maga a műfaj lényege, hogy illegális. Talán nálunk még nem érzékelhető a graffitit művészetként való megdicsőülése, mert javarészt a társadalom peremén élő rétegek és az el nem ismert művészek kísérleteznek nem túl erős alkotásokkal. De a lényeg ugyanaz: a writerek fiatalok, dinamikusak. Nem tudnak és nem is akarnak a művelt közép-
rétegek nyelvén beszélni, elfogadni a konvencióikat. Csak jön ki belőlük, ami kikívánkozik. Lehet, hogy semmit nem mondanak, nincs üzenet, csak annyi: élj, légy merész, és csinálj már valamit!

Amikor a graffitit kifejezést használom, tulajdonképpen a street art-ról beszélek, mert a graffitit maga street art, legalábbis a nemzetközi szakirodalom szerint. Itthon ez a megfogalmazás még nem túl elterjedt részben, mert leegyszerűsítőnek tűnik, hiszen összemossa a stencil és a graffitit különböző technikáit, másrészt a writerek társadalmilag elég jól megkülönböztethető rétegét, és az üzenetek kérdését sem veti fel. Ugyanakkor a graffitit mindig egyedi alkotás, hasonlóan a műtermi művészet alkotásaihoz, míg a stencilt a sokszorosíthatóság jellemzi. Tehát, amikor a street artot a graffitivel azonosítjuk, ahogy a hazai szerzők közül, pl. Sugár János teszi, mindig a művészeti mező határain belülre toljuk az értelmezését, hasonlóan a nemzetközi megítéléshez⁹.

A graffitit a határozott művészeti beszéd hullámtörése, egyben kavics a város cipőjében. Egyik aspektusból a városi társadalom problémája, mert fiatal csoportok társadalomkritikai álláspontját jeleníti meg, amely talán nem túl szofisztikált, de annál inkább megfontolt diskurzust igényel. Másrészt a művészet peremén ingadozó jelenség, tele spontaneitással, lendülettel, innovációval és a hivatalos művészettel szembeni fenntartásokkal. A művészet utópikus, kritikai és szembenálló funkciója gyengülni látszik, legalábbis a művészeti mezőben gyökeret vert ágensek esetében, míg fellendülni látszik a mező periferiáján. A kortárs képzőművészet újszerű definíciókat követ, s a köztereken előforduló konkuráló vizuális megnyilvánulások (reklám, szobrok, public art, street art) mind a figyelmünkért versenyeznek. Közülük azonban igazán az érdemel figyelmet, ami úgy mutatja magát, hogy mégsem látjuk. Elénk tolakszik, kihívó, mégis eltűnő, elkülönülő. Elfoglalja a teret, de nem akarja birtokolni. „Más szavakkal: hogy az igazán veszélyes ellenzék az, amelyik nincsen” (Perneczky 1991: 226).

9 A fentebb már említett Ganz-féle graffitit gyűjtemény francia kiadása a „Planette graffitit. Street art des cinq continents” címet viseli, nyilvánvalóan azonosítva a graffitit a street art-tal, ahogy az a nemzetközi irodalomban bevett. A hazai szerzők valami miatt óvatosabbak, talán Sugár János kivételével, aki egyértelműen azonosítja az utcaművészetet graffitivel. Lásd: <http://www.keptelenseg.hu/keptelenseg/olvas/szegedi-plakatok/>

IRODALOM

- Baudriallard, Jean (1987 [1968]): *A tárgyak rendszere*. Budapest: Gondolat.
- Bianchi, Paolo (1990 [1984]): *Graffiti*. Basel, Boston, Stuttgart: Birkhauser.
- Bourdieu, Pierre (2000 [1992]): A mezők logikája. In Felkai Gábor, Némedi Dénes és Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században. Olvasókönyv a szociológia történetéhez. 2. kötet*. Budapest: Új Mandátum, 418-430.
- Böhringer, Hannes (2006): *Szinte semmi*. Budapest: Balassi – BAE Tartóshullám.
- Brassai (Halász Gyula) (1993): *Graffiti*. Paris: Flammarion.
- Ganz, Nicholas (2008 [2004]): *Graffiti. Öt kontinens utcaművészete*. Budapest: Cartaphilus.
- Halász András (2007): Feljegyzések a 80-as évek amerikai festészetéről. II. rész. *Balkon*, 15 (3): 9. Interneten: http://www.balkon.hu/2007/2007_3/01halasz.html
- HEY! Modern Art & Pop Culture*, No. 2 (2010).
- Kapielski, Thomas (2006): Művészet – mint a gondolkodás más eszközökkel történő folytatása. *Balkon*, 14 (5): 4. Interneten: http://www.balkon.hu/2006/2006_5/01art.html
- Manco, Tristan (2002): *Stencil Graffiti*. New York: Thames & Hudson.
- Perneczky Géza (1991): *A háló. Alternatív művészeti áramlatok a folyóirat-kiadványaik tükrében, 1968-1988*. Budapest: Héttorony.
- Polyák Levente (2010): Az utca felértékelődése. Né dans la rue: Graffiti. *Balkon*, 18 (1): 42-43. Interneten: http://www.balkon.hu/2010/2010_01/2010_01.html
- Warhol, Andy (2004 [1975]): *Andy Warhol filozófiája A-tól B-ig és vissza*. Budapest: Konk-rét Könyvek.

V. GILBERT EDIT

CENTRUM, DECENTRUM, PERIFÉRIA, PROVINCIA – HELYEK MEGÉLÉSE ÉS KIBESZÉLÉSE PÉCSI KÖZÖSSÉGI TEREKBE

Szaktudomány, az irodalomtudomány és a közbeszéd is gyakran él térbeli, vizuális metaforákkal: centrum, periféria, magaslat, mélység, határ, mezsgye... Világirodalmi kiadványsorozatunk az első kettőt állítja (ál)oppozícióba. Máshonnan, a határon túlról, oldalnézetből tekinthet át a szomszédos s a távolabbi irodalmakra egy kultúra képviselője, s összevetheti a feltároló látványt a sajátjal (vagy az általa hivatásszerűen vizsgálttal). Mind a földrajzi periféria (valaminek a „szél”-e), mind a perifériális (nem centrális, nem frontális, hanem máshonnan, pl. a szomszédból vagy kisebbségből közelítő) nézőpont, mind a „személyes megközelítés” jelentése aktiválódik esetünkben. A különféle és különféle értelemben vett centrumok és perifériák interakciója (ezek az irodalmárok valóban és szó szerint beszélgetnek egymással irodalmaikról) kiad valami unikális és holisztikusat.¹

E sokszoros és bonyolult, magyarázatot igénylő interferencia a két fenti kategória között arra indított bennünket, hogy a téma köré szerveződő egyesületünket már egyetlen, összevont néven illessük, ami kiutat mutat a kettősségek fénytöréséből. Ennek jegyében jött létre a decentrum elnevezése. A mi megfogalmazásunkban s a korábbiak viszonylatában ez alternatív centrumot jelent a periférián. Egyenrangú, partneri diszkurzív helyzetet, öntudatos rákérdezést közös dolgunkra. S minthogy a pécsi EKF-pályázással párhuzamosan született, nyilvánvaló volt a mi elhelyezkedésünk tudatosítása Pécsben mint földrajzi s szellemi egységben, s Pécs elhelyezése magunkon át is az ország s a világ koordinátái között. A Pécs-decentrum Kulturális Egyesület a városon belül, a nem-hivatalos, nem-akadémikus szférában, a civilek, laikusok, szakmabeliek, az egyetem és a város, a belváros és külváros átfedésében jelöli ki helyzetét.² A Metszéspontok-konferencián is többször elhangzott a *decentrum* szó, s úgy vélem, kezd polgárjogot nyerni lexi-

1 Speciális a fordító és a komparatista filológus, irodalomtörténész helyzete, aki kívül is van, és belül is a fordított kultúrán (V. Gilbert 2003, 2004a, 2004b, 2005). Az utolsó betűig mindent feltettünk az internetre: www.pecsdecentrum.extra.hu

2 Alaposabban is körüljárhatjuk a kérdést, az árnyoldalai felől is (V. Gilbert 2010).

kánkban, társadalmi gyakorlatunkban azonban még nem. Fel-felmerül, miként lehetne decentralizálni pl. az államigazgatást, a gyakorlat viszont késik.

Mi arra teszünk kísérletet, hogy megteremtsük a szellemi s fizikai értelemben vett decentrumainkat. Öntudatos laikusokként előjátsszuk: mindenki laikus a másik szakmájában,³ de nem lehet meg nélküle, s szót kell érteniük, értenünk egymással.⁴ A művészet, a tudomány, a közélet, az oktatás, a média, a politika képviselőit hívjuk meg rendre magunk közé, hogy álljunk szóba egymással, közvetítsük tudásunkat, meggyőződéseinket, kérdéseinket, s folytassunk mikrotársadalmi egyeztetést. Ahogyan a PC-nek⁵ becézett kiadványsorozatunkban is személyes, interperszonális, kulturális-mentális összevetést végzünk az itthon és a külföldi viszonylatában, ahogyan követjük a kisebbségek kultúráját, s rátekintünk magunkra az ő szemszögükből, úgy rendezvényeinken is ezt tesszük. A mi határainkon belül élő nem magyar és a határainkon túli magyar kisebbségek aspektusából is szemléljük egymást, kölcsönösen. E tekintetek keresztműzében, metszéspontjában alakul önismeretünk. Az önmagunkkal szembeni kritikus és a másik, az idegen, a különös iránti nyitott, megengedő magatartás, a másik meggyőzésében meg-lévő méltányolható pontok megtalálása és elismerése tűnik számunkra termékeny-nek. Önképünk alakítása olyan módon, hogy szembenézünk sirámainkkal, felna-

3 Saját szakmában el is készült az adekvát kutatás, az olvasásvizsgálat, amely szerzőnként más választ ad a laikus és a szakmaszerű olvasás különbségére (Lóránd et al. 2005).

4 Itt azokról a helyekről, találkozási felületekről, egyeztető fórumokról is szó, ahol hasonló kísérletek folynak a nagyvilágban (Mosoniné Fried és Tolnai 2005).

5 Lásd az 1. l. lábjegyzet. A PC-rövidítés a PéCS, a Profi-Civil és a személyi számítógép-jelentéseket is asszociálja.

gyított sérelmeinkkel, s visszaszorítjuk a panaszkulturát azzal, hogy erényeinknek, eredményeinknek is tudatára ébredünk, és elkezdjük öntudatosan képviseljük azokat. Mindezek eredőjeként jogos elvárásaink is megfogalmazódhatnak, s felemelhetjük szavunkat, hallathatjuk hangunkat hátrányaink, sérelmeink jogos orvoslása érdekében.

Ennek jegyében, az egészségesebb társadalmi és egyéni mentalitás kialakítása érdekében hoztuk létre 2010-es közéleti-kulturális kerekasztalainkat. Kultúroltásnak elnevezett fesztiválunk gazdag kínálatából azokról a programokról, törekvésekről számolnék be, melyeken a fenti egyeztetésre, mediálásra törekedtünk. Helyszíneinket is e törekvésünk alapján választottuk ki: a centrum és periféria ellentétét oldották – reményeink szerint – decentrummá. Tavasszal gyönyörű belvárosi helyszínen, a CKH-ban (Civil Közösségek Háza) beszélgettünk különböző vallások papjaival egy orosz regényről, ami a zsidó-keresztény közéletést célozta meg, s vetettük fel, miként nevelhetnénk magunkból igényes laikust, aki megszólal s kérdez a közösség s a maga ügyeiben, aki öntudatos, érdeklődő, felkészült, kommunikatív – és szolidáris. A tér, az idő, az építészeti leg is varázslatos, megújult belvárosi palota – ami gazdag polgárháztól úttörőházon át nevelők házáig sokféle metamorfózison ment át, s adott otthont különféle rétegeknek – most a kispénzű civilek fellegvára. Ennél többet nem kívánhatunk, főként hogy a város legszebb, összenyitott közösségi belső udvarára is kiléphettünk a szünetekben. S mégis tovább-, odébbálltunk: kísérletünk kísértése és etikánk indíttatása ősszel alternatív helyszínekre vitt el bennünket. Az Origo Szalonba a Komlói útra, a keleti városrészbe, s a Kantabárba, a belvárosi alternatív bohémtyarára. Az elsőben már valósultak meg kulturális programok, nem is kevés, hiszen az autószalon valamelyest profilt váltott, s a köréje települt egyesület évek óta szervez a környék lakóinak programokat: költőklubot, kiállításokat, különféle találkozókat. Mi az egyetemről, annak holdudvarával érkeztünk hozzájuk – részben haza, mert egyesületünk tagjainak egy része ezen a környéken lakik. Érdekes tapasztalat, hogy mennyire nehezen hitték el belvárosi meghívottaink, hogy a belsővárosfalon, a cityn kívülre kell jönniük. A perifériák támogatása, emancipálása létezik – ám leginkább csak elméletben. Mégis kitaláltak valahogy hozzánk, az Origo Házba. Ismerkedtek az új, izgalmas, üvegfalakkal határolt szalonnal, e modernista helylyel, helyzettel egyetemistánk, kollégáink, barátokoztak helyiekkel, a fogadó egyesület irodalmi körével, akik meghallgatták az általunk hozott verseket, beszélgetésbe elegyedünk a városrész képviselőjével, környékbeli lakókkal, s részt vettünk egymás programjain. Határon túli magyar alkotók dokumentumfilmjeit néztük meg együtt s diskuráltunk azokról a jelenlévőkkel. Érdekes volt a kisebbség-,

perifériatudatra tekinteni egy ismeretlen aspektusból: a bukaresti magyar tévések felől, akik Románia legtöbb magyart magába foglaló városából hoztak híreket. Megapoliszból jöttek az erdélyi városokból oda költöző, Erdélyben rendkívül ismert magyar tévések, akik budapesti lakhellyel is rendelkeznek, így meglehetősen árnyaltan tudtak reflektálni a felvetődő kérdésekre: milyen állapot kultúrák határán élni, s ez megtermékenyítő hatású-e – avagy éppen fordítva. Egyikük úgy érezte, román és magyar identitása kivonódik egymásból, másikuk, hogy összeadódik.

Meghívottaink is vitáztak egymással: egyikük a megbékélés, a lövészárkok betemetése, másikuk a jelenbeli kiegyenlítés, a kompenzálás: az általa eddig elhanyagoltnak vélt tábor, illetve a határon túliak erőteljesebb támogatása mellett tette le a voksot.

A másik helyszín más értelemben tekinthető perifériának. Kis belvárosi belső udvarban meghúzódó retró hangulatú, évtizedes feliratokkal, tárgyakkal, plakátokkal felszerelt művészanya, ahol néhány zenei eseményen és bulin kívül nem volt még rendezvény. Mi azt vitattuk meg egyrészt náluk: milyen a mai Magyarországon nemzetiséginek vagy külföldinek, illetve magyarnak, de határon túl született magyarnak lenni. Másrészt a főváros-vidék kultúrtörténetével érkezünk hozzájuk, nemzetközi kitekintésben. Politikusokat, parlamenti képviselőket hívtunk (mindig más pártból invitálunk valakit), akikkel ezt a nehéz, fájdalmas hátrányt

kívántuk megvitatni, feltárni előttük egy vidéki nagyvárosban élő értelmiségi csoport esélyhátrányait. A fogalmi tisztázás nehezen haladt, folyton anekdotázásba és szégyellős háritásba, illetve mentegetőző támadásba torkollott. Sokrétű tanulságot hordozott ez a program. Egyrészt azt, hogy ha író is jelen van, aki ráadásul fővárosi, akkor az ő hiúsága és karizmája félreviheti az érvelés menetét. Nem fogadja el, nem engedheti meg magának annak a tudomásul vételét, hogy ők előnyben lennének a nem fővárosiakkal szemben. Szereptévesztésben is volt: elfelejtette, hogy őt mint képviselőt hívták: mások érveit, tapasztalatát kellett volna meghallgatnia, képviselnie, továbbvinnie.

Kiderült, hányféle rárokódás került e szavakra. Vidéki=népi(es), jobboldali. Fővárosi=urbánus, kozmopolita, baloldali, liberális. Javasoltuk a vidéki helyett a semlegesebb hangzású és jelentésmezéjű nem-budapesti és országos kifejezések használatát.

Elemző példákön, helyzetjelentéseken át megtudtuk, hogy másutt, azokban a szerencsésebb helyzetű országokban, ahol több egyenrangú nagyváros is létezik, természetesebben alakul ki funkciómegoszlás köztük.

Mi pedig folyton beleütközünk abba a feldolgozatlan, s egyelőre feldolgozhatatlannak tűnő traumába, hogy a mi nagyvárosainkat köröskörül lekapcsolták rólunk, s egyik megmaradt városunkból a másik városba szinte kizárólag Budapesten keresztül vezet út.

Hiába próbált az Alkotmánybíróság Esztergomban tanácskozni, csak Budapestre került.

Hiába igyekeznek egyes szakmai körök rendszeresen Szegeden ülésezni, a Pécsről érkezők például biztosan nem tudnak megfordulni egy nap alatt, így hamar Budapestre kerül át a program.

Középiskolásokat hív el a Bárka Színház dalszövegfordító eredményhirdetésre, ahol az ő nyertes szövegeiket is eléneklik a színészeik. Hogy, hogy nem, az egyik pécsi kislányéra nem kerül csak sor. Az egész program (eredményhirdetéssel, szonéneklésekkel, pólóatadással együtt) nem több fél óránál. A diákokat nem hívják meg egy pogácsára vagy üdítőre, nem mutatják meg nekik a színházat, nem kezdeményeznek velük beszélgetést. Sem útiköltség-térítést nem ajánlanak fel nekik, sem nem kérdezik meg, van-e tervük a vonatuk indulásáig.

A fővárosi rendezvények nagy része nem számol útiköltséggel, szállással. Amikor feltűnik nekik, hogy nem-budapestiek is akadnak a résztvevők közt, elvárják, hogy ők oldják meg ismerősöknél a szállást, s figyelemre méltó logikai-retorikai gondolatmenetet hajtanak végre: ők demokratikusan egységes tiszteletdíjat fizetnek (ha fizetnek), s mindenki arra használja fel, amire kívánja.

Az utazás, különösen Pécs–Budapest viszonylatban, egyre hosszabb időt vesz igénybe. A három helyett immár inkább négy órát, annyi a késés is. Tőlünk vajon miért kétóránként indulnak intercityk a fővárosba, amikor például Debrecenből óránként?

Esti programon nem tudunk úgy részt venni, hogy még aznap hazaérjünk. Az utolsó intercity 19.56-kor indul vissza Pécsre. Program utáni informális beszélgetésen végképp nem maradhatunk, csak ha szállást szerzünk.

A közigazgatás messze nem decentralizált. A különböző adminisztratív centrumok, követségek, archívumok, könyvtárak, források, levéltárak, az országos médiumok nagy része Budapesten található, ahogy a rendezvények túlnyomó többsége is. A hozzáférés mindezekhez számunkra nem adott, nem tudunk két másik ügyünk végzése közt például beugrani a könyvtári, levéltári boxba, ahol vár ránk a raktárból felhozott ritka anyag, hangzott el a Metszéspontok-konferencián is...

Az internet nem old meg mindent, a régi témák kutatóinak, a filológusoknak különösen nem elégséges, ami rajta van.

A Metszéspontok-konferencián, a női karriertörténeteket felvonultató könyv élő interjúkkal tarkított bemutatóján Font Márta professzorasszony egy kérdésre elmondta: annak nem érezte hátrányát pályáján, hogy nő, annak annál inkább, hogy vidéki. Sokszoros erőfeszítésbe kerül vidékiként, azaz nem-budapestiként hasonló mértékben, mint a fővárosiaknak, a szakma helyein jelen lennünk; képviselni, medializálni magunkat.

Figyelemre méltó, hogy ugyanilyen ívű, retorikájú és logikájú diskurzusok zajlanak a nők szerepei kapcsán. A nő természetesen nem kevésbé alkalmas intellektuális teljesítményre (ahogyan a vidéki sem), szociális betagozódása miatt azonban ugyanúgy extra erőfeszítéseket kell tennie, sokszoros hátrányt leküzdenie. Fogalmi csapdák sokaságát kell kikerülnünk ennek megértéséig.

Messze nem tartunk még ott tehát, hogy decentrumban érezhessük magunkat. Rajtunk is múlik, hogy öntudatosan figyelmeztetjük-e a közvéleményt s a politikát, hogy ebbe nem nyugszunk bele, vagy beleegyezően a csúsztatásba: vidéken ugyanúgy születhet nagy teljesítmény, nem számít, ki hol lakik, s a kánonképződés nem helyfüggő.

IRODALOM

- Balogh Margit és Palasik Mária (szerk.) (2020): *Nők a magyar tudományban*. Budapest: Napvilág.
- Lóránd Zsófia, Scheibner Tamás, Vaderna Gábor és Vári György (szerk.) (2005): *Laikus olvasók? A nem-professzionális olvasás értelmezési lehetőségei*. Budapest: L'Harmattan.
- Mosoniné Fried Judit és Tolnai Márton (szerk.) (2005): *A tudományon kívül és belül. Tanulmányok a társadalom és a tudomány kapcsolatáról*. Budapest: MTA KSZI.
- V. Gilbert Edit (szerk.) (2003): *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század közép- és évtizedeitől 1.* Pécs: PTE.
- V. Gilbert Edit (szerk.) (2004a): *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század közép- és évtizedeitől 2.* Pécs: Pro Pannonia Kiadó és Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék.
- V. Gilbert Edit (szerk.) (2004b): *From Periphery to Centre*. Pécs: Pro Pannonia és Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti tanszék.
- V. Gilbert Edit (szerk.) (2005): *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század közép- és évtizedeitől 3.* Pécs: Pro Pannonia és Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék.
- V. Gilbert Edit (2010): Az igényes laikus. A laicitás dicsérete és veszélye. *Kritika*, 39 (1): 22–27. Interneten: http://nol.hu/kritika/20100125-az_igenyes_laikus

MIT ÉR A PÉCSI BÖLCSÉSZDIPLOMA – HALLGATÓI SZEMMEL

BEVEZETŐ

Ahogy a fejlett országokra általánosan, Magyarországra is jellemző a felsőoktatás expanziója. A 18-22 éves korosztályon belül a kilencvenes évek elejéhez képest mára megduplázódott a felsőoktatási intézményekbe járók aránya (Fábri 2009). Az említett időszakban tovább nőtt az érettségit adó intézményben tanulók aránya, a fiataloknak pedig csak elenyésző százaléka tervezi, hogy rögtön az érettségi után kilép a munkaerőpiacra, ehelyett középfokú tanulmányait folytatja, vagy továbbtanul (Varga 2010).

A fiatalok szak- és intézményválasztását számos tényező befolyásolja, a továbbtanulás népszerűsége nem csupán az iskolázottság társadalmi megbecsüléséből, elismertségéből származik, ezen kívül nagy szerepet kap a jövőbeli elképzelésekben a társadalmi érvényesülés, a munkaerő-piaci sikerek lehetősége. Ezen a területen azonban néhány képzési terület esetén komoly ellentmondások találhatók. Ilyen a bölcsészettudományok területe is, ami a kérdéses társadalmi érvényesülés ellenére a gazdaság- és műszaki tudományok után harmadik a sorban a jelentkezők számát tekintve (ezenkívül a gyakran bölcsészettudományi karokon folyó társadalomtudományi képzési terület rögtön a következő, a negyedik a sorban) 2010-ben így az összes jelentkezőn belül a bölcsész- és társadalomtudományok 18,1%-os arányt képviseltek (Felsőoktatási felvételi statisztika).

Az oktatási rendszerről folyó vitákban, gondolkodásban egy ideje markánsan jelen van a munkaerő-piaci igényeknek való megfelelés fontosságának hangsúlyozása (Derényi 2010). A bölcsészképzéssel kapcsolatos kritikák gyakran érvelnek azzal, hogy a végzős bölcsészhallgatók ma sok esetben nem számíthatnak könnyű karrierkezdsre a munkaerőpiacon (miközben a felsőoktatás humán irányba terjeszkedik, nem reagál a piaci igényekre)¹.

¹ Magából a munkaerő-piaci (munkanélküliségi) statisztikákból a fiatalok foglalkoztatási esélyeit meglehetősen nehéz megítélni, mivel a munkaerőpiacra történő átmenet hosszabb időt vesz igénybe, a felsőfokú tanulmányok, a munka és az inaktivitás határai elmosódnak, illetve sokan nem regisztráltatják magukat – mutat rá több társadalomkutató (többek között Róbert 2002, Varga 2010). Emellett a szociológusok és az oktatási szféra képviselői több-

A felkészültséget és a kompetenciákat tekintve azonban nem feltétlenül olyan borús a kép, ahogy azt a közvélekedés tartja – hangzott el 2009-ben az ELTE BTK szakmai programjában, ahol az oktatáspolitikai és a munkaerőpiaci jeles képviselői vitatták meg a bölcsészdiploma értékét (Forgó et al 2009). A munkáltatók szemében jolly jokerként számon tartott bölcsészdiplomával rendelkező fiatalok ugyanis – több munkaerő-piaci szakember szerint – többnyire magas szinten tudják kielégíteni a munkáltatók által ma leginkább elvárt nyitottságot, tanulási képességet, kreativitást, valamint általános, jól konvertálható tudást hoznak (learning ability), aminek birtokában, tulajdonképpen mindegy mit tanultak a főiskolákon, egyetemeken.

A HR-es szakemberek a bölcsészek erősségeként említik többek között az erős nyelvtudást és azt a tudást, amit – tapasztalataik szerint – az ország legjobban felkészült, legmagasabb tudományos szakértelemmel rendelkező oktatóitól lehet elsajátítani, valamint a jó kommunikációs képességfejlesztést és igényességet, amire a bölcsészképzés nevel (Forgó et al 2009). Komoly munkaerő-piaci előny az önismertetés is, melynek a bölcsész- és társadalomtudományi szakokon szintén magas fokát érhetik el a hallgatók. A cégek HR munkatársai ezzel szemben elsősorban a gyakorlat hiányát, a valóságtól való elrugaszkodást, a munkakultúra hiányát tartják a bölcsészek legsúlyosabb hátrányának. Fontos azonban megemlíteni azt is, hogy sok képzőhelyen a BA képzés területén kötelező szakmai gyakorlaton vesznek részt a hallgatók, így a szakmai tapasztalat hiánya egyre kevésbé jellemző.

Az oktatáskutatók széleskörűen publikált kutatási eredményei, következtetései mellett érdemesnek tartottuk megvizsgálni, hogy mit ér a bölcsészdiploma hallgatói szemmel, egy olyan vidéki intézményben, a PTE-en, ami előkelő helyet foglal el a hazai felsőoktatási rangsorban². Egy 2010 tavaszán történt átfogó kutatásból a továbbtanulási döntéssel, valamint a diploma értékével kapcsolatos eredményeket kívánjuk e tanulmányban bemutatni. A kérdőíves vizsgálatot a PTE BTK Szociológia Tanszéke készítette a PTE BTK Pályázati, Innovációs és Külkapcsolati Osztálya felkérésére. A Kar minden aktív – az adott félévre beiratkozott – elsőéves hallgatójának kiküldött kérdőívből 216 értékelhető érkezett vissza.

nyire elutasítják a túlképzés fogalmát, szerintük az oktatás által létrehozott magasabb tudás és műveltség egyértelműen pozitív dolog (Polónyi 2010). Tény azonban, hogy a munkanélküliségként regisztráló pályakezdő diplomások körében nagy arányban vannak a bölcsészek.

2 A HVG 2010-es, felsőoktatási intézményeket számba vevő ranglistáján a PTE karai közül a Bölcsészettudományi Kar szerepel a legelőkelőbb helyen, a 167 intézmény közül a kar a 12. az összesített rangsorban (HVG 2010/3. különszám).

A TOVÁBBTANULÁSSAL KAPCSOLATOS DÖNTÉS

A kutatás céljai között szerepelt a továbbtanulással kapcsolatos döntések vizsgálata is. Az egyik erre vonatkozó itemsorban arra kértük a hallgatókat, hogy döntsék el, az általunk megnevezett szempontok mennyire játszottak szerepet a továbbtanulással kapcsolatos döntésükben. A válaszokra kapott pontszámok átlagai az alábbi táblázatban láthatóak (1. táblázat) – a magasabb pontszám nagyobb fontosságot tükröz, mivel a kérdőív kérdésében az egyik végpont az „egyáltalán nem fontos” válaszalternatíva volt, amelyhez 1-es értéket társítottak a válaszadók, míg a másik végpont a „nagyon fontos” válaszlehetőség volt, melyhez az 5-ös pontszámot rendelheték a hallgatók.

1. táblázat: A továbbtanulással kapcsolatos döntést befolyásoló szempontok (az értékátlagok csökkenő sorrendjében)

Továbbtanulási döntést befolyásoló szempontok	Fontosság értékátlaga
Vonzott a szakterület, tudományterület, amit választottam	4,55
Tanulni akartam	4,53
Természetesnek gondoltam, hogy továbbtanulok	4,28
Saját magamnak akartam bizonyítani	4,22
Jobb munkaerő-piaci érvényesülésben bíztam a diploma megszerzését követően	3,79
Vonzott az egyetemista élet	3,22
A diákéveimet szerettem volna kitolni, tovább élve	2,21
Családi elvárásnak tettem eleget	2,03
Nem akartam még dolgozni	1,99
Tanáraim elvárásának tettem eleget	1,53

Ahogy az a fenti táblázat adataiból kiolvasható, az általunk felsorolt szempontok közül a továbbtanulással kapcsolatos döntésben az játszotta a legnagyobb szerepet, hogy a hallgatókat vonzotta az a szakterület, tudományterület, amit választottak. Ezt követően a legfontosabb szempontok között szerepelt még, hogy a válaszadók tanulni szerettek volna, illetve, hogy természetes volt számukra, hogy egy felsőoktatási intézményben továbbtanulnak. A döntéssel kapcsolatos szempontok közül fontos volt még a válaszadók számára az is, hogy maguknak bizonyítsanak. A megadott tíz aspektus közül csupán ötödikként szerepel az, hogy a hallgatók jobb munkaerő-piaci érvényesülésben bíznak a diploma megszerzését követően. A legkevésbé mások elvárásai, illetve a munkába lépés idejének halogatása és a diákévek hosszabb élvezete volt fontos a hallgatók számára a továbbtanulással kapcsolatos döntéseik során.

A PTE-BTK VÁLASZTÁSÁNAK OKAI

Kutatásunk során vizsgáltuk azt is, hogy a válaszadók milyen okok miatt döntöttek a PTE Bölcsészettudományi Karára való jelentkezés mellett. E kérdés kapcsán szintén arra kértük a válaszadókat, hogy osztályozzák, mennyire játszottak fontos szerepet a Kar kiválasztásában az általunk felsorolt szempontok (2. táblázat) – a magasabb átlagpontok magasabb fontosságot tükröznek.

2. táblázat: A PTE BTK választásának szempontjai
(az értékátlagok csökkenő sorrendjében)

Szempontok	Válaszok értékátlaga
Itt volt olyan szak, amire szerettem volna járni	4,40
A Kar hírneve miatt	3,48
Mert itt humánus módon bánnak az emberrel	3,34
Pécs vonzereje miatt	3,26
Amiatt, hogy elismert oktatók tanítanak itt	3,24
Mert ez egy olyan hely, ahol lehetőség nyílik a kreativitás kibontakoztatására	3,06
A széles képzési kínálat miatt	2,97
Közel volt a lakhelyemhez	2,92
Szakmai gyakorlatot is szerezhettek a képzés során	2,82
A képzés tanterve miatt	2,65
Mások ajánlották	2,44
Ide vettek fel	2,35
Alacsony költségek, vonzó ösztöndíjak miatt	2,26
A Karról a médiában, egyéb helyen szerzett információk miatt	2,14
Az előző évi kedvező ponthatár miatt	1,87
Szülők, tanárok befolyása miatt	1,78
A nyílt napon szerzett tapasztalatok miatt	1,77
Nem kell sokat tanulni, könnyű elvégezni	1,72

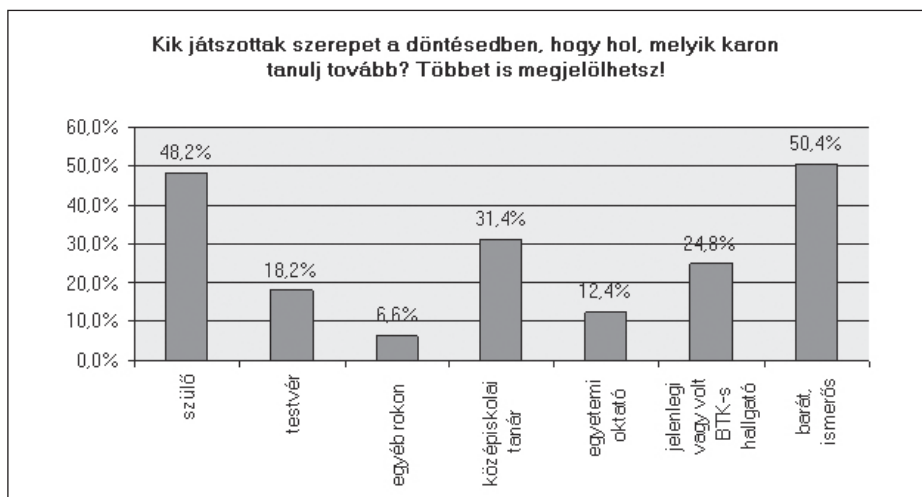
A táblázat adatai arról árulkodnak, hogy a BTK választásában a legfontosabb szempont az volt, hogy a hallgatók itt találták meg azt a szakot, amire járni szerettek volna. A második, illetve harmadik legfontosabb okként a Kar hírnevét, valamint azt jelölték meg a kérdezettek, hogy „itt humánus módon bánnak az emberrel”. A döntésben jelentős szerepet kapott továbbá Pécs vonzereje, valamint az, hogy a Karon elismert oktatók tanítanak.

A DÖNTÉSBEN SZEREPET JÁTSZÓ SZEMÉLYEK

Eredményeink szerint a barátok, ismerősök, valamint a szülők (is) szerepet játszottak a továbbtanulási döntésben a legtöbb elsős hallgató esetében (1. ábra). E kérdés kapcsán is kiemelendő a középiskolai tanárok szerepe a döntés meghozatalában: a válaszadók közel harmadának (31,4%) tanáruk (is) segített annak a döntésnek a meghozásában, hogy hol tanuljanak tovább. E döntésben a testvérek, illetve a távolabbi rokonok szerepe a legcsekélyebb.

1. ábra: A továbbtanulási döntésben szerepet játszó személyek

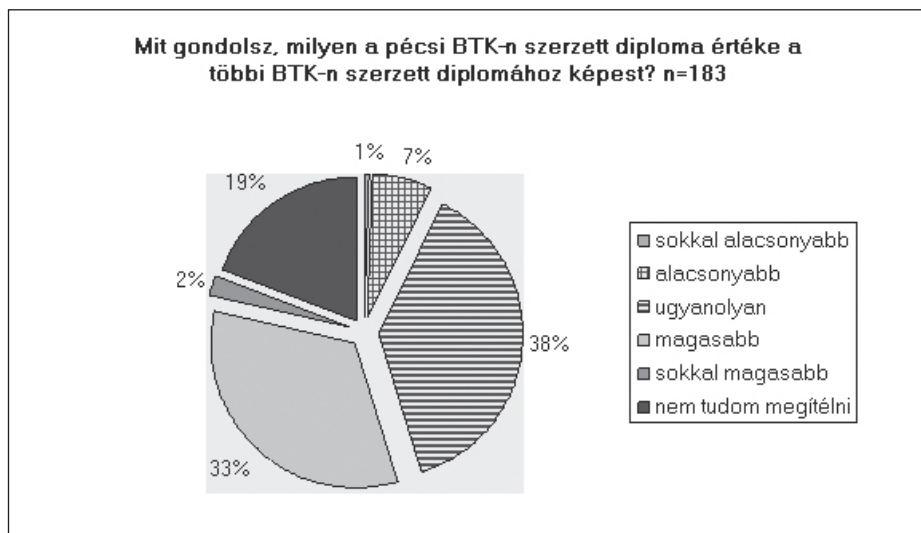

A zárt kérdésekben általunk felsorolt információs forrásokat ki kell egészítenünk az „egyéb” kategóriára érkezett válaszokkal, melyből kiolvasható, hogy a hallgatók közül néhányan a munkahelyükön, kollégáktól tájékozódtak a Kar képzéseiről. Emellett egy diák említette azt, hogy a BTK egyik oktatója beszélt neki a képzésről, illetve egyvalaki onnan ismerte a pécsi BTK-t, hogy hallott arról, hogy „sok ismert személyiség életútja indult innen”.

A DIPLOMA ÉRTÉKE – AZ ELSŐÉVESEK SZEMÉVEL

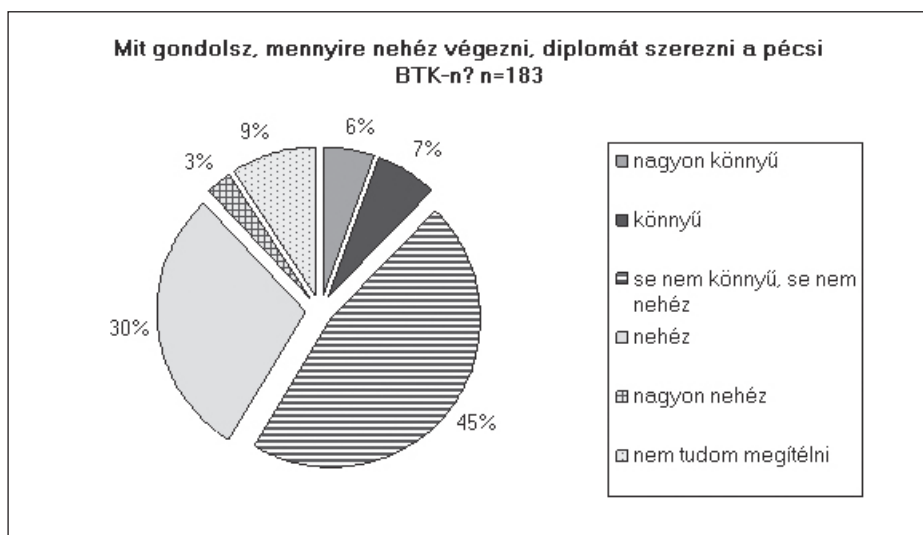
A kutatásba bevont hallgatók többsége úgy érzi, hogy a pécsi BTK-n szerzett diploma értéke legalább ugyanolyan vagy magasabb, mint a többi bölcsészkaron szerzhető diplomáé (2. ábra). Mindössze a válaszadók 7%-a érezte úgy, hogy alacsonyabb az itt megszerzhető diploma értéke, 38%-uk szerint ugyanolyan, s harmaduk (33%) szerint többet ér az itt megszerzett oklevél. Sem a képzési, sem a finanszírozási forma nem differenciálja a kérdésre adott válaszokat.

2. ábra: A PTE BTK szerzett diploma értéke

A hallgatók relatív többsége (46%) úgy érzi, hogy se nem könnyű, se nem nehéz végezni, diplomát szerezni a karon, míg tizedük (12%) könnyűnek, harmaduk (32%) pedig nehéznek találja ezt a feladatot (3. ábra).

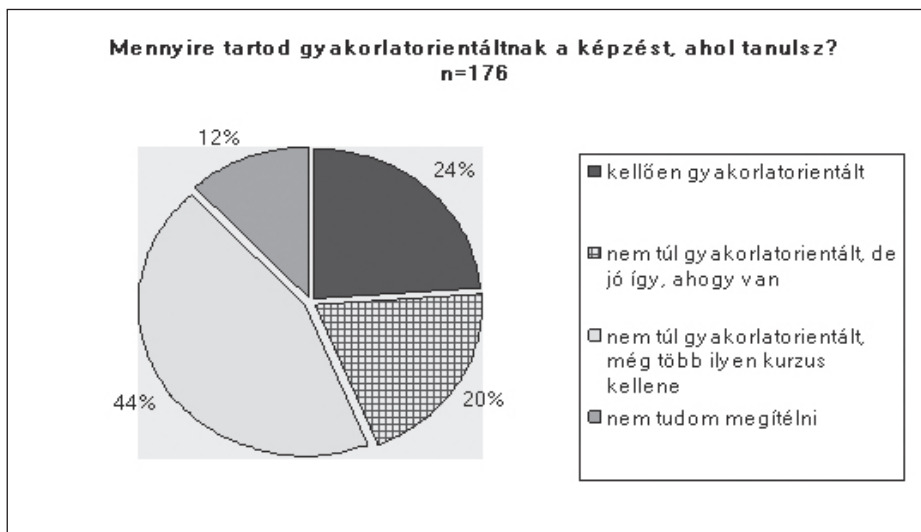
3. ábra: Mennyire nehéz a PTE BTK diplomát szerezni?

ELHELYEZKEDÉSI LEHETŐSÉG, MUNKAERŐ-PIACI ESÉLYEK

A hallgatók relatíve magas aránya elégedetlen a képzés gyakorlatorientáltságával (4. ábra). 44,3%-uk szerint még több gyakorlati kurzusra lenne szükség, és 19,9%-uk szerint ugyan nem túl gyakorlatorientált a képzés, de nem szeretnék változásokat ezen a területen.

4. ábra: A képzések gyakorlatorientáltsága

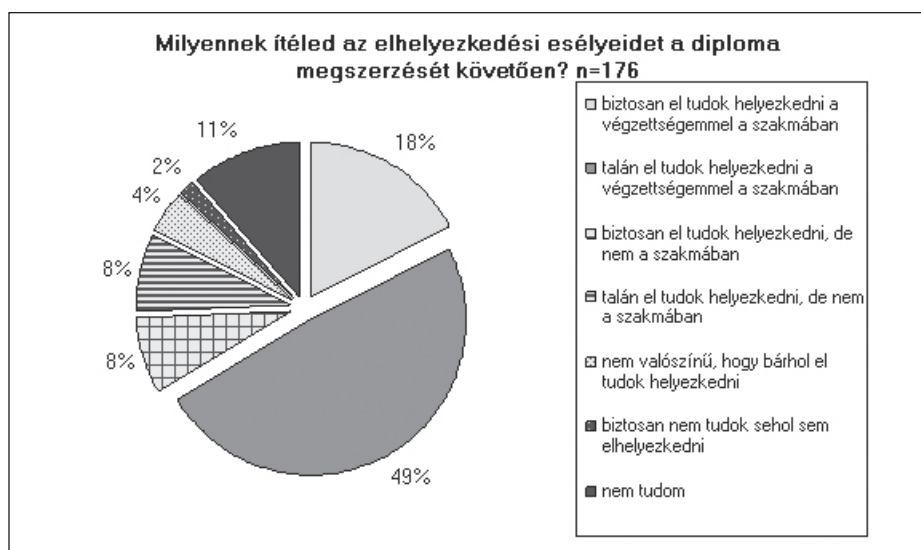
A kérdezettek jelentős hányada nem tudott állást foglalni abban a kérdésben, hogy mennyire érzi megfelelőnek a Kar, illetve a tanszék kapcsolatát a munkaerő-piaccal, azokkal a cégekkel, szervezetekkel, intézményekkel, ahol a diploma megszerzését követően a hallgatók el tudnak helyezkedni (3. táblázat). A nagyfokú bizonytalanság mellett megállapítható az is, hogy a kérdezettek jobban bíznak abban, hogy a tanszékük és a munkaerőpiac között jó a kapcsolat, mint abban, hogy a Kar és a munkaerőpiac között megfelelő kapcsolódás van.

3. táblázat: A Kar és a tanszék munkaerő-piaci kapcsolatai a válaszadók szerint

Kapcsolat	nagyon jó a kapcsolat	elég jó a kapcsolat	nem túl jó a kapcsolat	egyáltalán nem jó a kapcsolat	nem tudja
a Kar és a munkaerőpiac között	2,8%	18,8%	24,4%	6,8%	47,2%
a tanszék és a munkaerőpiac között	2,9%	26,4%	17,2%	9,8%	43,7%

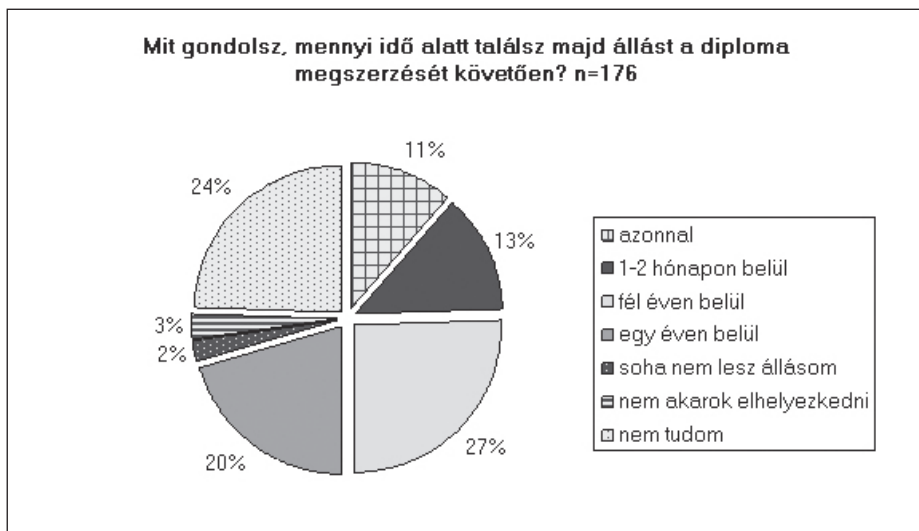
A kérdezettek kevesebb mint ötöde (17,6%) optimista a jövőbeni elhelyezkedését illetően, ők azok, akik úgy látják, hogy biztosan el tudnak majd helyezkedni végzettségükkel a szakmában (5. ábra). Mintegy felük (48,9%) gondolja úgy, hogy talán el tud majd helyezkedni abban a szakmában, amire az egyetem felkészíti. A hallgatók 6%-a nagyon pesszimista, szerintük nem valószínű, hogy bárhol el tudnak helyezkedni, illetve úgy érzik, kizárt, hogy munkát találjanak. 16% volt azok aránya, akik bíznak benne, vagy biztosak abban, hogy fognak állást találni, de nem a szakmájukban.

5. ábra: Elhelyezkedési esélyek

Abban a kérdésben, hogy mennyi időn belül találnak munkát a hallgatók, nagyon megoszlanak a vélemények (6. ábra). Negyedük (24,5%) úgy érzi, azonnal, vagy 1-2 hónapon belül sikerül elhelyezkedniük, további negyedük úgy gondolja, hogy fél éven belül találnak állást. Ötödük szerint egy éven belül fognak tudni belépni a munkaerőpiacra, és nagyon magas (24,4%) azok aránya, akiknek elképzelésük sem volt erről. Mindössze néhányan választották azt kérdésünkre, hogy soha nem lesz állásuk, vagy nem szeretnének elhelyezkedni.

6. ábra: Álláskeresés – állástalálás a diploma megszerzését követően

Azt is megkérdeztük a válaszadóktól, hogy véleményük szerint ki és milyen mértékben fog tudni segíteni nekik az álláskeresésben a diploma megszerzését követően (4. táblázat). A „valamennyit tud segíteni” és a „sokat tud segíteni” válaszok összevonását követően látható, hogy a hallgatók főként ismerőseik és barátaik segítségével bíznak. Legkevesbé, de meglepő módon ugyanannyira és magas arányban (60,1%) remélik azt a válaszadók, hogy szüleik és az egyetemi oktatók tudnak segíteni nekik az álláskeresésben.

4. táblázat: A hallgatók szerint ki, mennyit tud segíteni majd a diploma utáni álláskeresésben?

	semmit	valamennyit	sokat	nem tudja
Szülők	32,9%	36,4%	23,7%	6,9%
Más rokon	34,7%	37,6%	20,2%	7,5%
Barátok	16,2%	54,9%	19,7%	9,2%
Ismerősök	9,7%	60,0%	22,3%	8,0%
Egyetemi oktatók	24,9%	34,1%	26,0%	15,0%
Munkaközvetítő cég/hivatal	21,2%	38,8%	26,5%	13,5%

ÖSSZEGZÉS

Összességében megállapítható, hogy a megkérdezett bölcsészhallgatók a diploma megszerzését követő munkakereséssel, elhelyezkedéssel kapcsolatos várakozásait elsősorban a bizonytalanság jellemzi. Csak kevesen adtak optimista választ, közülük is sokan gondolták azt, hogy ha el is tudnak helyezkedni, akkor az hosszabb időt vesz igénybe, és nem feltétlenül a szakmájukban kapnak majd állást. Jól látszik az is, hogy ennek okát általánosságban a bölcsészek munkaerő-piaci keresettségében és a bölcsészpálya presztízisében látják, nem pedig a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának képzésében lévő hiányosságban, hiszen többségük ugyanolyannak, vagy magasabb értékűnek tartja az itt megszerzhető diplomát a többi képzőhelyen szerezhető oklevélhez képest.

IRODALOM

- Derényi András (2010): A felsőoktatás és a foglalkoztathatóság kapcsolatának értelmezései. *Educatio* 19 (3) 361-369.
- Fábrí István (2009): A hazai felsőoktatási jelentkezések fontosabb összefüggései. *Felsőoktatási Műhely Füzetek*, 9-28.
- Forgó Melinda – Brenner Koloman – Halmi Eszter – Nyerges Andrea (2009): Mit ér a bölcsészdiploma? Szerkesztett kerekasztal-beszélgetés munkaadókkal és munkaerő-közvetítőkkal. *Felsőoktatási Műhely Füzetek*, 87-100.
- Polónyi István (2010): Foglalkoztathatóság, túlképzés, bologna. Avagy baj-e. ha elemző közgazdász vezeti a hatos villamost? *Educatio* 19 (3) 384-401.
- Róbert Péter (2002): Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra 1960 és 2000 között. *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI.
- Varga Júlia (2010): Mennyit ér a diploma a kétezres években Magyarországon? *Educatio* 19 (3) 370-383.

RUSZÁK MIKLÓS

A SZOCIALISTA LAKÓTELEPEK MEGVÁLTOZOTT HELYZETÉNEK KÉRDÉSEI A FOGYASZTÓI TÁRSADALOMBAN

Martin Heidegger (1995) *A művészet és a tér* című írásában a dolgok teret konstituáló erejével foglalkozik. Szerinte a tér nem üresség, nem valaminek a hiánya, hanem maguk a *dolgok* „térben-levésük” által alkotják a teret. Heidegger ugyan nem kifejezetten az építészet, hanem általában véve a térbeli művészetek (például a szobrászat) kapcsán beszél a térről az említett tanulmányban, mégis úgy gondolom, hogy megállapításai az építészet szempontjából is érdekesek lehetnek, ha dolgokon az épített környezetet, építményeket értjük, analógiaként alkalmazva Heidegger gondolatát. Ahogy Vinczellér Katalin (2010) kiemeli, Heidegger írása nyomán „nem kisebb horderejű konklúzióhoz juthatunk, minthogy a térben való létezés tapasztalata magának a létezésnek a tapasztalata.” Ezért különösen fontos, hogy a lakótelepekre is – és természetesen minden emberi kéz alkotta építményre – úgy tekintünk, mint a térnek olyan mesterséges pontjaira, amelyek magát a teret alkotják, létrehozzák, s emiatt alapvetően meghatározzák a benne élők lét-tapasztalatát. Ez a gondolat valóban helytállóan tűnik, hiszen az építészeti kialakítás oly módon strukturálja, konstituálja a teret, hogy azzal a tér használóiban is kétségkívül felépít egyfajta viszonyulást a térkialakítással kapcsolatban. Így könnyen belátható az is, hogy mekkora felelősség hárul az építészetre abban a tekintetben, hogy az egyes épített terekhez (például a lakótelepek esetében) a későbbiekben mekkora elfogadottság és milyen vélekedések fognak kapcsolódni az emberek részéről. Edward T. Hall (1987) *Rejtett dimenziók* című munkájában behatóan foglalkozik az épített környezet embereket „közelítő”, illetve egymástól „távolító” hatásáról, vagyis a szociopetális és szociofugális terekről. A térben zajló interakciókról további fontos eredményeket közöl Mark Baldassare és Susan Feller kutatópáros a *Cultural Variations in Personal Space* című 1975-ös tanulmányában.

A térkialakítás ilyen jellegű tulajdonságai mellett fontos az is, hogy az adott térben élőket korlátozza-e valamiben ez a tér. A kérdés ilyen jellegű megközelítésével relevánssá válik annak kutatása, hogy a szocializmus éveitől épült lakótelepek uniformizált, merev formája jelent-e a valamilyen korlátokat, korlátozásokat a mai

fogyasztói társadalomban lakótelepeken élők számára. Mivel a szocialista rendszerben igen erősen áthatotta az élet minden területét az érvényben lévő ideológia, így a lakótelepek építésénél is fontos szerepet játszott ezen elképzelések érvényesítése. A kommunizmus alapelvei közé tartozik a kollektivizálás, valamint a kispolgári attitűd megszüntetése, amelyek véleményem szerint világosan tetten érhetőek a szóban forgó évtizedek alatt épült lakótelepek struktúrájában¹.

Az ötvenes évek vége felé vette kezdetét a nagymértékű állami lakásépítés, ami a lakótelepi építkezési formát részesítette előnyben. A lakásépítések szükségessé váltak, mivel a második világháború ideje alatt megrongálódott, illetve lakhatatlanná vált épületeket pótolni kellett. Emellett a szocialista rendszer gazdasági átalakításai szükségessé is tették a nagymértékű lakásépítést, mivel a szocialista ipar a városhoz kötődik, ahol viszont lakáshiány volt. Vagyis az új gazdasági forma városokra koncentráló elképzelése megkívánta az építkezéseket. Könnyen belátható, hogy a lakótelepi forma mind az elfoglalt terület, mind pedig a gazdaságosság szempontjából megfelelőnek tűnhetett. Az állami lakásépítések számának megfeszített növelése a hetvenes években érte el csúcspontját. Ez az időszak tekinthető a szocialista lakótelep-építés legsikeresebb évtizedének, hiszen ekkor jöttek létre és népesültek be a több tízezer főt tömörítő óriás-lakótelepek (Egedy 2000: 265-283).

A városokba áramló munkások beköltöztetésén kívül a rendszer stabilitásának fenntartásában is fontos szerepet játszhattak a lakótelepek. Ha megvizsgáljuk ezeket a rendkívül kötött struktúrákat, akkor nyilvánvalóvá válhat ezek üzenete. A kollektivizálás szándéka egyértelmű. Közös külső terek terülnek el a közös épületek körül. Szembetűnő, hogy a nagy részben panelépületekből álló lakótelepek szinte teljesen egyformák, uniformizáltak. Ez az egy sémára való „alapozás” közelebb juttathatta az általam fentebb említett másik alapelv (kispolgári szemlélet kiirtása) megvalósításához a rendszert. Amellett, hogy minden közös, az ember nem is akar semmit birtokolni, mivel minden ugyanolyan, vagy legalábbis megközelítőleg hasonló a másikkra.

Minden hibájuk mellett egyes lakótelepek presztízse magas volt, ám ez az egykori – nem teljesen makulátlan – fény mára megkopott². Ha ma ránézünk egy

1 Mielőtt az ideológiáról írnék, pontosításra szorul két fogalom. A kommunizmus szót és a kommunista jelzőt az ideológia megközelítésének szempontjából alkalmazom, vagyis a diktatúra vezetői és követői a kommunisták. A szocialista szó a kommunizmus előtti állapotot takarja, azt a rendet, amiben az emberek a szóban forgó évtizedekben éltek. Vagyis a szocializmus megvalósult formaként, míg a kommunizmus ideológiaként jelenik meg a szövegben.

2 Szelényi és Konrád (1969) már a hatvanas években feltérképezte az új, sokszor privilegizált helyzetet teremtő lakásokkal és lakótelepekkel szembeni ellenérzéseket. Ebben a kutatásban az újdonsült pécsi Uránvárosban is gyűjtöttek adatokat.

ezekben az időkben épült lakótelepre, láthatjuk azokat a kötöttségeket, amelyek a mai fogyasztói kultúra normáinak nem vagy csak korlátozottan felelnek meg.

A fogyasztói kultúrában nagy hangsúlyt kap a saját személyiség elkülönítése a tömegtől, persze mindez úgy, hogy az egyén ne szakadjon ki a közösségből. Míg a szocialista társadalom jellemezhető a hiány társadalmaként, vagyis egy igen kevés komponenssel kombináló társadalomként, addig a fogyasztói társadalomra a bőség, az alternatíva, a választhatóság a jellemző³. A választási lehetőség – vagyis, hogy az egyén rendelkezhet a választásai felett –, áll szemben a szocializmus korlátozott fogyasztói önrendelkezésével⁴. Így egyértelműen kijelenthető, hogy a szocialista lakótelepek választást korlátozó rendszerek⁵. Nincs lehetőség egy lakótelepen úgy strukturálni a minket körülvevő teret a kötött kialakítása miatt, valamint mert nem saját tulajdonban van ez a tér. A kertes házban élőknek erre lehetősége nyílik, mivel a saját udvaruk rendezése felett nagy részben ők maguk rendelkeznek⁶.

A fogyasztói kultúra alapvetően a tárgyi fogyasztáshoz (tartós fogyasztási cikk, képek, stb.) köthető, de véleményem szerint, ha valaki a saját személyiségének megfelelően szeretné formálni a saját tulajdonát – például átfesteni a házát, vagy olyan formán kialakítani és berendezni az udvarát, ahogy az neki tetszik, és amittől komfortosabban érzi magát –, akkor az is felfogható a fogyasztás egy speciális szegmenséeként. Vagyis ezen elképzelés szerint a lakás és a környező tér válik a fogyasztás tárgyává. Hogy ezt a problémát vizsgálni tudjuk, látni kell, hogy az alapprobléma abból adódik, hogy a szocialista kultúra elképzelései nem egyeznek meg az élet kereteit érintő kérdésekben a fogyasztói társadalom életszabályozó fel-fogásával. A rendszerváltás következtében a szocialista rendszer eltűnt, de ettől még épített produktumai megmaradtak, még hozzá az akkori elvárásokhoz igazítva és továbbra is meghatározzák a lakótelepen élők mindennapjait. Könnyen belátható, hogy a kötöttségekkel kombináló elrendezés a mai életet szinte a szocializmusban megszokott keretek közé szorítja, így bizonyos szempontból hátrányos helyzetbe juttatja az itt élőket. Ez a hátrány abban mutatkozik meg, hogy nem tudják azt az életformát élni, mint amire igényük lenne⁷. Az igények nagy

3 A hiány társadalmá kifejezésnél nem Ulrich Beck elképzelésére gondolok, habár a szocialista társadalom és a Beck által leírt hiány társadalmá között sok a közös pont (Beck 2003).

4 A fogyasztói önrendelkezés fogalmát a Don Slater által használt jelentése alapján alkalmazom (Slater 2005).

5 Bár a fogyasztói társadalomban épült lakóparkok – amik mutatnak hasonlóságot egyes esetekben a szocialista lakótelepekkel – már valamivel a fogyasztói társadalom normáihoz jobban igazodnak, és reneszánszukat élik hazánkban is (bár nem annyira jellemző ezek építése, mint Nyugat-Európában), nem mondhatók olyan struktúráknak, amelyek elősegíték a fogyasztó – jelen esetben lakó – személyiségének közreadását.

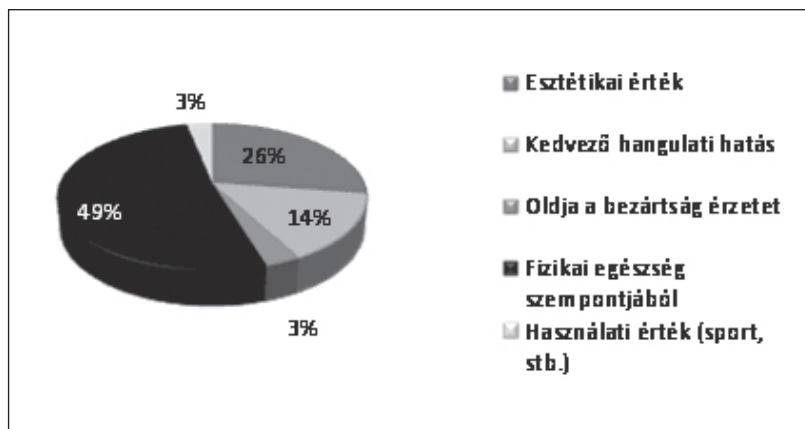
6 A 70-es években szinte alig emelkedett a magánjellegű lakások száma, ugyanis a lakótelepi építési forma volt az államilag preferált (ez is példaként szolgálhat a paternalista, rendszert fenntartó elvek érvényesítésére). Lsd.: Csizmady 2008.

7 A témában 13 interjút készítettem, állításomat ezek tartalmára alapozom. Annak ellenére, hogy ezek az interjúk nem adnak reprezentatív képet, az alapvető tendenciákat és irányokat megfelelően mutatják.

részben a saját udvarhoz köthetők. Vagyis igény mutatkozik a lakótelepen élőkben arra, hogy saját udvaruk legyen, amit legtöbbször kikapcsolódásra és ehhez kötődő tevékenységek megélésére használnának. Az udvar hiányát a kitérő lehetőségek terében – a fogyasztói társadalomban – korlátozó tényezőként élik meg. Ha a problémát ilyen módon közelítjük meg, akkor egyértelművé válik, hogy ez túlmutat a fogyasztói társadalom kérdésén, egészen a Schulze által leírt élménytársadalomig terjedően (Izd.: Schulze 1992; Éber 2007 és 2008). Látni kell, hogy az itt élők – annak ellenére, hogy az élményorientáció mutatkozik náluk – az élményalkotásban, és az ez irányú élményalkotás hiánya miatt, az élmény megélésében is korlátozva vannak⁸.

Füzesi Zsuzsanna és Tistyán László 1994-ben végzett kutatása alapján számszerű adatokkal is bemutathatóvá váltak a lakótelepi lakók külső környezettel kapcsolatos, vagyis a lakótelep külső teréhez kapcsolódó attitűdjei⁹ (1. ábra). A lakók fontosnak tartják a fizikai egészség megőrzése szempontjából a megfelelő környezetet (49%),¹⁰ emellett fontosnak találták a külső tér esztétikus megjelenését is (26%). Szintén jelentős a külső tér kedvező hangulati hatása (14%). Ez azt bizonyítja, hogy a lakóknak igénye mutatkozik a szabadban eltölthető időre.

1. ábra: Miért fontos a zöldterület? (N= 333)

Forrás: Füzesi és Tistyán 2004

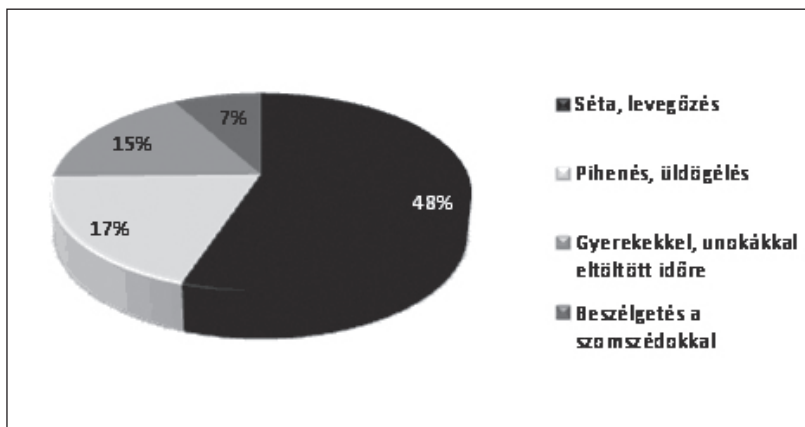
⁸ Nem állítom azt, hogy Magyarországon a Schulze által leírt élménytársadalomról lehetne beszélni, ennek több feltétele nem adott, viszont az élmény utáni vágy, az élményorientáció megléte tapasztalható.

⁹ A kutatás a pécsi Uránváros egy részének rehabilitációs tervéhez készült, ezért az adatok erre a lakótelepre nézve érvényesek. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy más lakótelepeken is hasonló eredmények születhetnének egy ilyen jellegű kutatás során, mivel interjúalanyaim is hasonló problémákat említettek.

¹⁰ A fizikai egészség kategóriája egy általam összevont kategória. Nem tartom fontosnak a komponensek részletes felsorolását.

A 2. ábra már azt is mutatja, hogy milyen funkciót tölt be az ezt a teret használók körében a környezet. Közülük a legtöbben sétálgatásra és levegőzésre használják (48%), valamint jelentős még a kikapcsolódásra alkalmas térként betöltött funkció is (17%). Az itt lakók közül viszont csak minden második lakó életében jut a külső tér valamilyen szerephez, vagyis csak minden második lakó használja a közvetlen külső környezetet valamilyen tevékenységre (51%).

2. ábra: Zöldterület funkciója (N= 240)

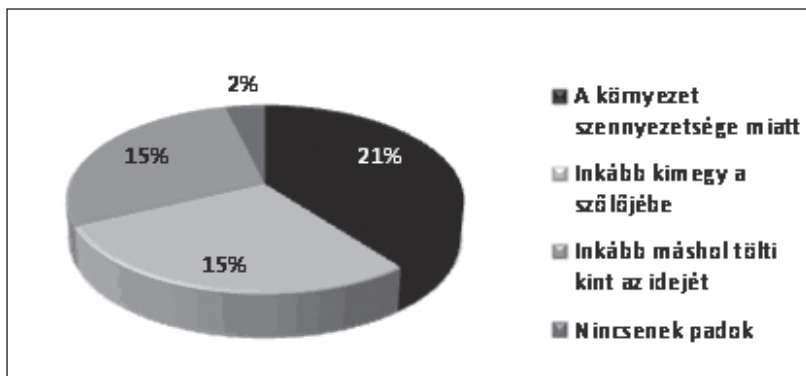

Forrás: Füzesi és Tistván 2004

A teret nem használók körében (49%) a főbb ellenérveket a 3. ábra tartalmazza. Láthatjuk, hogy a legtöbben a *területek szennyezettsége miatt* (21%) nem használja a zöldterületet, valamint 15% *inkább kimegy a szőlőjébe* kategóriát jelölte meg főbb ellenérvekként. Interjúim során én is gyakran találkoztam a szennyezett környezet miatti ellenérzésekkel. Az pedig, hogy többen inkább kimennek a saját tulajdonú területeikre, azt bizonyítja, hogy ezek a külső terek nem megfelelő minőségűek az élményszerzés és átélés szempontjából. Tehát a válaszadók 15%-a saját tulajdonú és a saját igényekhez igazodó külső teret választja inkább, mint a közvetlenül az épületek környezetében elterülő és könnyen elérhető közös területeket.

Interjúim során bebizonyosodott, hogy a saját külső tér, a saját territórium hiánya jelentős és fontos probléma, amit valamilyen módon orvosolni kéne. Edward T. Hall (1987: 232) munkájában ír arról, hogy az Egyesült Államokban már az ötvenes években felismerték a lakótelepek zsúfoltságának problémáját, és különböző módszereket alkalmaztak annak érdekében, hogy a lakótelepeken lakók minél jobban és az igényeiknek megfelelőbben tudják használni és kihasználni a külső tereket.

3. ábra: A zöldterület használatának akadályai (N=177)

Forrás: Füzesi és Tistyán 2004

Pécsen a lakótelepek lakóinak jelentős része nem tudja a lakótelepi külső tereket élményátélésre megfelelően használni – holott igény mutatkozna rá –, ami a szocialista időkben ideológiai elvekhez igazított túluniformizált és túlságosan kötött, alakíthatatlan struktúráknak tudható be.

Ezt a helyzetet nem lehet vagy csak nagy erőfeszítések árán lehetne orvosolni. Megoldást jelenthetne például, ha az épületek körül elkerített területek lennének, kvázi közös, de meghatározott egyének közös használatú udvarai. Így lehetőség nyílhatna az interjúk alkalmával szinte minden interjúalany által említett kikapcsolódást szolgáló szociális terek kialakítására is. Azonban ha ezek kialakítása megoldható is lenne, sajnos akkor is fennmaradna az a körülmény, hogy az egy lakásra számított zöldterület nagysága sok esetben nem vagy csak éppen, hogy meghaladja a kötelező 20 m²/lakás mértéket a hetvenes évek szűkös, zsúfolt lakótelepein (Pécs parkolóhelyekkel és zöldterülettel való ellátottsága 2006). Addig is, amíg ez a probléma megoldásra vár, a lakótelepek lakói, ha megfelelő minőségű szociális terekre vágnak, beutazhatnak Pécs Belvárosába, és eltölthetik szabadidejüket az átépített, és ezáltal nagy népszerűségnek örvendő Széchenyi téren és Kosuth téren.

IRODALOM

- Baldassare, Mark és Feller, Susan (1975): Cultural Variations in Personal Space: Theory, Methods, and Evidence. *Ethos*, 3 (4): 481-503
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom: út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Csizmady Adreienne (2008): *A lakóteleptől a lakóparkig*. Budapest: Új Mandátum.
- Egedy Tamás (2000): A magyar lakótelepek helyzetének értékelése. *Földrajzi Értesítő*, 49 (3-4): 265-283.
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar.
- Éber Márk Áron (2008): Túl az élménytársadalmon? *Szociológiai Szemle* 18 (1): 78-105.
- Füzesi Zsuzsanna és Tistyán László (1994): *Uránváros társadalmi megítélése*. Kézirat, Baranya Megyei Önkormányzat.
- Hall, Edward T. (1987): *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.
- Heidegger, Martin (1995): A művészet és a tér. In uő.: *Költemények*. Budapest: Societas Philosophia Classica.
- Pécs parkolóhelyekkel és zöldterülettel való ellátottsága* (2006). Városfejlesztés Bt. Kézirat, Baranya Megyei Önkormányzat.
- Shulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, New York: Campus.
- Slater, Don (2005): A fogyasztói kultúra körvonalai. *Replika*, (51-52): 197-205.
- Szelényi Iván és Konrád György (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vinczellér Katalin (2010): *Térben-lét*. Internet: <http://www.c3.hu/othercontent/kritika/8ford/vinczeller.html> (letöltve: 2010. 10. 04.).

ZÓKA PÉTER

EGY ÚJ TÁRSADALOM- ÉS KULTÚRAELMÉLET KÖRVONALAI ALEXANDER BERNÁT TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJÁBAN

Európai polgárként nyitott szemmel járva a világban, figyelemmel kísérve a különböző sajtótermékeket, híradásokat, eseményeket, egyre növekvő aggodalommal tölt el, hogy kontinensünk számos országában a mindennapi élet, sőt esetenként a nemzeti politika szerves részét képezi az intolerancia a nemzeti kisebbségekkel, a többségi társadalométól eltérő nemzeti identitású társadalmi csoportokkal szemben. Az etnikai konfliktusok Európa számos országában egyre inkább felszínre törnek. Teljesen világos, hogy ami felé haladunk, az nem jó. A 20. század története Pilinszky szavával szólva, mint a „világ tenyerébe kalapált szeg” figyelmeztet bennünket arra, hogy mire képes az emberi ostobaság, önzőség, kapzsiság, intolerancia. Mindent el kell követni annak érdekében, hogy a soha el nem feledhető borzalmakhoz még csak közelíteni látszó gondolatok se verhessenek gyökeret közgondolkodásunkban.

Mit tehet ezért egy filozófus-történész a maga szerény eszközeivel? Úgy gondolom, nagyon is sokat. Az alábbiakban egy 19-20. század fordulóján tevékenykedő neves magyar filozófus gondolatain keresztül kaphatunk választ azokra a nem elhanyagolható jelentőségű kérdésre: Mit is jelent voltaképpen toleránsnak lenni? Kegyet gyakorlunk, alamizsnát osztunk éppen csak megtúrt embertársainknak, amikor toleranciával viseltetünk irántuk, vagy sokkal többről van szó? Esetleg teljesen másról? Netán arról, hogy a többségi társadalomnak létérdeke fűződik nemzeti kisebbségeivel való szoros kapcsolatához?

A magyar filozófiatörténeti kutatások az elmúlt két évtizedben szerencsére újból erőre kaptak. Örvendetes tény, hogy az Akadémia is támogatja ezeket a kezdeményezéseket.

Egyre több kutató számára válik nyilvánvalóvá az a tény, hogy a magyar filozófiatörténet arcképcsarnoka tele van olyanokkal, akiknek munkássága korántsem csak a filozófiai diszciplína belügye, hanem számos más tudományterület, így a történettudomány, irodalomtudomány, esztétika, teológia és számos egyéb terület közös szellemi hagyatéka (Somos 2004).

Alexander Bernát a 19-20. század fordulójának egyik meghatározó hazai tudószemélyisége volt, aki szintén nem csupán a szűken értelmezett filozófiai diszciplína területén alkotott maradandót, hanem az esztétika, irodalomtudomány, pedagógia területén is. Eddigi publikációimban én csupán szerteágazó filozófiai munkásságának azon részére koncentráltam, ahol szoros kapcsolatba kerül a nemzeti eszme a filozófiai gondolkodással.

A szerző munkásságának közel hét esztendőös tanulmányozása során vált világossá előttem, hogy Alexander történetfilozófiájának egyes hangsúlyos pontjai hozzájárulhatnak olyan kurrens társadalmi problémák hosszú távú orvoslásához, mint az államközi vagy államon belüli etnikai konfliktusok vagy a kulturális diverzitás kérdésköre.

A kor és a Monarchia nemzetközi légköre, melybe Alexander beleszületett, nagyban befolyásolta gondolkodását, viszonyát „nemzetihez” és „európaihoz”. Az európaiság eszméje ugyanúgy jelen van gondolkodásában, mint a „nemzeti” iránt való elkötelezettség és felelősségtudat (Nyíri 1980).

Fontos megjegyezni, hogy Európában a 19. század második felében kétféle nemzetfogalom volt használatos¹. Az egyik a „francia nemzetfogalom” néven aposztrofáltatott a nacionalizmus történetében és a nemzet fogalmát az állam kereteivel azonosította, míg a másik nemzetfogalom a „német nemzetfogalom” – mely a meineckeai értelemben vett kultúrnemzeti fölfogást foglalta magában, és az egy nemzethez való tartozás kritériumaiul a közösen használt nyelvet, a közös hagyományokon nyugvó kultúrát tekintette (Meinecke 1915: 1-21). Természetesen nem véletlen hogy az előbbi nemzetfogalom éppen az etnikailag viszonylag homogén, területileg integráns francia földön született meg, az utóbbi pedig a több száz kis fejedelemségre szabdaltnémet területen, és éppen ez a nemzetfogalom segítette elő az egységes Németország megszületését. Alexander a nemzet fogalmát a „német nemzetfogalom” értelmében használja. Nemcsak azért, mert a német hatások és kapcsolatok voltak a legmeghatározóbbak a magyar kultúra egészére nézve, hanem mert személyes létélményei a soknemzetiségű monarchiában, a magyar társadalom szövetébe integrálódni vágyó zsidó család gyermekeként is erre sarkallták. Mondhatnánk tehát, hogy Alexandernek első kézből származó tapasztalatai voltak a kisebbségi létet illetően, azonban semmiképpen sem a mai értelemben. A 19. század második felének Monarchiájában ugyanis jószerivel semmilyen problémát nem jelentett, és ezt nagyon fontos megérteni, hogy valaki magyarnak tekintendő

¹ Megjegyzendő, hogy e sorok írója a régi, majd száz esztendőös, legteljesebben Friedrich Meinecke által megfogalmazott tipológia érvényességét vallja, noha tisztában van azzal, hogy ez a szembeállítás a kortárs eszmetörténeti szakirodalomban már inkább csupán egy kisebbség álláspontját tükrözi. E kérdés kapcsán mindenképpen figyelembe kell venni a nemzetre vonatkozó újabb kutatási eredményeket is Ernest Gellner, Benedict Anderson, Jürgen Habermas és mások tollából.

e abban az esetben, ha példának okáért csak tizenhárom esztendősen kezd el megtanulni magyarul, mint Böhm Károly, a magyar filozófiatörténet egyik legkiemelkedőbb alakja, mert német iparoscsládba született. és jóformán minden intellektuális élménye a német kultúrához kötötte² (Kajlós 1913).

Természetesen a modern nemzetállamok megszületése, az egyes nemzetiségek ébredő mozgalmi, önállósulási törekvései elhíntették annak a keserű örökségnek a magvait, amellyel sajnos a mai napig küzdünk itt a Kárpát-medencében, hogy távolabbra ne tekintsünk ezúttal.

Alexandernek nem volt célja egy általános társadalom- és kultúramagyarító elmélet megalkotása. Őt számos fontos munkájában legfőképpen az a cél vezérelte, hogy bizonyítsa, hogy a filozófiai gondolkodás egy társadalom szellemi fejlődésének szükségszerűen, ám sajnos igen későn jelentkező szükséglete, s hogy a magyar mentalitástól sem idegen a filozófiai diszciplínával való foglalkozás (Gábor 1986). Célja az volt tehát, hogy megteremtse a magyar filozófiai élet kibontakozásának teoretikus és infrastrukturális alapjait, mindeközben azonban érvelése számos ponton olyan forrásokra támaszkodik, olyan képet vetít elénk, amely végső konklúzióként egy új, számunkra nagyon is releváns társadalom- és kultúraelmélet megfogalmazását teszi lehetővé.

Fontos előrebocsájtani, hogy Alexander elméletének fogalomhasználata, és általában a nemzeti tudományok diskurzusának tárgyalásmódja a témakörben nem annyira járatos hallgatóságban első hallásra talán félrevezető módon keltheti azt az érzést, mintha Alexander valami sovíniszta színezetű, tudománytalan, délibábos programot tárna elénk (Perecz 2008). Nem erről van szó azonban. Távol vagyunk az „egyezményesek” ilyen irányú törekvéseitől³ (Mester 2004, 2006). Alexander tárgyalásmódja a korban szokásos, nemcsak a magyar, hanem a magasabb műveltségű nyugat-európai szellemi elit közbeszédjének is szerves részét képezte.

Alexander társadalomfölfogásának tengelyét két alapvető fogalom alkotja. A „nemzeti szellem” és a „néplélek” fogalmai. „Mi a nemzeti szellem?”- teszi fel a kérdést Alexander akadémiai székkfogalójának bevezetőjében. Tagadhatatlanul létezik olyan „öserő”, mely alkotó-teremtő erővel bír. Hangzik a szerző rövid válasza első megközelítésben. Az a rajongás, amellyel a 19. század végi, a millennium

2 Böhm egész életében lelkes magyar nacionalista maradt, elkötelezett ’48-as, aki már gyermekkorában összetűzésbe keveredett pánszláv diákokkal, akik megsértették magyar érzésében. Életrajzírója szerint kora gyermekkorától hallotta édesapja szájából: „Magyar vagy! Kossuth, Deák előtt le kell térdelned!”

Fontos megérteni azonban, hogy Böhm esete a kor Monarchiájában egyáltalán nem egyedül és esetleges. Számos életút bizonyítja a kormányzat alapvetően rendkívül toleráns, mégis asszimiláló törekvéseinek sikerességét.

3 Ennek az „egyezményesnek” vagy „harmonisztikusnak” nevezett filozófiai irányvonalnak főként Hetényi János és Szontagh Gusztáv voltak legemblematikusabb képviselői a reformkorban. Céljuk alapvetően a „magyar nemzeti filozófia” megteremtése volt, s bár nézeteik sok tekintetben különböztek egymástól, mégis mindketten normatív programmal léptek föl, noha magára a „nemzet” fogalmára nemigen reflektáltak.

hangulatában élő honpolgár a nemzeti szellemre tekint, kapcsolatban áll nemzeti érzés fellendülésével, és Alexander szerint számos félvezető megállapításra juthatunk e fogalommal kapcsolatban (Alexander 1893).

„Minden lényeges élet formája a nép szellemében gyökerezik. A tudománynak a nemzet szelleme adja meg nemzeti formáját. A nép lelke a filozófiában is érvényesül, melyben tiszta öntudatára eszmél, magára ismer”(Lazarus-Steinthal 1860: 38-54) – olvashatjuk Moritz Lazarus és Hermann Steinthal tollából, az általuk szerkesztett *Zetischrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* első számában. Ez volt az első ilyen témájú szakfolyóirat mely 1860 és 1890 között jelent meg és amely ezt követően sem szűnt meg létezni, csupán formátuma és címe változott meg némileg és fontos forrása volt a szerzőnek. Alexander nemzeti szellemről vallott fölfogása nagyban rokonítható Lazarus nézeteivel. Alexander megfogalmazásában a legnagyobb szerep egy nemzet életében a nemzeti szellemé, melynek első és legfontosabb produktuma a nyelv, legsajátabb szentélye pedig a szépirodalom. A nemzeti szellem megnyilatkozik egy nép mondavilágában és népköltészetében, s egyáltalán a társadalmi lét minden fontos aspektusában. Alexander fölfogásában a világon minden valamilyen viszonyrendszernek a része, önmagukban a világ jelenségei nem értelmezhetők helyesen. A nemzeti szellem is egyfajta viszony. A viszonyokról pedig csupán annyit lehet elmondani, hogy dolgok között állnak fenn. A nemzeti szellem első megközelítésben tehát egy olyan viszony, amely a nemzet részei között áll fenn. A nemzeti szellem nem valamiféle platonikus létező, mely fölöttünk áll és mi csak részesülünk belőle. A nemzeti szellem hozzánk, mint a társadalmat alkotó egyénekhez van ugyan hozzákötve, de nem mint egyéni birtok, hanem mint a közösség, a társadalom közbirtoka. Ennek a viszonylatokban való gondolkodásnak kialakulásában nagy szerepe volt Robert Zimmermann professzornak, aki Alexander szerint túlságosan is jól ismertette meg tanítványait Herbart metafizikájával a bécsi egyetemen. Herbart fölfogásában a világon minden dolog a leginkább a leibnizi monaszokhoz hasonlítható „reálék” egymáshoz való viszonyaiból áll össze. Alexander ugyan idegenkedik ettől a szerinte túlságosan mesterkéltn metafizikától, de a dolgoknak ez a viszonylatok rendszerében történő látásmódja, valamint a fogalmak igen pontos tisztázásának és meghatározásának az igénye, amelyet a szerző maga is munkája egyik erényének tekintett, ugyanúgy jellemzője Alexander filozófiájának is, mint Herbarténak, akinek munkásságával oly szoros kapcsolatba került (Fechner 1853: 70-102).

A népléktan 19. századi programja nem volt más, mint összehasonlító történeti, társadalmi és kulturális pszichológia. Kulcsgondolata, hogy az emberi összefüggések elsődleges formája a kulturális közösség, a nép, amelyben az egyén sze-

mélyiségfejlődése végbemegy. Összehasonlító és történeti tanulmányozása volt a társadalmi kölcsönhatások olyan objektív termékeinek, mint a nyelv, a mítoszok és a szokások (Pléh 1990: 279-316).

Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy ez a néplélektani program két szellemi központ körül intézményesült a korszakban. Egyrészt a Moritz Lazarus és Hermann Steinthal által 1860-ban alapított szakfolyóirat (*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*) körül. Ez az irányzata szoros kapcsolatban állt a német nemzetállam irányába ható törekvésekkel. Egyénközpontú fölfogásával, mely nem vitatta az ember közösségi természetét, azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy a társadalmi összefüggések az egyén felől közelíthetők meg leginkább. Másrészt pedig Wilhelm Wundt, a klasszikus tudatléktan szellemi atyja körül, akinek elképzelése szerint, a legegyszerűbb folyamatok kivételével semmiféle emberi élmény vagy cselekedet nem választható el annak társadalmi-kulturális kontextusától. Ezt a modern szociálpszichológia társadalomközpontú fölfogásnak nevezi. A két irányzat szemben állt egymással, de központi kérdésük alapvetően megegyezik: milyen az egyén és közösség viszonyának természete?

Alexander fölfogása e tekintetben egyértelműen társadalomközpontúnak minősíthető, mint ahogyan a nyelvről való gondolkodása is Wundt nézeteihez áll közelebb. Wundt szerint a nyelv az emberi társadalom fejlődése során kifejtett közös szellemi (lelki) tevékenység terméke, s a kutatónak ezen tevékenységek mögött rejlő lélektani aktusokat kell vizsgálnia. A nyelvet a mítoszokkal, a vallással és a művészetekkel, a szokásokkal, a joggal és a kultúrával, egyszóval a közösségi lét minden megnyilvánulási formájával szoros kölcsönhatásban lehet csak vizsgálni és értelmezni. Alexander a nemzeti szellem kialakulására vonatkozólag szintén az ember közösségi voltának fontosságát és ebből adódóan a társas érintkezés funkcióját betöltő nyelv fontosságát hangsúlyozza. Az ember közösségi lény. A közösség tagjai szükségképpen hatnak egymásra, s miként az anyagi világ részei között, az emberi lelkek között is viszonyok támadnak, melyek sajátos egységbe fűzik őket. „Annyi bizonyos, hogy amint az embereknek közös nyelvük volt, a nemzeti szellem csírája is megvolt bennük” -olvashatjuk Alexander akadémiai székfoglalójában (Alexander 1924: 91). Hogy ez a sajátos egység milyen természetű, az a néplélektől való distinkt fogalmi megkülönböztetés során kerül tisztázásra.

Mik tehát a legfontosabb különbségek Alexander szerint néplélek és nemzeti szellem között? A néplélek azon maradandó szellemi viszonyok foglalatja, amelyek több ezer év alatt váltak egy közösségre jellemzővé, lakóhelyük éghajlata, talajviszonyai, egyszóval természeti környezetük, eredendően jellemző foglalkozásaik

következtében. Ezen viszonyok az egyén életidejét figyelembe véve észrevehetetlenül lassan változnak csak. A néplélek milyensége, eredeti jellege legtisztább, legeredetibb formájában a társadalom alsóbb, magas kultúra alatti rétegeiben tapasztalható leginkább. A néplélek tehát antropológiai egységbe kapcsolja egy nemzet társadalmának szakadozott szövetét. A nemzeti szellem ellenben egy sokkal lazább, kultúrtörténeti egységet jelent. A nemzeti szellem, noha a néplélek talaján nő fel és kapcsolatban áll vele, mégsem ugyanaz. Viszonyuk forma és tartalom viszonya. A néplélek az erő, a nemzeti szellem pedig ennek az erőnek a produktuma. A nemzeti szellem historikum, története van, korszakolható (van kialakulása, virágzása és bukása), nem halhatatlan, el lehet idegenedni tőle. Az hogy egy nemzet szeleme milyen teljes fényében, a maga teljességében „nagy embereiben, reprezentánsaiban” mutatkozik meg leginkább⁴.

Alexander számára nagyon fontos a történeti szemléletmód, mely pozitivistikus hatás megnyilvánulását mutatja. Kifejezésre jut ez 1877-ben írott habilitációs értekezésében is, melyben kifejti, hogy még a filozófiai gondolkodást is csakis történetileg lehet megközelíteni. „Az ember csak a történelem eszével láthat messzire” (Alexander 1877), hiszen a történeti megközelítés tárgya maga a változásban lévő ember és munkája. Ez a történeti szemléletmód tükröződik Alexander nemzetekről kialakított felfogásában is, melyben, szintén nyugati hatásra, úgy tekinti az emberiséget, mint amelynek nemzetekre tagoltsága történeti szükségszerűség. Akadémiai székfoglalójának konklúziója szerint mivel az emberiség nemzetekre szakadva éli életét, szükségképpen nemzetekre szakadva gondolhatja gondolatait is⁵.

Amiben azonban egy adott nemzeti szellem kimagasló, abban egyetemes érvényű is – állítja Alexander a különböző nemzeti szellemek egymásház való viszonyára vonatkozólag. Egy adott nemzeti szellemnek más nemzeti szellemekkel való érintkezése rendkívül fontos dolog. A különböző nemzeti szellemek ugyanis egyre újabb impulzusokat kapnak más kultúrákkal való érintkezésükkor, és egyedül ez a folyamatos pozitív értelmű megmértetés, párbeszéd az, ami biztosítja az egyes kultúrák fennmaradását és fejlődését (Peabody 1985).

Álláspontom szerint a fent leírtak szellemében, Alexander Bernát gondolataira támaszkodva kialakítható egy olyan új társadalom-magyarító elmélet, amely igyekszik szakítani a tolerancia-diskurzus hagyományos, alapvető emberi jogokon

4 Így válik Alexander értelmezésében az olasz nemzeti szellem megtestesítőjévé Bruno, a franciáévá Descartes, az angolévá Hume, a németévé Kant, a magyarévá pedig Petőfi. Alexander viszonylag gyakran idézett, deskriptívnek szánt megfogalmazása szerint: „A magyar nemzeti szellem szereti a világgósgát, mint a francia, a realitást, mint az angol, s bízik a gondolatban, mint a német” (Alexander 1915).

5 Megjegyzendő, hogy az ismert források alapján nem feltételezhető, hogy Alexander eljutott volna addig a viszonylag modernnek számító nyelvfilozófiai fölfogásig, amely az emberi gondolkodást magával a nyelvvel azonosítja. Sőt Spinoza kapcsán több helyütt is az „intuíciókról” mint nyelvi megformáltság előtti gondolatokról beszél.

nyugvó, liberális szellemű fölfogásával⁶. Ez az elmélet arra mutat rá, hogy a többségi társadalomnak alapvető érdeke, sőt „létérdeke” fűződik ahhoz, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel segítse a vele kapcsolatba kerülő minoritások kulturális kibontakozását és érvényesülését, mivel mindegyiküknek szüksége van arra a párbeszédre, pozitív értelemben veendő „megmérettetésre”, amely a különböző kultúrák találkozásakor óhatatlanul kialakul. Minden társadalomnak szüksége van erre az ösztönző, megtermékenyítő hatásra, hiszen progressziót közép-, és hosszú távon csak ez biztosíthat mind a többségi, mind a kisebbségi társadalom számára. Az a társadalom, amelyik elzárkózik, elzárja magát ez elől a párbeszéd elől, az mind saját, mind a diskurzusból kizárt kisebbség kultúráját stagnálásra, majd lassú haldoklásra kényszeríti. Minél több minoritás elől zárkózik el a többségi társadalom, annál gyorsabban és erőteljesebben fogja tapasztalni a fent említett hatást, mely hosszú távon mindenképpen a történeti emlékek sorába kényszeríti az elzárkózó feleket.

A kulturális diverzitás megőrzésének fontossága ez által gyökeresen új megvilágításba kerül, amelynek számos következménye lehet. Ezeket most nem részletezném, de azt gondolom, ha valaki kicsit belegondol ebbe, nyilvánvalóvá válik számára, hogy mik lehetnek ezek⁷. Kultúrtörténeti elemzések által a fölvázolt tétel minden kétséget kizáróan igazolható.

Kérdés, és ennek megválaszolása még a jövő zenéje, hogy lehet -e olyan mélyrehatóbb, magyarázó erejű bizonyítási módot vagy módokat találni, amelyek jobban illeszkednek a szűkebben értelmezett filozófiai diszciplína keretei közé.

IRODALOM

Alexander Bernát (1877): *A philosophia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában*. Budapest: Eggenberger Kiadó.

Alexander Bernát (1924): Nemzeti szellem a philosophiában. In uő.: *Tanulmányok-Philosophia*. Budapest: Pantheon, 83-140.

Alexander Bernát (1915): Magyar filozófia. *Athenaeum* 23 (1-2): 1-21.

Fechner, Gustav Theodor (1853): Zur Kritik der Grundlagen von Herbart's Metaphysik. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 16 (XXV. vol.) : 70-102.

6 Ezen mindenki által jól ismert alapelveket, melyeket a magam részéről némileg tán önkényesen, de egyáltalában nem alaptalan módon John Locke: Levél a vallási türelemről című, először 1689-ben megjelent írására vezetek vissza, természetesen én is elfogadom és osztom. Csakhogy, mivel a probléma ezen alapelvek igen széles körben való ismertsége ellenére is fönáll, nyilvánvalóan pusztán ezek elégtelenek a megoldás tekintetében, már amennyiben „megoldásról” egyáltalán beszélni lehet ebben az esetben.

7 Gondoljunk például a fenti szellemben megfogalmazható legkülönfélébb kisebbségvédelmi törvényekre, a fenti elv érvényesítésének lehetőségére az alsó, és középfokú oktatásban, stb. Belátható, hogy egy ilyen elméleti megalapozásnak számos, nagyon is gyakorlati következménye lehet.

- Gábor Éva (1986): *Alexander Bernát*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kajlós Imre (1913): Böhm Károly élete. In Kajlós Imre (szerk.): *Böhm Károly élete és munkássága I.* Besztercebánya: Madách Társaság, 1-342.
- Lazarus, Moritz és Hermann Steintal (1860): Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie als Einladung zu einer Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, 1 (I. vol.): 1-73.
- Meinecke, Friedrich (1915): *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, Berlin: Druck und Verlag von R. Oldenbourg.
- Mester Béla (2004): Szontagh Gusztáv és a magyar filozófia fogalmai. In Mester Béla és Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás (Recepció és kreativitás)*. Budapest: Áron, 19-39.
- Mester Béla (2006): *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár, Szeged: Pro Philosophia.
- Nyíri Kristóf (1980): *A Monarchia szellemi életéről*. Budapest: Gondolat.
- Peabody, Dean (1985): *National characteristics*. Cambridge University Press.
- Percz László (2008): *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Pléh Csaba (1990): Wundt időszerűsége. *Pszichológia*, 10 (2): 279-316.
- Somos Róbert (2004): *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után*. Budapest: Kairosz Kiadó.